

Комунальний заклад вищої освіти
«Луцький педагогічний коледж» Волинської обласної ради

АКАДЕМІЧНІ СТУДІЇ

СЕРІЯ «ГУМАНІТАРНІ НАУКИ»

Випуск 2

Видавничий дім
«Гельветика»
2022

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

Білоус Петро Васильович, доктор філологічних наук, професор, професор кафедри філології, Комунальний заклад вищої освіти «Луцький педагогічний коледж» Волинської обласної ради

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Гудзенко Олена Георгіївна, кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії та філософії, Волинський національний університет імені Лесі Українки;

Добродум Ольга Вікторівна, доктор філософських наук, професор, професор кафедри культурології та філософської антропології, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова;

Кралюк Петро Михайлович, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри теорії та історії держави і права, Національний університет «Острозька академія»;

Коляда Еліна Калениківна, кандидат філологічних наук, професор, завідувач кафедри практики англійської мови, Волинський національний університет імені Лесі Українки;

Міріца Стефанія-Крістіна, доктор філософії, Університет «Dunarea de Jos», м. Галац, Румунія;

Чижевський Фелікс, професор, доктор габілітований, професор, Університет Марії Кюрі-Скłodовської (UMCS), м. Люблін, Польща;

Яновець Анжеліка Іванівна, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземної та української філології, Луцький національний технічний університет.

*Ілюстрація на обкладинці – картина із серії «Квіти – радість життя»
луцької художниці Світлани Костукевич (використана за згодою автора).*

Журнал ухвалено до друку Вченою радою
Комунального закладу вищої освіти «Луцький педагогічний коледж» Волинської обласної ради
21 вересня 2022 р., протокол № 2

Науковий журнал «Академічні студії. Серія «Гуманітарні науки»
zareєстровано Міністерством юстиції України
(Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія KB № 24805-14745P від 21.04.2021)

Офіційний сайт видання: www.academstudies.volyn.ua

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

УКРАЇНСЬКА МОВА ТА ЛІТЕРАТУРА

УДК 821.161

DOI <https://doi.org/10.52726/as.humanities/2022.2.1>

П. В. БІЛОУС

*доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри філології,*

Комунальний заклад вищої освіти «Луцький педагогічний коледж»

Волинської обласної ради, м. Луцьк, Україна

Електронна пошта: bpv1953@ukr.net

<http://orcid.org/0000-0001-7487-6230>

АПОКАЛІПТИЧНІ МОТИВИ ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОГО ЛІТОПІСУ

У статті на основі тексту Галицько-Волинського літопису визначаються й аналізуються апокаліптичні мотиви, властиві пізньому Середньовіччю в українській літературі. Серед численних історичних персонажів літопису трапляються такі, які асоціативно перегукуються з образом антихриста (диявола, сатани), створеного в новозавітному «Одкровенні Іоанна Богослова» («Апокаліпсисі»). Мотив «кари Божої» пронизує ті епізоди в літописі, у яких ідеться про жорстокі вчинки окремих сторичних осіб (воєвода Бенедикт, угорський король Бела). Картинами жакликих убивств переповнені сторінки Галицько-Волинського літопису, адже місце в ньому знаходили передусім військові походи та битви, яких було незчисленно на галицьких та волинських землях у XIII столітті. Сини галицького князя Романа (Данило і Василько) відзначалися особливою жорстокістю, що не заважало літописцю їх прославляти, адже вони чинили згідно з лицарським середньовічним кодексом. Відтак повідомлення про те, що ці брати грабували і пустошили міста і села не тлумачиться як вияв жорстокості та немилосердя. Картинами жакликих подій переповнені роки 1237 – 1242, коли монголи і татари пустошили руські землі. У Галицько-Волинському літописі вогонь являється не раз як нищівна сила, як ознака апокаліпсису. Літописець доповнює опис страшної пожежі у польському місті на березі Вісли Судомірі із численними людськими жертвами ритуальною картиною, схожою на поховальну процесію. Вичерпність нищення як ознака кінцевітньої катастрофи не раз виринає на сторінках літопису, і літописець неодмінно вказує на цю вичерпність. Передвістям біди зображувалось якесь знамення. У «Повісті минулих літ» таких знамень зафіксовано немало, менше – у Київському літописі, а в Галицько-Волинському літописі – поодинокі згадки про них. Семантика таких явищ завжди однакова: знамення передвіщали біду. Апокаліптичні картини у літописі – характерна ознака трагічного часу, яким було на українських землях XIII століття, що призвело до загибелі держави Русь.

Ключові слова: Галицько-Волинський літопис, апокаліптичні мотиви, XIII століття, історичний сюжет, колізія, символіка, битва, вогонь.

Актуальність статті. Галицько-Волинський літопис хронологічно охоплює майже все XIII ст. (з 1205 по 1292 рр.). Він багатий на різноманітні історичні сюжети та колізії, однак, ніби відповідаючи магічному значенню числа «13», насичений апокаліптичними мотивами. І це не дивно: хоч Галицька та Волинська землі частково успадкували державницькі та культурно-історичні традиції Київської Русі, та все ж літопис засвідчив згасання та політичну смерть держави Русь саме у XIII столітті.

Вивченість теми. Галицько-Волинський літопис досліджували М. Максимович, Я. Головацький, О. Огоновський, І. Франко, М. Возняк, М. Грушевський, Б. Барвінський, О. Білецький, Д. Чижевський, Н. Федорак та інші, але спеці-

ально апокаліптичні мотиви у цьому літописі не вивчалися.

Мета статті – виділити у Галицько-Волинському літописі апокаліптичні мотиви та проаналізувати їх на текстовому матеріалі.

Виклад теми. Серед численних історичних персонажів літопису трапляються такі, які асоціативно перегукуються з образом антихриста (диявола, сатани), створеного в новозавітному «Одкровенні Іоанна Богослова» («Апокаліпсисі»). Ідеться про палатина – «головного воєводу» Бенедикта, якого угорський король Андрій послав завойовувати Галицьку землю восени 1208 року). Мало того, що цей Бенедикт схопив місцевого князя Романа Ігоревича прямо у бані, коли той мився, та відіслав його

«в Угри», він ще й жорстоко позбиткувався над галичанами: «був мучитель боярам і городянам, і, блуд чинячи, він і його вої оскверняли і жінок, і черниць, і попадь» [Літопис руський : 371]. Літописець виносить йому присуд, називаючи антихристом («управду був він антихрист мерзотними ділами своїми»), але при цьому посилається на авторитет «премудрого книжника родом із Києва» Тимофія, котрий «притчею сказав своє слово про сього мучителя Бенедикта»: «В часи страшного суду трьома іменами назоветься антихрист». Тимофій не на притчу натякає, а на слова із «Апокаліпсиса» про чудернацького «звіра», якого названо ще й змієм, дияволом та сатаною: «І схопив змія, що диявол він і сатана» (20 : 2).

У коментарях до свого перекладу «Літопису Руського» Л. Махновець наводить таке цікаве спостереження: «В Одкровенні (Апокаліпсисі) Іоанна Богослова говориться, що звір, змії, «котрий є диявол і сатана», має свою ознаку – «звірине число» 666 (13 : 18). Значення імені Бенедикт Тимофій вичитав у «Тлумаченні на Апокаліпсис» Андрія Кесарійського: у грецькому звучанні βενεδικτοζ числове значення літер і дає «звірине число» [Літопис Руський : 371]. Ні Тимофій, ні вслід за ним літописець не називають цього числа, а лише натякають самим іменем Бенедикт, що для освічених читачів того часу мало бути зрозумілим.

Мотив «кари Божої» не раз зринає у літописі. Так, ця кара наздогнала угорського короля Белу, коли він задумав підкорити місто Галич, де правив князь Данило. Було то влітку 1230 року. Вже на початку походу Господь учинив перешкоду королю, а скоріше за все – подав знак, що його намір завершиться крахом: «Та коли увійшов він у гори Угорські, послав на нього Бог архангела Михаїла відкрити потоки небесні – так що коні їхні потопали і самі вони вибігали на високі місця» [Літопис Руський : 387].

Бела не зважив на це попередження, пішов далі і взяв Галич в облогу. «І напустив Бог на них, угрів, кару фараонову». Це алюзія на книгу Вихід зі Старого Завіту, де йдеться про кари, які послав Господь на фараона, що не випускав Мойсея та його народ із єгипетського полону. Яку саме кару мав на увазі літописець, невідомо. У Святому Письмі мовиться про десять кар Божих: переміна води на кров,

нашесть жаб, вошей, роїв мух, саранчі, моровиця на худобу, поява гнояків на тілі, град, темрява, вигублення первородних (Вих. 7, 8, 9, 10). Стоячи під стінами Галича і безуспішно штурмуючи його («город стояв кріпко»), Бела знесилювався. Оскільки це було літо, то будь-яка з перерахованих кар Божих, призначених для фараона, могла підкосити сили угорського короля. В усякому разі, він «пішов од города». Власне, Бела втік зі своїми охоронцями, а знесилених воїнів залишив напризволяще: «Покинув же він людей, оружників многих, і кінників, і напали на них городяни, і багато їх попадало в ріку Дністер, а інші побиті були, інші поранені, ще інші схоплені були». Відбулося масове знищення підупалих у силі та душі воїнів Бели, що нагадує апокаліптичну картину, доповнену ще й повідомленням про те, як поневірявся Бела з купкою своїх охоронців, тікаючи з галицької землі: «... ангел побивав їх. Вони так умирали: в одних опадали підшви, як од черевиків, а інші, вилізши на коней, померли, ще інші вмирили, зійшовшись довкола вогню і м'ясо піднісши до рота. Від багатьох різних недуг вони помирили» [Літопис Руський : 387].

Картинами жахливих убивств переповнені сторінки Галицько-Волинського літопису, адже місце в ньому знаходили передусім військові походи та битви, яких було незчисленно на галицьких та волинських землях у XIII столітті.

Битва тисяцького Дмитра під Городком завершилася несподівано: на його воїв напали «угри і ляхи» та погнали їх від міста. Літописець вихоплює із цієї події вражаючі картини: дяк Василь на прізвисько Молза був застрілений біля укріплень, а «боярина Михалка Скулу вбили, наздогнавши на ріці Щирці, і голову йому вони одрубали, три цепи знявши золоті, і принесли голову його до Коломана» [Літопис руський : 375]. Середньовічна жорстокість і брутальна ритуалізованість убивства надають зображеному у літописі похмурої, кривавої тональності, близької до апокаліптичної символіки.

Сини галицького князя Романа відзначалися особливою жорстокістю, що не заважало літописцю їх прославляти, адже вони чинили згідно з лицарським середньовічним кодексом. Відтак повідомлення про те, що ці брати грабували і пустошили села довкола Белза та Чер-

вена на початку 1222 року, не тлумачиться як вияв жорстокості та немилосердя. Літописець холоднокровно констатує, що волею княжичів «не лишилось ні одного села не спустошеного», та ще й увиразнює цей апокаліптичний пейзаж аллюзією на євангелія: «Не зосталось каменя на камені» (Мт, 24:2; Мк, 13:2; Лк, 18:24).

Через три роки Данило і Василько повторили свій розбійний напад на ці самі землі: «[Данило] пограбував землю Белзьку і Червенську аж до останнього, а Василько князь багато здобичі набрав, стад коней і кобил» [Літопис руський : 381]. Із цими історичними персонажами пов'язано багато руйнівних діянь, які відображають страшну колотнечу на галицькій та навколишніх землях, і це відображає не так становлення, формування Галицького князівства, як кінець світу. Не випадково до року 1227 літописець подає такий анонс: «Почнем же розповідати про незчисленні битви, і про страждання великі, і про часті війни, і про многі крамоли, і про часті заворушення, і про многі заколоти, бо змалку не було їм обом спокою» [Літопис Руський : 383].

Чого шукав, наприклад, Данило на чернігівській землі? Об'єднавшись із чернігівським князем Мстиславом Глібовичем, він у кінці 1234 року розпочав каральну експедицію: «Пішли вони, грабуючи Чернігівську землю, і взяли багато городів по Десні. Тоді ж узяли вони і Хоробор, і Сосницю, і Сновськ, і багато інших городів, і прийшли вони до Києва» [Літопис Руський : 391].

Звичайно, походи князя Данила можна було б пояснювати якимись стратегічними намірами, складними стосунками між удільними князями, численними конфліктами через намагання оволодіти землями, які тобі не належать, спробами встановити якусь суб'єктивну справедливість, однак ці міжусобні війни та сутички не роблять честі князеві (хоч, можливо, у середні віки було інше бачення честі і слави). І діялося все це напередодні нашествия Батия.

Картинами жахливих подій переповнені роки 1237 – 1242, коли монголи і татари спустошили руські землі. Так, коли Батий взяв Переяслав, то «вибив його увесь, і церкву архангела Михаїла сокрушив, і начиння церковне незчисленне срібне й золоте, і дороге каміння узяв. І єпископа, преподобного Симеона, вони

убили» [Літопис Руський : 394]. Без сумніву, Переяслав було зруйновано, людей побито, але літописець акцентує на церковно-релігійних святинях та особах, вважаючи, що саме нищення їх є найбільшим виявом жорстокості «безбожних ізраїльтян» і нагадує кінцесвітні візії зі Святого Письма.

Не маючи сил чинити опір Батию, Данило та Василько повернули свої погляди на польські землі і розпочали у 1243 році війну «з Болеславом Стидлигим, князем лядським»: «Сам Данило спустошив довкола города Любліна, а Василько – по ріках Изволі і по Ладі, довкола города Білої, двірський же княжий Андрій – по ріці Сяну, а воєвода Вишата спустошив Підгір'я. Узявши здобич, вони вернулися» [Літопис Руський : 401].

То чим вони були кращі за монголів на чолі з Батием?

Ляхи вирішили помститися галицьким князям за напад на їхні землі, тому через деякий час налетіли збройно на український Андріїв. «Почувши це, Данило-князь із братом Васильком зібрали силу свою і повеліли підготувати праці та інші знадоби для взяття города, і прийшли на город Люблін». Данило напередодні тут уже наробив шкоди, але тепер вирішив знищити Люблін остаточно. Картина взяття міста написана епічно, із застосуванням поетичного стилю, який увиразнює апокаліптичний мотив цього місця у літописі: «І праці метали, і стріли, як дощ, ішли на город їх, і ляхи, побачивши, що все сильніше у битві налягають руси, стали просити, щоб милість дістали». Але князі були неблаганними, а потім повернулися до Галича, «пустошивши землю ту», тобто польську [Літопис Руський : 401].

Данило і сина свого Лева привчав до жорстокості у ставленні до ворогів, яких шукав чомусь на чужих землях. Зокрема, воюючи проти ятвягів – литовського племені, князь брав і юного сина: «І палили вони дома їх, і грабували села їх. Ставши в селі Привищах на ніч і побравши майно їх, вони попалили дома їх, а назавтра рушили далі, грабуючи землю їх і палячи» [Літопис руський : 415].

Та що там чужі землі, міста і села, коли і своїм від них добряче діставалося. Про це свідчить факт знищення волинського міста Звягеля: «У рік 6766 (1258). Данило тоді з бра-

том Васильком рушили до Возвягля з великою силою, ждучи вісті од Романа і литви. І стояв Данило на річці Корчику днину, ждучи вісті од них, і пішов до Возвягля. Раніш послав він сина свого Шварна, щоб оточив він город і щоб ніхто ж не втік з них.

Воїв же було з ним п'ятсот, і городяни, бачивши мало ратників із князем, сміялися, стоячи на городській стіні. Але назавтра прийшов Данило із силою-силенною війська, із братом своїм Васильком і сином Львом. І коли побачили це городяни, то страх напав на них, і не видержали вони, і здалися. І Данило город запалив, а людей вивів і оддав їх на поділ, – то брату своєму, а то – Львові, інших – Шварнові. І пішов він до себе додому, взявши город.

Коли ж Роман прийшов до города Возвягля і литва, то литовці, кинувшись на город, не побачили нічого, тільки самі головні та псів, що бігали по городищу. І литовці досадували і плювали, кажучи по-своєму «Янда», призиваючи богів своїх Андая і Диверикса і всіх богів своїх споминаючи, тобто бісів» [Літопис руський : 417].

Так Звягель (нині – Новоград-Волинський на Житомирщині) згадується вперше у літописних джерелах, але згадується не як місто, а згарище, яке залишили після себе галицькі князі. Парадоксально, але у сучасному Звягелі шанують це як рік народження міста, щороку святкують і навіть мають намір встановити пам'ятник Данилу Галицькому. Чи то пам'ять коротка, чи то рабська психологія спрацьовує – шанувати свого гнобителя і розбійника. Данило знищив Звягель вогнем, який у символіці апокаліптичної семантики має зловісну сутність. Так вчинив він у 1241 році і з Болохівською землею (її центром був град Болохів, тепер – Любар на Житомирщині): «города їх вогневі віддав». Це була помста за те, що болохівці скорилися татарам, аби життя своє зберегти. Данило ж їх не пощадив.

У Галицько-Волинському літописі вогонь являється не раз як нищівна сила, як ознака апокаліпсису. Так, під 1259 роком відтворено трагедію у польському місті на березі Вісли – Судомірі. Спричинили її татари, напавши на поселення і віддавши його вогню: «Житла ж у городі були соломою покриті, і загорілися вони самі од іскор, а потім і стіни города почали

горіти. Церква також була в городі тім кам'яна, велика і предивна, що сіяла красою, бо була вона зроблена з білого каменю тесаного, і та була повна людей. Але верх у ній, деревом покритий, загорівся, і вона згоріла, і в ній – незчисленне множество людей» [Літопис руський : 422].

Біда була люта. Літописець доповнює опис страшної пожежі із численними людськими жертвами ритуальною картиною, схожою на поховальну процесію: «А потім пішли вони з хрестами із города, і з свічами, і з кадилами. І пішли ж і бояри, і боярині, нарядившись у весільне вбрання, а слуги боярські несли перед ними дітей їхніх. І був плач великий і ридання. Мужі оплакували жон своїх, а матері оплакували дітей своїх, а брат брата, і не було того, хто б помилював їх» [Літопис Руський : 423]. Особливо вражає і підсилює трагедію оте незвичайне вдягання бояринь та винесення перед них дітей. Літописцю вдається досягти у цій картині сентиментальної проникливості, розрахованої на співчуття читача. Водночас описане ним підсилює трагічність того, що сталося, а вся ця процесія символізує таке велике горе, ніби світ опинився перед своїм кінцем.

Однак ця трагедія не була завершеною, бо всю процесію оточили татари і зупинили на оболоні коло Вісли, де тримали два дні. Після того стали «вони побивати усіх – чоловічу стать і жіночу. *І не зосталося з них ані одного*».

Вичерпність нищення як ознака кінцесвітньої катастрофи ще не раз вирине на сторінках літопису, і літописець неодмінно буде вказувати на цю вичерпність. Так, військо Василька зіткнулося біля волинського міста Мельниця із литовцями, і побігли нападники до озера, але це була пастка для них. І тоді почали княжі воїни «сікти їх, а інші в озері потопилися. *І так перебили вони всіх, і не зостався з них ні один*» [Літопис Руський : 423].

Топос нищення, як перед кінцем світу, часто використовується літописцем: «І стали мертві падати із заборол, як ті снопи» [Літопис Руський : 433]; «Тих вони [татари на чолі з ханом Телебугом] побивали, а інших захопили, а ще інших, обдерши пускали нагих, і ті од морозу померли, тому що зима була люта вельми. І зробили вони пустою землю всю»; «І померло в городах в облозі незчисленне множество, а інші померли в селах, вийшовши з городів, після

того, як пішли нечестиві агаряни»; «Тої ж зими і в Татарах вимерло все – і коні, і скот, і вівці. Все вимерло, не зосталося нічого»; «У Німцях, вийшовши з берегів, море потопило землю, за гнівом Божим. Більше шістдесяти тисяч потонуло, а церков кам'яних – сто і одинадцять, опріч дерев'яних» [Літопис Руський : 436].

У всіх цих бідах літописець вбачає не так людську захланність та войовничий запал або прояви стихій у природі, як волю Божу, а точніше – Божий гнів: «І не було того, хто б помилював їх, бо гнів Божий звершився на них», «потопило землю за гнівом Божим» тощо.

Передвістям біди часом стає яесь знамення. У «Повісті минулих літ» таких знамень зафіксовано немало, менше – у Київському літописі, а в Галицько-Волинському літописі – поодинокі згадки про них. Не знати, чи є в цьому спаданні інтересу до знамень якась закономірність, проте семантика таких явищ завжди однакова: знамення передвіщали біду. Так, під 1249 роком повідомляється про те, як князі Данило та Василько вирушили у військовий похід. «Коли вої ще не дійшли до річки Сяну і зсіли в полі з коней, щоб оружитися, то сталося таке знамення над військом: стільки налетіло орлів і багато воронів, як хмара велика. І птахи вигравали, а орли клекотали, і ширяли крильми своїми, і шугали в повітрі так, як ото іншим разом і навіть ніколи не було. І се знамення не на добро» [Літопис Руський : 403].

Хмара з орлів та вороння цілком асоціюється з апокаліптичним видовищем. У «Слові про Ігорів похід» зображене затемнення сонця (як небесне знамення, що передвіщало лихо війську Ігоря), і в поетичному контексті цього затемнення являються і орли («орли клекотом на кості звірів зовуть»), які є передвісниками

смертельної битви з численними жертвами. Таке ж значення орлів, почерпнуте із фольклорних джерел, вжито і в Галицько-Волинському літописі. Те ж стосується вороння. У тексті «Слова», де йдеться про тяжкі часи міжусобних воєн, розпалених Олегом Гориславичем, образ ворон відтворює мертвотну, похмуру картину на Русі: «Та часто ворони каркали, / трупи собі ділячи» [Слово о полку Ігоревім : 35].

Битва Романових синів із князем Ростиславом, за передвістям, мала б закінчитися їхньою поразкою, однак перемогли Данило та Василько, що не в'яжеться із логікою лиховісних знамень. Лиховісним воно стало хіба що для Ростислава, а для Данила та Василька обернулося перемогою, бо, як вважає літописець, «не од підмоги людської буває побіда, а від Бога».

Висновки. Після смерті цих князів, які стояли на чолі Галицького та Волинського князівств, татари почали нещадно спустошити Волинь та Галичину. На це звернув увагу і М. Грушевський: «Волинський літописець оповідає, що під час походу на Польщу 1286 р. татари страшно винищили Волинь і Галичину: ідучи повз Володимир, вони «насилля велике творили, грабуючи товару безчисленне множество і коней». Татари частину своїх людей лишили під Володимиром годувати коней, і ті «учинили пустку із землі Володимирської»: били людей, кого запопали, відбирали коней. Так сталося в Галичині, коли Телебуга, вертаючись, стояв два тижні під Львовом: хто виїхав з міста, тих забивали або брали в неволю, а інших пускали обдерши наголо, а ті гинули від морозу, і так спустошили цілу околицю» [Грушевський : 101 – 103]. За Галицько-Волинським літописом, ТРИНАДЦЯТЕ СТОЛІТТЯ завершувалося похмуру, трагічно, плачевно.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грушевський М. Історія України-Руси: в 11 т., 12 кн. Київ: Наукова думка. Т. 3: До року 1340. 1992. 592 с.
2. Літопис Руський / За Іпатським списком переклав Леонід Махновець. Київ: Дніпро, 1989. XVI + 591 с.
3. Слово о полку Ігоревім / Упоряд., вступна стаття, підготовка тексту, примітки Леоніда Махновця. Київ: Дніпро, 1983. 156 с.

REFERENCES

1. Gryshevskiy M. (1992) *Istoria Ukrainu-Rysi: v 11 T.* [History of Ukraine-Russ: in 11 volumes.] Kyiv, Naykova dumka.
2. *Litopus ruskiy/ za Ipatievskum spuskom prereklav Leonid Mahnovets* (1989) [Russ Chronicles / According to the Ipat list translated by Leonid Makhnovets] Kyiv, Dnipro.
3. *Slovo o polku Igorevim / uporyad., vstupna statty, pigotovka teksty, prumitku Leonida Mahnovtsya* (1983)[A word about Igor's regiment / Edited, introductory article, text preparation, notes by Leonid Makhnovets] Kyiv, Dnipro.

P. V. BILOUS

*Doctor of Philological Sciences, Professor,
Professor at the Department of Philology,
Municipal Higher Educational Institution "Lutsk Pedagogical College"
of the Volyn Regional Council, Lutsk, Ukraine
E-mail: bpv1953@ukr.net
<http://orcid.org/0000-0001-7487-6230>*

APOCALYPTIC MOTIVES OF THE GALITIC-VOLYN CHRONICLES

The article, based on the text of the Galician-Volyn Chronicle, identifies and analyzes the apocalyptic motifs characteristic of the late Middle Ages in Ukrainian literature. Among the numerous historical characters of the annals, there are those who associatively resonate with the image of the antichrist (devil, Satan), created in the New Testament "Revelation of John the Baptist" ("Apocalypse"). The motif of "God's punishment" permeates those episodes in the annals, which deal with the cruel deeds of individual historical figures (voivode Benedict, Hungarian king Béla). The pages of the Galician-Volyn Chronicle are filled with pictures of terrible murders, because it was primarily the place for military campaigns and battles, which were countless in the Galician and Volyn lands in the 13th century. The sons of the Galician prince Roman (Danilo and Vasylo) were noted for their particular cruelty, which did not prevent the chronicler from glorifying them, because they acted in accordance with the medieval code of chivalry. Therefore, the report that these brothers looted and devastated cities and villages is not interpreted as a manifestation of cruelty and ruthlessness. The years 1237-1242, when the Mongols and Tatars ravaged the Russian lands, are filled with pictures of terrible events. In the Galician-Volyn chronicles, fire appears more than once as a destructive force, as a sign of the apocalypse. The chronicler completes the description of the terrible fire in the Polish city on the bank of the Vistula Sudomira with numerous human victims with a ritual picture similar to a funeral procession. The completeness of the destruction as a sign of the apocalyptic catastrophe appears more than once on the pages of the annals, and the chronicler always points to this completeness. Some omen was depicted as a harbinger of trouble. In the "Tale of Bygone Years" there are many such signs recorded, less in the Kyiv Chronicle, and in the Halytsia-Volyn Chronicle – isolated mentions of them. The semantics of such phenomena is always the same: the signs foretold trouble. Apocalyptic pictures in the annals are a characteristic feature of the tragic time that was in the Ukrainian lands of the 13th century, which led to the demise of the state of Rus.

Key words: Galician-Volyn chronicle, apocalyptic motifs, 13th century, historical plot, collision, symbolism, battle, fire.

УДК 821

DOI <https://doi.org/10.52726/as.humanities/2022.2.2>

Т. П. БІЛОУСОВА

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри слов'янської філології та загального мовознавства,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський, Хмельницька область, Україна
Електронна пошта: bilousova@kpnpu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-6247-0476>*

ГНІЗДОВА ОРГАНІЗАЦІЯ СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНИХ ЗВ'ЯЗКІВ ФРАЗЕОЛОГІЗМУ ТА ЙОГО ПОХІДНИХ

У статті розвивається теорія дериваційного кругообігу між одиницями лексичного і фразеологічного рівнів мови. Розглядається ділянка деривації, первинним (вихідним) елементом якої є фразеологічна одиниця (ФО). Стверджується, що ізоморфізм дериваційних процесів на лексичному та фразеологічному рівнях уможливорює опис дериваційних перетворень фразеологізмів у зв'язках та опосередкуваннях з процесами словотвору. Об'єднання похідних одиниць із твірним фразеологізмом та між собою можуть досліджуватись як дериваційні пари, ланцюжки, парадигми і гнізда.

Звертаючись до гніздової організації цієї ділянки лексико-фразеологічного кругообігу, науковці, як правило, обмежуються аналізом об'єднань «твірна ФО – похідна ФО», «твірна ФО – похідні ФО», «твірна ФО – похідне слово», «твірна ФО – похідні слова», тобто обмежують вміст гнізда.

У статті пропонується вважати фразеодериваційним гніздом упорядковану мотиваційними відношеннями сукупність мотивуючого (твірною) фразеологізму та всіх його похідних – і слів, і ФО. Тематична єдність гнізда будується на загальній семантиці, конденсованій у твірному фразеологізмі, а структурна єдність – на представленості в похідних хоча б одного компонента вихідного фразеологізму. У межах гнізда за участю словотвірних і фразеотвірних засобів і способів первинна фразеологічна семантика модифікується і мутує, зазнаючи дериваційного розвитку не лише у сфері фразеології, але й – більш різноманітного – у сфері лексики.

Аналіз фразеодериваційних гнізд виявив інтегруючу роль твірної одиниці, наділеної, крім основного фразеологічного, ще й категоріально-граматичним значенням. Описана типова семантична структура гнізд із вершинами – дієслівними, субстантивними, ад'єктивними і адвербіальними фразеологізмами. При цьому підкреслено її прогностичний характер і залежність заповнюваності тих чи тих семантичних місць від дії вибірковості слово- і фразеотворення – семантичної, лексичної, граматичної та компонентної.

Ключові слова: фразеологічна деривація, твірний фразеологізм, фразеотворення, словотворення, фразеодериваційне гніздо, структурно-семантичні зв'язки.

Постановка проблеми. Науковий інтерес до фразеологічної деривації зумовлений багатьма факторами, і найважливіший серед них – здатність фразеологічних одиниць (ФО) породжувати нові номінації. Про це влучно написала дослідниця словотвірної продуктивності ФО в німецькій мові О. П. Дмитренко: «Ускладнені мовні знаки, які довгий час вважалися статичними мовними одиницями, свого роду "скам'яніннями", що існують протягом віків та передаються незмінними з покоління в покоління того чи іншого етносу, перебувають у постійному русі, результатом якого є утворення нових мовних одиниць» [Дмитренко : 93].

Учені все частіше звертають увагу на гніздову організацію структурних і семантичних зв'язків між ФО та її похідними – словами

і фразеологізмами, тим самим природно підкреслюючи ізоморфізм дериваційних процесів на фразеологічному і лексичному (словотвірному) рівнях «в напрямку від сполучення словесних знаків до фраземи і, навпаки, від фраземи до нового словесного знака» [Архангельський : 64]. Обидва напрямки міжрівневої взаємодії підкоряються універсальним мовним законам і принципам (економії мовних засобів, тенденції до експресивізації), мають схожі механізми, тож «процеси творення фразеологізмів можуть бути розглянуті як своєрідне продовження процесів словотворення або як такі, що безпосередньо стикаються з областю словотворення» [Телія : 176].

Тим не менш, гніздо з вершиною-фразеологізмом досі не було предметом детального і все-

бічного розгляду, що і зумовило **мету** нашої статті: продемонструвати потенційні дериваційні можливості фразеологічних одиниць і описати типову семантичну структуру фразеодериваційного гнізда.

Аналіз попередніх досліджень. Науковий інтерес до процесу творення слів на базі фразеологічних одиниць, що виник у другій половині ХХ століття, не згасає і донині. Поодинокі спостереження над окремими фактами слово- і фразеотворення змінились пошуком закономірностей і паралелей, які дозволили б описати складні ділянки лексико-фразеологічного «переходу».

На важливість вивчення фразеодериваційних процесів звернули увагу В. Д. Ужченко і Д. В. Ужченко: такі спостереження допомагають «глибше пізнати не лише один зі шляхів збагачування словникового складу мови, а й саму структурно-семантичну природу ФО. Аналіз мови як системи робить проблему взаємозв'язку і взаємозумовленості всіх її елементів, у тому числі лексики й фразеології, особливо актуальною» [Ужченко : 72].

Ми поділяємо усталену і обґрунтовану думку, згідно з якою генетичний структурно-семантичний зв'язок похідних слів і фразеологізмів з однією ФО і між собою дозволяє вивчати їх об'єднання як словотвірні пари, ланцюжки, парадигми, гнізда.

Гніздом, так чи інакше пов'язаним із ФО, дослідники називали різні сукупності спільно- або різнорівневих одиниць.

1. Група ФО, що утворились на основі одного і того ж слова або його значення. Цей підхід започаткований В. В. Виноградовим, який називав низку фразеологічних сполучень *серіями* і *групами* [Виноградов : 26–27]. В. Л. Архангельський зазначив, що фразеологізми групуються навколо кореневих слів і навіть значень слів у так звані *фразеологічні гнізда*. При цьому в складі ФО такі слова і значення стають стрижневими, наприклад: *вода* > *вивести на чисту воду*, *вийти сухим з води*, *як риба у воді*, *з лиця воду не п'ють* та ін. [Архангельський : 64]. Прихильниками цієї точки зору були О. К. Панфілов, Ю. А. Гвоздарьов, Л. І. Єфименко та інші вчені. Зокрема, В. Д. Ужченко і Д. В. Ужченко називали структурно-екстралінгвістичною під основою фразеологізмів і окремі слова, і сполучення слів [Ужченко : 139].

2. Група (низка, серія) вторинних ФО, що утворились від первинної. Таке трактування дериваційного фразеологічного гнізда найпопулярніше: як ланцюжки і гнізда розглядали подібні об'єднання Ю. Ю. Аваліани, А. М. Емірова, Л. Г. Скрипник, О. Ганопольська, О. М. Єрмакова, В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко та ін. В. П. Губарев, наприклад, вважав, що в гнізді одиниці об'єднанні спільним значенням і пов'язані між собою не *тільки безпосередньо, але й опосередковано* [Губарев : 56].

Ідею всебічно розвинула С. Н. Денисенко, яка ввела у науковий вжиток поняття *фразеологічна і дефразеологічна деривація* (творення слів від ФО) і побудувала типологію фразеотвірних гнізд на матеріалі німецької мови [Денисенко : 56].

3. Одне або декілька слів, утворених від ФО безпосередньо або опосередковано. Таке уявлення про гніздо утвердилось в дериватології з початком активних досліджень відфразеологічного словотвору. А. М. Бушуй, наприклад, підкреслив, що «словотвірна активізація на базі окремого компонента, який конденсує в собі значення всієї ФО, призводить до формування *гнізда спільнокорневих відфразеологічних слів*, і проаналізував деривацію на основі ад'єктивних компонентів фразеологічних сполучень: *золота медаль* > *золото*, *золотий* (фініш, дебют, призер); *срібна медаль* > *срібло*, *срібний*; *бронзова медаль* > *бронза*, *бронзовий* [Бушуй 1982 : 17]. Йому ж належить узагальнення, що типове дериваційне гніздо з вершиною-фразеологізмом включає дієслово, іменник (ім'я діяча або абстрактну назву процесу) та прикметник [Бушуй 1980 : 58].

На думку О. В. Петрова, для *відфраземного гнізда* визначальним є поняття *ступінь деривації*. Похідні першого ступеня – результати лексико-фразеологічної конденсації – можуть ставати твірними для подальшого морфологічного словотворення. Вчений досліджував «потужність» гнізда, тобто максимальну довжину ланцюжка, що обчислюється в дериваційних кроках [Петров : 74–80].

Подібний фразео-лексичний комплекс, елементи якого перебувають один з одним в ієрархічній залежності по лініях і ступенях спорідненості, називали *групою* (В. І. Істоміна, Т. М. Кондратюк), *парадигмою* (М. Б. Таш-

ликова), *словотвірним ланцюжком і гніздом* (Є. І. Жоламанова), *різнорівневим гніздом* (О. М. Єрмакова) тощо.

4. Об'єднання слова (лексико-семантичного варіанта) і похідних від нього слів і ФО. На думку А. Р. Попової, т. зв. *лексико-фразеологічний комплекс* – це системне утворення, що включає: 1) вершинне слово в усій сукупності лексико-семантичних варіантів; 2) лексичні деривати вершинного слова – незалежно від ступеня деривації; 3) фразеологізми з вершинним словом у якості компонента; 4) фразеологізми зі словами-дериватами в якості компонентів; 5) відфраземні лексеми, їх деривати, а також «вторинні» фразеологізми, тобто ФО з компонентами – відфразеологічними лексемами або компонентами – дериватами відфразеологічних лексем» [Попова : 99]. Такій підхід, на нашу думку, значно розширює об'єкт і тим самим ускладнює дослідження фразеологічної деривації, адже породжує питання: як бути з тими ФО, в яких важко виокремити «стрижневий смислоутворюючий компонент» або які мають два подібні компоненти? З яким первинним словом (значенням) вони пов'язані? До скількох комплексів вони увійдуть одночасно?

Виклад основного матеріалу. Динамічний підхід до дослідження мовної системи, інтерес до шляхів збагачення мови новими одиницями за рахунок внутрішніх ресурсів стимулюють вивчення дериваційних відношень між словами і фразеологізмами. А генетичний структурно-семантичний зв'язок похідних слів і фразеологізмів з первинним (вихідним, вершинним, мотивуючим, твірним) фразеологізмом і між собою дозволяє розглядати їх об'єднання як словотвірні пари, ланцюжки, парадигми, гнізда.

Вважаємо, що дослідження подібних сукупностей актуальне і перспективне, адже воно формує уявлення про характер поширення сем вихідної одиниці, про «силу імпульсу», закладеного в ній (тобто про її дериваційний потенціал); поглиблює теоретичні основи фразео- і словотворення; сприяє побудові цілісної мовної моделі лексико-фразеологічної деривації.

Фразеодериваційне гніздо (ФДГ) розглядаємо як упорядковану мотиваційними зв'язками сукупність твірного фразеологізму та його похідних – слів і ФО. Тематичну єдність гнізда

забезпечує спільна семантика, конденсована у первинній ФО, а структурну єдність – присутність у структурі всіх похідних хоча б одного компонента (основи компонента) твірного фразеологізму.

Гніздо охоплює ту ділянку фразеодериваційного кругообігу, яка бере початок у первинній ФО, що реалізує дериваційні потенції. У межах гнізда за участю слово- і фразеотвірних засобів і способів вихідна фразеологічна семантика модифікується і мутує, зазнаючи дериваційного розвитку не лише у сфері фразеології, але й – більш різноманітного – у сфері лексики.

Аналіз елементів ФДГ дозволяє констатувати інтегруючу роль твірної ФО у формуванні системи дериваційних значень. При цьому вирішальну роль відіграє категоріально-граматична приналежність вершинної ФО – так само, як для семантичної структури словотвірного гнізда важлива частиномовна приналежність твірного слова.

Дослідження ФДГ різних категоріально-граматичних класів дозволило виявити їх типову семантичну структуру. Зауважимо, що похідні ФО також «вписуються» в цю структуру і займають у ній певні семантичні місця.

Гніздо *дієслівного фразеологізму*, як правило, включає такі похідні.

1. Дієслово / дієслівна ФО: а) з тотожною або близькою семантикою (універб), б) модифікаційні позначення дії з точки зору її початку, тривалості, інтенсивності, завершеності, кратності і т. ін.

2. Іменник / ФО – найменування: а) абстрактної дії, якості дії; б) особи (суб'єкта дії, носія якості дії); в) результату, об'єкта й місця дії.

3. Прикметник, що позначає: а) активну або пасивну процесуальну ознаку; б) загальне відношення до того, хто названий мотивуючим словом.

4. Прислівник / ФО на означення вторинної ознаки.

Гніздо *субстантивного фразеологізму* містить:

1. Прикметник, що передає загальне відношення до того, що назване мотивуючим словом / хто названий мотивуючим словом ('такий, який володіє тим, що / хто назване(ий) мотивуючим'; 'такий, який має ознаки того, що / хто ...'; 'такий, який є тим тим, що / хто ...').

2. Іменник / ФО: а) універб; б) позначення абстрактної ознаки або дії; в) носій предметної ознаки.

3. Прислівник, що називає вторинну ознаку.

4. Дієслово зі значенням ‘створювати те, що назване мотивуючим’

Ад’єктивний фразеологізм мотивує:

1. Прикметник / ФО-універб.

2. Іменник на позначення: а) абстрактної ознаки; б) особи за характерною ознакою.

3. Дієслово, що позначає: а) прояв ознаки, названої мотивуючим; б) здійснення дії, власливої тому, хто названий мотивуючим.

4. Прислівник на позначення вторинної ознаки.

У гнізді *адвербіального фразеологізму*:

1. Прислівник / ФО: а) універб; б) різноманітні модифікації вторинної ознаки.

2. Прикметник, який виражає: а) загальне відношення до названого мотивуючим; б) заперечення або відсутності ознаки, що названа мотивуючим.

3. Іменник на позначення а) абстрактної ознаки; б) абстрактної дії; в) особи, яка виконує дію.

4. Дієслово – найменування дії, що має ознаку, названу мотивуючою ФО.

Зазначимо, що описана семантична структура є прогностичною і далеко не завжди повністю реалізується в конкретних ФДГ: похідне певного семантичного класу може бути відсутнє або ж таких може бути декілька (виникає т. зв. *словотвірна синонімія*). До того ж, переважна більшість похідних від фразеологізму слів і ФО мають okazіональний характер, хоча і будуються за моделями, що існують у мові, підкоряючись закономірностям її розвитку.

Для наочності наведемо фрагменти фразеодериваційних гнізд:

1) дієслівної ФО зі значенням ‘дуже сильно, врай набриднути’:

Набриднути, як сто чортів	на-сто/чорт-і(ти)		
	о-с-т-о / чорт-і(ти)	о-с-т-о-чорт-інн(я)	до-с-т-о-чорт-іння
		о-с-т-о-чорт-іти (чортиків)	до-чорта
		о-с-т-о-чорт-іти до біса	
		о-с-т-о-чорт-іти до оскоми (оскомини)	оскоми
осто/бриднути			

2) субстантивної ФО, що має значення ‘багатосерійна радіо- чи телевістава на сімейні та побутові теми мелодраматичного, сентиментального характеру з постійними персонажами’:

Мильна опера	мыло	мило-драма
		теле-мыло
	мил-и(ти)	
	мил-н(ий)	мильн-иц(я)
		мильн-о
	мильн-о-опер-н(ий)	
мильна продукція ₁		

3) ад’єктивної ФО зі значенням ‘дуже поганний, непридатний для чогось’:

Нікуди не годиться	нікуди-ишн(ій)	нікудишн-о
		нікудишн-ість
	нікуд-ишк(о)	

4) адвербіальної ФО зі значенням ‘таємно, приховано; неявно, підсвідомо’:

Під спудом	під/спуд-н(ий) ₁	підспудн-о ₁ (‘таємно, приховано’)	підспудн-ість ₁
	під/спуд-н(ий) ₂	під/спуд-но ₂ (‘неявно, підсвідомо’)	під/спуд-ність ₂

Цікаву семантичну структуру демонструють гнізда, організовані граматично синкретичними ФО: в ній заповнюються семантичні місця, характерні для фразеологізмів двох категоріально-граматичних класів. За приклад наведемо ФДГ з вершиною **злий язик**, що може розглядатись як субстантивна (‘людина, яка пліткує, веде недобррозичливі розмови’) і ад’єктивна (у *кого* – ‘такий, що зле, уїдливо говорить про кого-небудь або що-небудь, схильний до злих суджень’):

Злий язик	зл-о-язик^(ий)	зл-о-язик-ість		
		зл-о-язик-ч(я)		
		зл-о-язик-и(ти) ₁ (‘бути зл-о-язиким’)		
	зл-о-язик-н(ий)	зл-о-язик-н-ик	зл-о-язик-ниц(я)	зл-о-язик-и(ти) ₃ (‘бути зл-о-язикником, зл-о-язикницею’)
		зл-о-язик-и(ти) ₂ (‘бути зл-о-язикним’)		
злий на язик				

Як бачимо, у складі гнізд – полімотивовані деривати з множинною словотвірною структурою (*злязичити*); словотвірні синоніми (*підстудно₁*, *підстудно₂*); okazionalnі poxidnі, що уточнюють, розширюють або звужують вихідну фразеологічну семантику (*милодрама*, *телемило*, *нікудишко* – чоловічок, сплетений із соломи, який врятував героїв однойменного мультфільму і спростував свою «нікудишність»); вторинні ФО, які посилюють вихідну фразеологічну семантику (*осточортити до оскоми*), експлікують закладений у фразеологізм образ (*мильна продукція*), переводять фразеологічну семантику в інший фразеограматичний клас (*до осточортіння*) тощо.

Найбільший інтерес викликає словотвірна парадигма першого ступеня деривації, тобто похідні, безпосередньо мотивовані фразеологізмом. Саме вони виявляють дію *вибірковості* слово- і фразеотворення щодо а) лексичного варіанту компонента ФО; б) фразеосемантичного варіанту; в) граматичного варіанту; г) вибору конкретного компонента, двох і більше компонентів. Саме тут найчастіше

утворюються деривати-універби, тоді як склад наступних парадигм визначається переважно словесними якостями первинних фразеологічних дериватів.

Висновки. Тенденція до розширення способів експлікації фразеологічного значення, актуального для носіїв мови, виявляється в активному фразео- і словотворенні на базі існуючих фразеологічних одиниць. Деривація відбувається за продуктивними моделями і засвідчує тісний зв'язок між лексичним і фразеологічним рівнями мови.

Ізоморфізм дериваційних процесів на цих рівнях дозволяє досліджувати фразеологічну деривацію в її співвідношенні і взаємозв'язку з деривацією лексичною, тобто з погляду гніздової організації. Фразеодериваційному гнізду притаманна ієрархічна взаємозалежність одиниць (слів і ФО) по лініях і ступенях спорідненості. Структура ФДГ залежить від семантики, будови і частиномовної належності початкової ФО (вершини гнізда) і має прогностичний характер щодо її наразі не реалізованих потенцій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Архангельский В. Л. Устойчивые фразы в современном русском языке. Ростов н/Д : Изд-во Ростовского ун-та, 1964. 315 с.
2. Бушуй А. М. Словообразовательные возможности фразеологических единиц русского языка. *Словообразование и номинативная деривация в славянских языках* : тез. докл. республ. конференции. Гродно, 1982. Ч. 1. С. 15–18.
3. Бушуй А. М. К изучению деривационных процессов во фразеологии. *Проблемы фразеологии* : межвуз. сб. науч. трудов. 1980. С. 53–59.
4. Виноградов В. В. Русский язык. (Грамматическое учение о слове). М.-Л., 1947. 784 с.
5. Губарев В. П. Историческая фразеология и фразеологическая деривация (на материале немецкого языка). *Деривация и история языка* : межвуз. сб. науч. трудов. Пермь, 1987. С. 50–58.
6. Денисенко С. Н. Фразеобразование в немецком языке : (фразеологическая деривация как системный фактор фразеобразования). Львов : Выш. шк. Изд-во при Львовском гос. университете, 1988. 194 с.
7. Дмитренко О. П. Словотвірна продуктивність фразеологічних одиниць на позначення соціально-економічних реалій у сучасній німецькій мові. *Studia Linguistica*. 2012. Вип. 6. С. 93–98.
8. Петров А. В. Отфразеологические гнёзда в русском языке (на материале адъективных, адвербиальных и пропозициональных фразеологизмов). *Культура народов Причерноморья* : научный журнал. 2007. № 100. Т. 2. С. 74–81.
9. Попова А. Р. Система лексико-фразеологических блоков в структуре лексико-фразеологического комплекса. *Слово, фразеологизм, текст в литературном языке и говорах* : сб. науч. трудов. Орёл, 2010. С. 99–103.
10. Телия В. Н. О дополнительности слово- и фразеобразовательных способов номинации в сфере обозначения предметных сущностей. *Сборник научных трудов МГПИИЯ им. М. Топеза*. 1980. Вып. 164. С. 170–179.
11. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеология сучасної української мови : навч. посіб. Київ : Знання, 2007. 494 с.

REFERENCES

1. Arkhanhelskyi, V. L. (1964) Ustoichyvyie frazy v sovremennom russkom yazyike [Fixed phrases in modern Russian]. Rostov n/D : Izd-vo Rostovskogo un-та, 1964. 315 p. (in Russian)
2. Bushuyi, A. M. (1982) Slovoobrazovatelnyie vozmozhnosti frazeologicheskikh edinit russkogo yazyika [Word-building possibilities of phraseological units of the Russian language]. Slovoobrazovanie i nominativnaya derivatsiya v

slavyanskih yazyikah : tez. dokl. respubl. konferentsii [Word formation and nominative derivation in the Slavic languages: abstracts, report of the Republican conference]. Grodno, 1982. Ch. 1. pp. 15–18. (in Russian)

3. Bushuy, A. M. (1980) K izucheniyu derivatsionnykh protsessov vo frazeologii [On the study of derivational processes in phraseology]. Problemy frazeologii : mezhvuz. sb. nauch. trudov [Issues of phraseology: interuniversity. coll. of science works]. 1980. pp. 53–59. (in Russian)

4. Vinogradov, V. V. (1974) Russkiy yazyik. (Grammaticheskoe uchenie o slove) [Russian language. (Grammatical study of the word)]. M.-L., 1947. 784 p. (in Russian)

5. Gubarev, V. P. (1987) Istoricheskaya frazeologiya i frazeologicheskaya derivatsiya (na materiale nemetskogo yazyika) [Historical phraseology and phraseological derivation (on the material of the German language)]. Derivatsiya i istoriya yazyika : mezhvuz. sb. nauch. trudov [Derivation and history of language: interuniversity. collection of scientific works]. Perm, 1987. pp. 50–58. (in Russian)

6. Denisenko, S. N. (1988) Frazoobrazovanie v nemetskom yazyike: (frazeologicheskaya derivatsiya kak sistemnyy faktor frazoobrazovaniya) [Phrase formation in German: (phraseological derivation as a system factor of phrase formation)]. Lvov: Vyssh. shk. : Izd-vo pri Lvovskom gosudarstvennom universitete, 1988. 194 p. (in Russian)

7. Dmytrenko, O. P. (2012) Slovtvorna produktyvnist frazeolohichnykh odyntys na poznachennia sotsialno-ekonomichnykh realii u suchasniy nimetskii movi [Word-forming productivity of phraseological units for the designation of socio-economic realities in the modern German language]. Studia Linguistica. 2012. Vyp. 6. pp. 93–98. (in Ukrainian)

8. Petrov, A. V. (2007) Ot frazeologicheskikh gnyozda v russkom yazyike (na materiale ad'ektivnykh, adverbialnykh i propozitsionalnykh frazeologizmov) [Phraseological nests in the Russian language (on the material of adjective, adverbial and propositional phraseological units)]. Kultura narodov Prichernomorya : nauchnyy zhurnal [Culture of the peoples of the Black Sea region: scientific journal]. 2007. № 100. T. 2. pp. 74–81. (in Russian)

9. Popova, A. R. (2010) Sistema leksiko-frazeologicheskikh blokov v strukture leksiko-frazeologicheskogo kompleksa [The system of lexico-phraseological blocks in the structure of the lexical-phraseological complex]. Slovo, frazeologizm, tekst v literaturnom yazyike i govoraх : sb. nauch. trudov [Word, phraseological unit, text in the literary language and dialects: collection of scientific works]. Oryol, 2010. pp. 99–103. (in Russian)

10. Teliya, V. N. (1980) O dopolnitelnosti slovo- i frazoobrazovatelnykh sposobov nominatsii v sfere oboznacheniya predmetnykh suschnostey [On the complementarity of word- and phrase-building ways of nomination in the sphere of denotation of subject entities]. Sbornik nauchnykh trudov MGPIIYa im. M. Toreza [Collection of scientific works of the Moscow M. Torez State Pedagogical Institute]. 1980. Vyp. 164. pp. 170–179. (in Russian)

11. Uzhchenko, V. D., Uzhchenko, D. V. (2007) Frazeolohiia suchasnoi ukrainskoi movy : navch. posib [Phraseology of the modern Ukrainian language: textbook]. Kyiv : Znannia, 2007. 494 p. (in Ukrainian)

T. P. BILOUSOVA

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Slavic Philology and General Linguistics,
Kamianets-Podilsky Ivan Ohienko National University,
Kamianets-Podilsky, Khmelnytskyi region, Ukraine*

E-mail: bilousova@kpnu.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0002-6247-0476>

NEST ORGANIZATION OF STRUCTURAL AND SEMANTIC RELATIONS OF A PHRASEOLOGICAL UNIT AND ITS DERIVATIVES

In the article the theory of derivational circulation between units of the lexical and phraseological levels of language is developed. The part of the derivation is considered, the primary (initial) element of which is the phraseological unit (PhU). It is claimed that the isomorphism of derivational processes at the lexical and phraseological levels enables the description of derivational transformations of phraseological units in connections and mediations with word-formation processes. Combinations of derived units with forming phraseological unit and among themselves can be studied as derivational pairs, chains, paradigms and nests.

Turning to the nest organization of this part of the lexical and phraseological circulation, scientists, as a rule, limit themselves to the analysis of the combinations "formative PhU – derived PhU", "formative PhU – derived PhUs", "formative PhU – derived word", "formative PhU – derivatives words", that is, limit the contents of the nest.

In the article it is suggested to consider a set of motivating (forming) phraseological unit and all its derivatives – both words and PhUs – organized by motivational relations as a phraseological nest. The thematic unity of the nest is built

on the general semantics condensed in the forming phraseological, and the structural unity is based on the representation of at least one component of the original phraseological in the derivatives. Within the nest with the participation of word-forming and phrase-forming means and methods, the primary phraseological semantics is modified and mutated, undergoing derivational development not only in the field of phraseology, but also – more diversely – in the field of vocabulary.

The analysis of phrase-derivative nests revealed the integrating role of the creative unit, which, in addition to the main phraseological one, also has a categorical-grammatical meaning. The typical semantic structure of nests with vertices – verb, substantive, adjective and adverbial phraseological units is described. At the same time, its prognostic character and the dependence of the filling of certain semantic places on the action of the selectivity of word and phrase formation – semantic, lexical, grammatical and component – are emphasized.

Key words: phraseological derivation, forming phraseological unit, phrase formation, word formation, phraseological nest, structural-semantic relations.

УДК 070:81-374-053.67(477.82)

DOI <https://doi.org/10.52726/as.humanities/2022.2.3>

Н. В. ГОРБАЧ

*кандидат філологічних наук, викладач кафедри філології,
Комунальний заклад вищої освіти «Луцький педагогічний коледж»
Волинської обласної ради, м. Луцьк, Україна
Електронна пошта: nadiagorbac@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-5593-6952>*

О. О. СТРЕЛЬБИЦЬКА

*кандидат філологічних наук, викладач кафедри філології,
Комунальний заклад вищої освіти «Луцький педагогічний коледж»
Волинської обласної ради, м. Луцьк, Україна
Електронна пошта: ostrelbitsjka@lpc.ukr.education
<https://orcid.org/0000-0003-1989-8829>*

ВПЛИВ МЕДІАКУЛЬТУРИ НА ФОРМУВАННЯ ЛЕКСИКОНУ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ

У статті розповідається про медіакультуру як окремий вид культури, що формується під впливом різних видів медіа. У сучасному інформаційному світі вплив медіакультури на різні сфери життя особистості зокрема та на суспільство в цілому досить значний. Відтак дослідження зосереджене на формуванні лексикону сучасної студентської молоді під впливом медіасередовища.

З'ясовано, що на поповнення словникового запасу студентської аудиторії мають вплив візуальні, аудіальні та аудіовізуальні медіа. Важлива роль у цьому процесі належить також рекламі. Нові слова проникають у лексикон сучасної молоді двома способами: свідомо та підсвідомо. Перший передбачає цілеспрямоване вживання нових лексем у власному мовленні з метою наслідування відомих та популярних людей, що часто фігурують у різних медіа. Другий – підсвідоме запам'ятовування та майже автоматичне відтворення слів, які найчастіше трапляються в тих джерелах інформації, з якими людина щоденно має справу.

Внаслідок проведеного опитування, у статті з'ясовано, що переважну більшість лексичних запозичень з медіа можна умовно розділити на дві групи: ті, що з'явилися внаслідок появи нових реалій та процесів у інтернет-медіа та ті, що є зразками популярного молодіжного інтернет-сленгу.

Такі впливи медіакультури на мовлення сучасної молоді є неминучими, адже сьогоденні реалії передбачають активне студентське спілкування в соцмережах, чатах, форумах, блогах, споживання інформації з рекламних роликів, телепрограм та реалітішоу. Єдиним виходом для фільтрування неологізмів з інтернету та уникнення їх зловживанням у власному мовленні є безперервна медіаосвіта та аналіз інформації.

Ключові слова: медіа, медіакультура, інтернет, інформація, сленг, лексикон, студентство.

Постановка проблеми. Усі ми чітко усвідомлюємо, що сьогодні живемо в інформаційному суспільстві. Інформація оточує нас усюди: вдома, на роботі, під час дозвілля та подорожей. Ми самі – носії та виробники інформації, споживаємо та поширюємо її одночасно. З упевненістю можна сказати, що XXI століття перевершило всі попередні за інтенсивністю інформаційного потоку та його впливу як на окрему особистість, так і на суспільство в цілому. Чи не основну роль у цьому процесі відіграють медіа та те, як ми ними користуємося. Засоби масової комунікації виконують безліч функцій: інформаційну, виховну, просвітницьку, розважальну, агітаційну тощо.

Відтак важливою складовою культури нашого сучасного суспільства стає медіакультура.

Сьогодні поняття «медіакультура» трактують по-різному. Це і сукупність певних цінностей, і система інформаційно-комунікаційних засобів, і своєрідний вид культури інформаційного суспільства водночас. Однак яке б із цих визначень ми не обрали, аналізуючи його, стає зрозумілим, що медіакультура має прямий вплив на активних споживачів медіапродукції, а це, переважно, сучасна молодь.

Аналіз попередніх досліджень. Медіаграмотність, медіакультура та медіаосвіта – питання, що набули гострої актуальності серед сучасних дослідників. Проблема формування

медіаграмотності протягом останніх років досліджували як вітчизняні, так і зарубіжні вчені, серед них Л. Антонова, О. Баришполец, І. Жилавська, В. Іванов, Р. К'юбі, М. Маклюєн, Ф. Рогоу, Е. Харт, С. Шейбе. Численними є також дослідження питань упровадження медіаосвіти в Україні (Г. Онкович, Л. Найдьонова, Ю. Казаков, А. Литвин, В. Ризун, І. Чемерис), використання медіаосвітніх технологій у процесі навчання (Г. Волошко, Т. Іванова, Г. Дегтярьова, І. Колеснікова, В. Шарко), дидактичних підходів до формування медіаграмотності (Т. Бакка, О. Волощенко, А. Гриценко, Т. Мелешенко, О. Мокрогуз).

Медіакультура особистості стала об'єктом зацікавлень Л. Найдьонової, О. Баришпольця, Т. Крячко, В. Гінкул, І. Ржевської, Л. Бондарєвої, І. Сапожнікової та ін. Однак питання різнобічних впливів медійної культури на формування та становлення особистості потребують більш детальної уваги. Адже медіа щодня впливають на стиль життя, спілкування, поведінки тощо.

Мета статті. У межах нашого дослідження розкриємо сутність поняття «медіакультура», а також проаналізуємо вплив різних видів медіа на формування словникового запасу сучасної молоді, зокрема студентства.

Виклад основного матеріалу. Термін «медіакультура» порівняно новий, адже увійшов до активного словника науковців порівняно недавно, тоді, коли всім стало ясно, що основні канали комунікації активно змінюються і, разом з новими можливостями, приносять і нові ризики...

У різних джерелах майже з синонімічними потрактуваннями подаються терміни «інформаційна культура», «медіакультура», «комунікативна культура». Однак, на думку Л. Найдьонової, медіакультура – це складова інформаційної культури, яка, в свою чергу, є частиною комунікативної культури, а в сукупності усі вони є складовими загальної культури особи [Найдьонова : 70].

Медіакультура суспільства та медіакультура особистості – теж різні поняття. Перше з них – широкіше, і охоплює собою друге. Медіакультура суспільства – це сукупність інформаційно-комунікативних засобів, що функціонують у ньому, це культура пошуку, збирання, виробництва,

передавання та сприйняття інформації соціуму в цілому [Найдьонова : 71]. Іншими словами, це культура поведінки в медійному середовищі загалом. Медіакультура особистості, на думку дослідників, становить особистісне надбання кожним індивідом системи способів споживання та застосування медіаінформації [Череповська : 1].

Не варто забувати, що поняття «медіакультура» охоплює собою ще й ту культуру, яку формують у споживачів різні види медіа, сукупність матеріальних та духовних цінностей медійного світу. Це своєрідний тип культури сучасної інформаційної ери. На думку Дж. Пандженте, сьогодні медіа конструюють реальність, формують уявлення про навколишнє середовище та особисте ставлення до того, що відбувається. Дослідник вважає, що ставлення до об'єктів реального світу формується на основі медіаповідомлень, які, в свою чергу, сконструйовані фахівцями, що переслідують визначені комунікативні цілі [Pungente : 1].

Ключовим словом у кожному з визначень медіакультури є інформація та її сприйняття. Сучасна молодь багато часу проводить у мережі Інтернет, а відтак, переважну більшість інформації черпає саме звідти. Соцмережі, форуми, чати, блоги – це зовсім не неологізми, а звичні слова в лексиконі сучасних підлітків. Окрім змістового наповнення цих інтернет-джерел, важливою є сама форма подачі інформації, слова, які використовуються, манера викладу тощо. За останнє двадцятиліття роль медіа в суспільстві в рази зросла, тому варто говорити про окрему культуру та вплив медійних продуктів на різні сфери життя.

Прихильники ідеологічної теорії медіаосвіти вважають, що медіа маніпулюють громадською думкою в певних інтересах, а дитяча аудиторія – найлегша мішень для такого впливу [Шейбе : 14]. Мовлення – це перше, що підлягає такому впливу. Молодь дуже часто копіює авторитетних співрозмовників: намагається так само розмовляти, використовувати якісь конкретні лексичні одиниці тощо. Так само це працює і з медіа – підсвідомо підлітки починають використовувати слова, які найчастіше сприймають з різних джерел інформації.

Дедалі частіше у спілкуванні сучасної молоді можна помітити, що в мовленні переважають

прості або неповні речення, короткі форми слів. Усе це – наслідки інтернет-впливів. Самі того не помічаючи, споживаючи масу інформації, важливої і не дуже, корисної й небезпечної, цікавої та нудної, ми переймаємо стиль інтернет-мовлення: лаконічний, схематичний, умовний, а іноді – незрозумілий.

На формування лексики молодого покоління впливають різні види медіа: візуальні, аудіальні, аудіовізуальні. У переважній більшості людей домінує візуальний тип світосприйняття. Тобто ми запам'ятовуємо зорові образи, вони чітко закарбовуються в нашій пам'яті, навіть сказане чи прочитане буде сприйматися краще, якщо був відповідний візуальний образ. Візуальні медіа – це малюнки, комікси, світлини, фотоколажі, листівки, книжки, журнали, газети тощо. Тобто все, що ми можемо побачити й відтворити потім у своїй свідомості як конкретний образ.

Дуже часто на таких зображеннях є написи, гасла, слогани, які придумані й записані таким чином, щоб привернути увагу та якнайкраще запам'ятатися. Це один зі способів проникнення нових лексем у словник мовців. Спочатку такі слова потрапляють до пасивного лексику, згодом, якщо вживаються все частіше, переходять до активного. Ефективність візуальних медіа важко переоцінити, адже яскравий зоровий образ не дозволить швидко забути нові слова. Сучасна молодь дуже любить комікси – серію послідовних ілюстрацій із короткими влучними репліками персонажів. Комікси – потужне джерело нових слів. Як правило, це сучасні модні лексеми, які тим і привертають увагу учнів та студентів, що демонструють приналежність до певного класу «втаємничених» чи компетентних. Такі слова легко переходять у пласт повсякденного мовлення та стають інструментом молодіжного неформального спілкування.

Ще одне джерело поповнення лексики сучасного студентства – аудіальні медіа. До них належать звукозаписи. У повсякденному житті молодь стикається з такими з них, як радіопередачі та записи на цифрових аудіальних засобах (телефоні, планшеті, плеєрі). Сьогодні все більшої популярності набирають різного роду аудіотренінги, молодь усе більше захоплюється аудіокнигами, адже це економить час і дозволяє

сприймати інформацію в умовах, у яких недоступні візуальні медіа: в транспорті, на природі тощо. Цей вид медіа теж має активний вплив на поповнення лексики мовця. Його перевагою є те, що слово можна не лише прочитати, а й сприйняти на слух, почути, чи гарно воно звучить, приміряти на себе його використання у власних висловлюваннях.

До наступного виду відносимо аудіовізуальні медіа – фрагменти телевізійних програм, мультфільмів, фільмів та ін. Цей різновид медіа акумулює в собі ефект двох попередніх, а відтак – його роль у поповненні словникового запасу молоді особливо вагомая. Телепередачі та реалітішоу ніби демонструють уривки реальності, адже там цілком реальні люди та ситуації. Це основна з причин, чому так багато лексичних запозичень саме звідси.

Окремим різновидом медіа, що має потужний вплив на свідомість споживачів, є реклама. Це спеціально організована та заздалегідь продумана інформація про послуги, товари, видовища, що має на меті привернути увагу споживачів. Вона існує в різних джерелах – у друкованих виданнях, на радіо, телебаченні, в інтернеті, а отже, може бути втілена різними видами медіа. Сам принцип реклами – якомога вигідніше запропонувати щось, запам'ятатися – сприяє поповненню лексики новими словами. Часто рекламні образи та фрази стають клішованими та входять до активного вжитку мовців.

З'ясувавши основні джерела впливу медіакультури на словниковий запас сучасної молоді, ми провели анкетування серед студентів. Для цього було обрано дві групи студентів Комунального закладу вищої освіти «Луцький педагогічний коледж» Волинської обласної ради: 30 студентів спеціальності Початкова освіта та 24 – Музичне мистецтво. Свідомо обиралися респонденти різних напрямів навчання, щоб з'ясувати наскільки відрізняється той контент, який вони споживають найчастіше.

Анкета містила всього три питання:

1. Чи впливають, на вашу думку, медіа (інтернет-новини, сати, форуми, блоги, соцмережі, рекламні ролики, теле- та радіопрограми тощо) на ваше мовлення?

2. Якщо так, то опишіть, як саме.

3. Напишіть 5 слів, що увійшли до вашого активного словника з медіаджерел.

Опрацьовуючи результати опитування, ми з'ясували, що 90% респондентів дали стверджувальну відповідь на перше запитання. Це свідчить про те, що студенти усвідомлюють, наскільки мовлення медіа проникає в їхнє власне. Переважну більшість інформації сучасна молодь черпає з інтернету, адже сьогодні там представлені різні носії інформації. Facebook, Instagram, TikTok – досить авторитетні джерела для сучасних студентів та учнів, більшість інформації звідти кожен проектує на себе, особливо це стосується стилю мовлення, манери розмови, нових модних слів.

Проникнення нових слів з інтернет-медіа відбувається як на підсвідомому рівні, так і цілком свідомо. У першому випадку молодь, перебуваючи під враженнями від почутого та побаченого, свідомо копіює та наслідує мовлення інтернет-кумирів. У другому – нові слова входять до лексики повільніше, майже непомітно для самих мовців. Це відбувається через постійну залежність від соцмереж, спілкування у чатах чи блогах, на улюблених сайтах тощо.

Відповіді на друге запитання анкети тільки підтверджують таке припущення. За своїм змістом вони досить різноманітні. Найцікавішими серед них є такі:

1. Словниковий запас ніби збільшився, однак помічаю, що використовую скорочені форми слів.

2. Мова інтернету впливає настільки, що важко розмовляти так, як раніше.

3. Через інтернет-медіа ми збираємо до свого словника багато непотрібних слів.

4. Те, що найбільше чуємо, те потім і говоримо.

5. З інтернету ми беремо багато жартів, які потім використовуємо в розмовах.

6. Є багато популярних фраз, які надовго залишаються в моїй голові. Так само міміка та жести популярних блогерів непомітно передається нам.

7. Запам'ятовуються цікаві та незвичні слова.

8. Мовлення стає більш чітким та лаконічним.

9. Наш стиль спілкування міняється. Наприклад, раніше запитували: «Привіт, що робиш?» А зараз ми цікавимося справами інших за допомогою фрази: «Привіт! Ну що ти там?»

Аналіз третього запитання анкети здійснюватимемо, розділивши студентів різних спеціальностей. Так, одразу можна сказати, що студенти спеціальності Музичне мистецтво представили в анкетах більше слів-запозичень із медіа, ніж їхні колеги спеціальності Початкова освіта.

Майбутні вчителі початкової школи переважно вказали слова на позначення різних процесів, що відбуваються в Інтернеті. За результатами опитування, до словника студентів цієї спеціальності активно увійшли такі слова: челендж, топ (топчик), погуглити, заскрінити, репост, репостити, лайкати, пост, постити, фоткати, тегнути, донатити, банити, блочити, ава. Студентська аудиторія використовує ці лексеми як у типовому для інтернету значенні, так і переносячи на реальне життя. Тому доречним вважаємо коротко розкрити їхню семантику.

Челендж – це своєрідний жанр інтернет-роликів, що передбачає виконання певного завдання на камеру та пропозицію повторити це наступному учаснику; іншими словами, челендж – це виклик. У мовленні студентів вживається як у традиційному значенні (поширення відеозавдання), так і в іншому (як виклик). Наприклад: «Написати курсову роботу – справжній челендж для мене».

Топ, топчик – слово, що використовується в значенні вершина чогось, пік популярності тощо. Наприклад: «Виступ нашої команди – це топ змагань», «Цей колір – топ у цьому сезоні».

Погуглити – здійснити пошук через систему Google. Слово набуло поширення як у традиційному значенні, так і в жартівливому. Часто студенти, коли хтось чогось не знає, не має інформації про події чи явища, пропонують «погуглити».

Заскрінити – зробити знімок або відеозапис екрана вашого гаджета: телефона, планшета, ноутбука. Слово часто використовується в значенні методу запам'ятовування та конспектування: «Заскринь цю інформацію».

Репост – повторне розміщення інформації, її поширення не автором, а іншим користувачем. *Репостити* – означає поширювати на своїй сторінці, але без жодних змін у публікації.

Лайкати – позитивно та схвально оцінювати певний контент (фото, відео, репортажі та ін.), дієслово утворене від англійського Like, що означає подобатися.

Пост, постити – повідомлення чи будь-яка інформація, розміщена в інтернеті для публічного перегляду. Постити – повідомляти, інформувати. Наприклад: «Інформацію про про конкурс студентських робіт потрібно запостити до інтернету».

Фоткати – фотографувати.

Тегнути – відмітити користувача у власному дописі з метою підтвердження його участі в чомусь, або з метою привернення його уваги до певної інформації. Наприклад: «Тегни в цій розповіді кожного учасника нашого заходу».

Донатити – перераховувати, жертвувати певні кошти, ресурси. Популярним сьогодні став вислів: «Задонатити на ЗСУ».

Банити – означає заборонити доступ до чогось, обмеження відвідувати певні інтернет-сторінки, заборона читати чийсь дописи з певних безпекових чи інших причин. Популярними фразами серед молоді є: «Він відправив мене в бан», «Її сторінку забанили».

Блочити – має схоже значення з попереднім словом, означає заблокувати, закрити доступ для переписування та відкриття певної інформації.

Ава – скорочення від «аватар», зображення чи фото, що репрезентує користувача мережі, сайту, блогу тощо. Вживається ще в значенні «зовнішній вигляд», наприклад: «Поглянь у дзеркало на свою аву».

Словник медіазапозичень студентів спеціальності Музичне мистецтво дещо ширший та різноманітніший. Окрім попередніх слів, що теж були вказані респондентами, до лексики увійшли ще такі неологізми: лол, треш, крінж, краш, тролінг (тролити), фейк, дрифт (дрифтонуті), чілити, рофл, чіна, супрім, пов, арігато', мем. Переважна більшість таких слів – це або скорочені та перекручені форми якогось слова, або слова, що відображають аналогію до якогось процесу, дії. Деякі з них і зовсім незрозумілі для невтаємничених. Однак опитування показало, що самі студенти прекрасно розуміють їх значення та активно користуються.

Лол – поширена аббревіатура, що належить до інтернет-сленгу, у перекладі з англійської «laugh out loud» означає дуже гучно сміятися. Серед студентської аудиторії використовується в таких значеннях: сміх, сміятися, реготати, смішний смайлик тощо. Іноді в повідомленнях,

щоб довго не описувати свої емоції, зекономити ресурси та час, просто присилають аббревіатуру LOL.

Треш – означає сміття, щось непотрібне та неякісне. Спочатку термін стосувався низькоякісного другосортного кіно з поганою грою акторів. Потім ця назва поширилася на все, що вирізняється крикливим та нескромним стилем на відміну від усього хорошого та якісного. У мовленні студентів у різних проблемних ситуаціях часто можна почути: «Це просто треш!!!»

Крінж – слово означає почуття сорому чи обурення з приводу певних подій, осіб, явищ.

Краш – сленгове слово, яким називають об'єкт особливих уподобань, насолоди чи захоплення. У сучасних медіа досить поширені словосполучення «краш усіх жінок», «краш прекрасної половини людства». Вони вживаються досить часто, тому цілком природно, що активно проникають до лексики молоді.

Тролінг – слово, пов'язане з онлайн-спілкуванням та дискусіюванням, процес, що націлений на провокування співрозмовника на емоційну, іноді неконтрольовану та некоректну відповідь. Мета тролінгу – створити конфліктну ситуацію та втягнути в неї якомога більше учасників. *Тролити* – провокувати когось.

Фейк – означає підробку чи імітацію чогось справжнього. У мовленні студентів вживається як синонім до слів обман, брехня, плітки, неправдива інформація. «Не поширюй фейки», – часто можна почути в розмові.

Дрифт – за словами респондентів, падіння. *Дрифтонуті* – означає впасти. «На слизьких сходах можна добряче дрифтонуті».

Чілити – відпочивати, розслаблятися, релаксувати, нічого не робити. «Після пар буду чілити до вечора».

Рофл – зі слів студентів, це означає жарт. У перекладі з англійської «rolling on the floor laughing» аббревіатура ROFL означає істеричний сміх або регіт. «Це просто рофл», – часто говорять студенти.

Чіна – вигук, що означає згоду.

Супрім – означає супер і вживається в такому ж значенні: «Це просто супрім».

Пов – транслітерована аббревіатура «point of view», POV, що означає точка зору. Інше значення серед молоді – уявна ситуація.

Arigato' – слово походить з японської. У мовленні сучасної молоді вживається для вираження вдячності.

Мем – зображення чи відео гумористичного характеру, що зараз дуже поширені на просторах інтернету.

Шмот – одяг. Поширені в мовленні словосполучення: «Накупила модних шмотів», «Цей шмот – останній писк моди» тощо.

Висновки. Проведене анкетування – лише окремих пазл великої картини запозичень та лексичних новотворів із різних медіаджерел. Одне можна сказати однозначно: ми – це те, що ми читаємо, слухаємо, дивимося; ми – це інформація, яку ми споживаємо щохвилини з різних джерел.

Вплив медіакультури настільки органічний для нас, що іноді люди не задумуються про це. Дивно було б думати, що живучи в інформаційному суспільстві, ми можемо бути стійкими та невразливими до впливів, які воно здійснює на нас. Проведене дослідження дозволяє зробити висновки, що студентська молодь – це аудиторія, яка найбільше піддається медіавпливам, адже черпає інформацію безперервно, non-stop. Про це промовисто свідчить оновлення їхнього лексикону за останнє десятиліття.

Серед виявлених лексичних запозичень бачимо слова різного функціонального при-

значення та різних форм. Умовно їх можна розділити на дві великі групи. Одні з них – це результат появи нових реалій та процесів, що відбуваються під час спілкування в соцмережах, блогах, чатах, форумах (тролити, блочити, репостити, лайкати, тегнути, банити, мем, фейк, ава та ін.), інші – приклад молодіжного сленгу, що активно використовується в інтернет-медіа (краш, лол, треш, крінж, дрифт, рофл, шмот, супрім). Обидві групи нових слів однаково легко проникають у мовлення сучасних студентів та починають активно використовуватися ними, іноді – навіть замінюючи більш традиційні слова чи висловлювання.

Важко зробити висновки про позитивні та негативні наслідки такого активного процесу оновлення лексикону сучасної молоді. З упевненістю можна сказати лиш одне: висока інформаційна культура та підготовка до критичного сприйняття інформації – одна з ключових навичок, що допоможе протистояти маніпулятивним впливам медіа та неконтрольованому поповненню лексикону непотрібними й некрасивими словами. Надійно забезпечити себе від деструктивного впливу змісту та форми інформації може лише медіаграмотна людина, для якої медіаосвіта – безперервний процес на все життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Медіакультура особистості: соціально-психологічний підхід : навчальний посібник / За ред. Л. А. Найдюнової, О. Т. Баришпольця. Київ : Міленіум, 2009. 440 с.
2. Череповська Н.І. Формування візуальної медіакультури особистості засобами медіаосвіти. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/35220/48-Cherepovska.pdf?sequence=1> (дата звернення: 12.09.2022).
3. Шейбе С., Пороу Ф. Медіаграмотність : підручник для вчителів. Київ : Центр Вільної Преси, Академія Української Преси, 2017. 319 с.
4. Pungente J. From Barry Duncan et al. Media Literacy Resource Guide, Ontario Ministry of Education, Toronto, ON. Canada, 1989.

REFERENCES

1. Naidonovoi L. A., Baryshpoltsia O. T. (ed.) (2009) Mediakultura osobystosti: sotsialno-psykholohichniy pidkhid: navchalnyi posibnyk. Kyiv: Milenium.
2. Cherepovska N.I. Formuvannia vizualnoi mediakultury osobystosti zasobamy mediaosvity. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/35220/48-Cherepovska.pdf?sequence=1> (data zvernennia: 12.09.2022).
3. Sheibe S., Rohou F. (2017) Mediahramotnist: pidruchnyk dlia vchyteliv. Kyiv: Tsentr Vilnoi Presy, Akademiia Ukrainskoi Presy.
4. Pungente J. (1989) From Barry Duncan et al. Media Literacy Resource Guide, Ontario Ministry of Education, Toronto, ON. Canada.

N. V. GORBACH

*Candidate of Philological Sciences,
Lecturer at the Department of Philology,
Municipal Higher Education Institution “Lutsk Pedagogical College”
of the Volyn Regional Council, Lutsk, Ukraine
E-mail: nadiagorbac@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-5593-6952>*

O. O. STRELBITSKA

*Candidate of Philological Sciences,
Lecturer at the Department of Philology,
Municipal Higher Educational Institution “Lutsk Pedagogical College”
of the Volyn Regional Council, Lutsk, Ukraine
E-mail: ostrelbitsjka@lpc.ukr.education
<https://orcid.org/0000-0003-1989-8829>*

**THE INFLUENCE OF MEDIACULTURE INTO THE FORMATION
THE MODERN YOUTH VOCABULARY**

The article tells about the mediaculture as a separate kind of culture which forms under the influence of different kinds of media. The influence of mediaculture into different spheres of person's life separate and the whole society is quite important in modern information world. Those the research is concentrated on the formation the modern student's vocabulary under the influence of media environment.

It's find out, that the enriching student's audience vocabulary is influenced by visual, audial and audiovisual media. The important role in this process also plays advertisement. New words get into the modern youth vocabulary by two ways: consciously and subconsciously. The first foresight the target usage of new word in own speaking with aim to imitate famous and popular people which often figure in different media. The second means subconscious remembering and often automatically repeating words, which are used in different means of communication and people use them in everyday life.

As a result of previous polling, the article ascertain, that the most part of lexical borrowings from media may be divided into two groups: those that appear as a result of existing new realistic process in internet-media, and those that are the examples of popular youth internet-slang.

Such influences of mediaculture into the speech of modern youth are unavoidable, because modern life foresee the article student's communication in social networks, chats, forums, blogs, using the information from the commercials, TVprogrammes and realityshow. The only way for filter newlogisms from internet and avoiding theirs over-indulgence in non speaking is mediaeducation without any breaks and always information analyzes.

Key words: media, mediaculture, internet, information, slang, lexicon, student's youth.

УДК 811.161.2

DOI <https://doi.org/10.52726/as.humanities/2022.2.4>

О. Л. КИРИЛЮК

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української філології та журналістики,

Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка,
м. Кропивницький, Кіровоградська область, Україна

Електронна пошта: kyryluk@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-9764-8756>

ЗМІСТОВЕ НАПОВНЕННЯ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОЇ ГРУПИ «ВОЇНИ» В ДИСКУРСІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

У статті проаналізовано мовні засоби, використовувани на позначення військового української армії, в межах дискурсу російсько-українського збройного протистояння. Военний конфлікт, що триває з 2014 року, вплинув на мовну картину українського суспільства. У медіапросторі сформувався комплекс мовних засобів, що віддзеркалюють збройне та інформаційне протистояння. Особливу роль відіграють мовні одиниці, які об'єктивують позитивний образ воїна власної армії. Метою статті є моделювання структури лексико-семантичної групи «ВОЇНИ» в дискурсі російсько-української інформаційної війни. З цією метою проаналізовано тексти українських інформаційних порталів та сторінок у соціальних мережах, у результаті чого зафіксовано 90 лексем і сполук на позначення військового української армії. У результаті аналізу змодельовано структуру лексико-семантичної групи «ВОЇНИ» як складника мікрополя «ЗАХИСНИК» у межах лексико-семантичного поля «ВІЙНА». Здійснено семантико-когнітивний аналіз концептів *ЗАХИСНИК* та *ВОЇН* у дискурсі інформаційної війни.

Результати аналізу свідчать, що мовне позначення захисника в сучасному українському медіадискурсі збігається з традиційною картиною світу мовців, відповідно до якої воїн власної армії наділений винятково позитивними якостями.

У межах лексико-семантичної групи «ВОЇНИ» виокремлено два типи мікрогруп: *на позначення загальних понять* та *спеціалізовані позначення* – з приблизно однаковим набором конститuentів – 46 і 44 одиниці відповідно. У кожному з цих типів виділено по десять лексико-семантичних мікрогруп.

Встановлено, що в аналізованому медіапросторі на позначення захисника використовують як готові номінативні одиниці, так і морфологічні новотвори. Поширеним є використання перифраз і метафоричних сполук. Також зафіксовано вплив суспільно важливих подій на вибір мовних одиниць на позначення військових.

Ключові слова: лексико-семантичне поле, лексико-семантична група, концепт, перифраз, метафора, інформаційна війна.

Постановка проблеми. Перебування України в стані збройного конфлікту зумовило посилену увагу науковців до вивчення дискурсу інформаційної війни. Военне протистояння передбачає використання обома сторонами конфлікту мовних засобів з метою впливу на громадськість: як для руйнування звичної картини світу противника, так і для актуалізації традиційних смислів світоглядної парадигми власного суспільства. Военні дії передбачають попередній мовний вплив, завдяки якому і агресор, і країна, яка захищається, можуть мобілізувати громадськість на підтримку дій влади щодо конфлікту. Зокрема, правильно використавши мовні засоби, агресору вдається довести власному суспільству уявну загрозу, виправдати свою участь у війні, сформувати образ ворога, а також позитивний образ солдата влас-

ної армії. Натомість країна, яка захищається, може використати вдало сформований набір мовних засобів для переконування суспільства у необхідності мобілізації зусиль з метою відсічі агресору. Такі прийоми стали традиційними у военній лінгвокультурі.

Результати наукових досліджень засвідчують, що використання тих чи тих мовних засобів у ЗМІ може суттєво вплинути на хід воєнних дій. Наприклад, владі США під час воєн у Перській затоці вдалося отримати переважну підтримку суспільства, оскільки в ЗМІ стосовно іракської сторони домінували мовні маркери з негативною семантикою: *іракська загроза*, *рай для терористів*, *вісь зла* [Джаралла 2008: 11], а дії США були названі як *захист свободи*, *захист нашого майбутнього* і *захист невинних* [Lakoff 1992: 5]. Натомість Г. Почепцов наво-

дить приклад Британії, яка відмовилася від продовження англо-бурської війни, через те, що британська преса маркувала бурів як *борців за свободу*, а англійські війська як *душителів свободи* [Почепцов 2019: 5]. Отже, суспільство протягом багатьох років використовує потенціал мови у веденні війни і зокрема в здійсненні інформаційно-психологічних операцій, метою яких є зміна традиційної картини світу реципієнта. Застосування таких практик називають *когнітивною (лінгвокогнітивною) війною* [Почепцов 2019: 5].

Аналіз попередніх досліджень. Мовне відзеркалення збройних конфліктів уже багато років є предметом вивчення науковців різних країн. Зокрема концептуальні метафори та інші види мовної репрезентації воєнних, політичних та ідеологічних подій і явищ у різні роки вивчали G. Lakoff [1992], T. A. van Dijk [2006], M. Fabiszak [2007], A. Etaywe, & M. Zarravigna [2022] та інші. Психолінгвістичний вимір війни мовних знаків сучасних конфліктів досліджують О. Єфименко [2017], Г. Прищепа [2017], Л. Компанцева [2020]. Мовна репрезентація бінарної опозиції *ЗАХИСНИК - ВОРОГ* представлена в розвідці Т. Вільчинської [2017], лінгвальне відбиття концепту *ВОЇН* у текстах ЗМІ досліджує Л. Підкамінна [2017]. Лінгвокогнітивний аспект формування образу захисника в умовах інформаційної війни досліджено в нашій праці [Кирилюк 2020]. Однак досі нами не зафіксовано дослідження, присвяченого моделюванню структури лексико-семантичної групи «ВОЇНИ» в межах лексико-семантичного поля «ВІЙНА» в дискурсі російсько-української інформаційної війни. Це й визначає актуальність представленого дослідження.

Мета статті – змодельовати структуру лексико-семантичної групи «ВОЇНИ» як складника лексико-семантичного мікрополя «ЗАХИСНИК» у межах лексико-семантичного поля «ВІЙНА». **Завдання** розвідки: 1) здійснити семантико-когнітивний аналіз концепту *ВОЇН* у дискурсі інформаційної війни; 2) виявити мікрополя, групи та мікрогрупи в межах лексико-семантичного поля «ВІЙНА»; 3) з'ясувати змістове наповнення лексико-семантичної групи «ВОЇНИ»; 4) визначити особливості лінгвальної репрезентації образу воїна в дискурсі інформаційної війни.

Джерелом дослідження слугували тексти, об'єднані темою висвітлення російсько-українського збройного конфлікту, опубліковані із 2014 року в щоденних зведеннях *штабу АТО*, на сторінках українських інформаційних та урядових порталів (*armyinform.com, depo.ua, gordonua.com, kmu.gov.ua, lb.ua, gazeta.ua, mnk.org.ua, veterano.com.ua, liga.net, novynarnia.com, obozrevatel.com, opinionua.com, poradnik.org.ua, unian.ua, pravda.com.ua, prm.ua, president.gov.ua, radiosvoboda.org, ukrinform.ua, 5.ua*), у соцмережі facebook.com (зокрема на офіційних сторінках *Операція об'єднаних сил* та *Генеральний штаб ЗСУ*).

Методи. За допомогою *контент-аналізу* виявлено лексичне наповнення дискурсу щодо висвітлення образу захисника; *моделювання лексико-семантичного поля* дало змогу встановити структурну організацію виявлених лексичних одиниць, також на окремих етапах було задіяно елементи *компонентного аналізу* з метою виявлення компонентів значення слів досліджуваної групи.

Виклад основного матеріалу. Кожна зі сторін конфлікту формує образ воїна власної армії, керуючись особливостями традиційної концептуальної картини світу, яка „об'єктивує знання у свідомості людини” [Яремчук 2020: 74]. Наприклад, ворог традиційно заподіює шкоду, а захисник дає йому відсіч. Будуючи наративи про війну, кожна зі сторін враховує ці особливості. Тому концепт *ВОРОГ* об'єктивований словами з негативною семантикою, а *ЗАХИСНИК* – позитивною. Так, на позначення опонентів у сучасному воєнному дискурсі найчастіше використовують лексеми на зразок *бойовики, терористи*, а на позначення власних воїнів – *герої, воїни, захисники*.

Аналіз інформаційного поля України періоду з 2014 до липня 2022 рр. дає підстави з'ясувати особливості номінацій на позначення воїна української армії, а також визначити структурну організацію таких мовних одиниць, тобто визначення лексико-семантичного поля та відповідних груп.

Лексико-семантичне поле (ЛСП) в мовознавчій науці розглядають як «сукупність парадигматично пов'язаних лексичних одиниць, що об'єднані спільністю змісту (іноді й спільністю формальних показників) і відобража-

ють поняттєву, предметну чи функціональну подібність позначуваних явищ» [Кочерган 2003: 265]. У структурі ЛСП виокремлюють лексико-семантичні мікрополя (ЛСМП), лексико-семантичні групи (ЛСГ) та мікрогрупи (ЛСмГ). Досліджування назв на позначення українського воїна доцільно робити в межах моделювання ЛСП «ВІЙНА». Структуру ЛСП «ВІЙНА» подано на рис. 1.

Як засвідчує поданий рисунок, досліджуване ЛСП «ВІЙНА» має три основні структурні елементи: центральну ЛСГ «НАЗВА КОНФЛІКТУ» та два лексико-семантичні мікрополя – «ЗАХИСНИК» і «ВОРОГ». ЛСМП «ЗАХИСНИК» охоплює набір груп та мікрогруп з конститuentами, що формують позитивний імідж українського війська та людей, які йому допомагають – волонтерів. У межах мікрополя «ЗАХИСНИК» виокремлено три ЛСГ: «ВОЇНИ», «ВОЛОНТЕРИ», «СИМВОЛИ».

У пропонуваному дослідженні увагу зосереджено на докладному моделюванні структури та вивченні змістового наповнення лексико-семантичної групи «ВОЇНИ». Усього зафіксовано 90 конститuentів, чий семантичні особливості дають підстави виокремити в межах цієї групи дві категорії мікрогруп: «загальні поняття» та «спеціалізовані позначення».

1. «Загальні поняття». Ця категорія об'єднує мікрогрупи з лексемами, використовуваними на позначення всіх учасників збройного конфлікту без вказівки на тип військ і рід занять. У межах категорії виокремлено 46 лексем і сполук, об'єднаних у 10 лексико-семантичних груп (ЛСмГ).

ЛСмГ₁ з висхідною лексемою «воїн» об'єднує слова, що позначають людину, яка бере участь у воєнних діях: *військовий, військовослужбовець, боєць, вояк*; сюди ж зараховуємо і конотативну назву *воїн*. Наприклад: «Українські воїни дали відсіч окупантам» (5.ua, 17.06.2020). Усього зафіксовано 5 мовних одиниць.

ЛСмГ₂ «захисник» формують лексеми та сполуки, які вказують на функцію захисту країни: *захисник, оборонець, захисник України, захисник Батьківщини, українські оборонці*. Завдяки наявним семам з позитивною семантикою такі лексеми використовувалися з метою здійснення емоційного впливу на реципієнта як для віддзеркалення суспільної поваги й вдячності, так і для її формування. Лексеми *захисник* і *оборонець* наявні в щоденних звітах штабу ООС як синоніми. Наприклад: «Оборонців Богданівки ворог обстрілював зі стрілецької зброї» (сторінка *Операція об'єднаних*

Рис. 1. Структура лексико-семантичного поля «ВІЙНА» в дискурсі російсько-української війни 2014–2022 років

сил, 09.06.2020). Усього зафіксовано 5 конститuentів.

ЛСмГ₃ «герої». Використання лексеми *герої* також спрямоване на віддзеркалення й формування позитивного образу учасника бойових дій. З 2014 року в країні поширена суспільна практика – зустрічати військових, які повернулися з передової, синхронно вигукуючи саме це слово. У текстах ЗМІ нами зафіксовані такі слова й сполуки: *справжні герої, бійці-герої, наші герої, українські герої*. Наприклад: *«Глава держави наголосив, що на героїв чекають не тільки рідні, батьки і дружини, діти, а чекає вся Україна»* (ukrinform.ua, 29.12.2018). Усього – 5 мовних одиниць.

ЛСмГ₄ «атовці». Лексеми *атошник, атовець* утворені від аббревіатури АТО (антитерористична операція). ЗМІ фіксують ці два слова як синоніми на позначення учасника бойових дій: *АТОшники більш прозахідні, ніж непричетні до АТО* (liga.net, 07.06.2016); *В Авдіївці атовці знищили трьох диверсантів* (gazeta.ua, 06.04.2016). Усього 3 назви в межах мікрогрупи.

ЛСмГ₅ «хлопці/ пацани». Цю групу формують лексеми, що віддзеркалюють близьке, дружнє ставлення до військових, семантично створюючи ефект близькості денотата мовцеві. Особливо такі лексеми характерні для мовлення волонтерів: *«Ми бусом будем приїжджати, пережавантажуватися, і на позиції хлопцям, на саму “нульовку”»* (5.ua, 28.01.2017). Усього 2 лексеми.

ЛСмГ₆ «сини/ дочки». Традиційним стало позначення військовослужбовців лексемами *сини, синок, синочки, дочки*. Зафіксовані випадки як побутового вживання таких лексем, характерного для старшої вікової категорії мовців, так і метафоричного найменування, притаманного текстам ЗМІ або виступам публічних осіб. Наприклад: *Ось такі вони – сини нашої України* (5.ua, 21.02.2017). Усього 4 назви.

ЛСмГ₇ об'єднує перифрази на позначення військових. Зафіксовані такі сполуки: *янголи в камуфляжі, воїни світла, світле військо, хоробре військо, українські лицарі, утилізатори орків* та ін. На позначення загиблих героїв використано також сполуку *ангели війни*. Такі перифрази наявні й у тестах ЗМІ, і в промовах найвищих посадових осіб держави. Поширеним є формування текстів на основі протистав-

лення. Зокрема фіксуємо антонімічне підгрунття виникнення перифрази *світле військо* на противагу позначенню *чорна бригада*. Подібна антитеза наявна зокрема в промові П. Порошенка з нагоди привітання військовослужбовців 72-ї бригади, яку ворог назвав *«чорною бригадою»* через її найменування (*імені Чорних Запорожців*) та вдало проведені воєнні операції: *«Це для них ви «Чорна бригада», а для нас – ви світле й хоробре військо, – звернувся до захисників Петро Порошенко* (5.ua, 08.02.2017).

Особливу увагу варто зосередити на динаміці семантичних процесів у слові *сонечки/ сонечка* на позначенням військових. Первинно ця лексема була використана в побутовому мовленні українців на знак прихильного ставлення до учасників АТО. У такому контексті це слово має винятково позитивну семантику й уживане як абсолютний синонімом до поняття *«військовослужбовець ЗСУ»*. Наприклад: *Що їдять “сонечка”*: як змінилося харчування в ЗСУ (novynarnia.com, 07.03.2019). Однак аналіз публікацій соціальних мереж засвідчує використання цього слова в дописах, спрямованих на емоційне висвітлення інформації про стан забезпечення військових на фронті, зокрема активно вживана сполука *«голібосі сонечки»*. Наприклад: *«А ще ті, які активно волонтерили з 2014, а зараз на фронті, і, жартуючи, кажуть на нас “валантьоооооори”, а ми на них – “голібосі сонечки”»* (сторінка «Допоможи фронту / Help the Front», 31.05.2022). Аналіз текстів самих військовослужбовців засвідчує вживання слова *«сонечки»* та перифрази *«голібосі сонечки»* з іронічним відтінком. Наприклад: *«Є ті, які сидять геть на “нульовці”, а є ще ті, які трошки даліше від війни, і ми їх називаємо “сонечки”»* (учасник АТО І. Лапін, rtm.ua, 23.05.2019). Отже, лексема *«сонечки»* та перифраз *«голібосі сонечки»* нині використовуювані з такими значеннями: 1. Військові ЗСУ; 2. Військові, які, на думку суспільства, не мають належного забезпечення на фронті; 3. іронічн. Військові, які перебувають далеко від першої лінії фронту, однак часто отримують волонтерську допомогу більшу, ніж ті, хто перебуває на передовій. Усього зафіксовано 9 прикладів перифраз у межах мікрогрупи.

ЛСмГ₈ об'єднує сполуки з компонентом *«учасник»*. Наприклад: *учасник бойових дій,*

УБДшник, убедешники, учасник війни, учасник АТО, учасник ООС. Лексеми *УБДшник, убедешники* утворені від аббревіатури УБД – учасник бойових дій. У засобах масової інформації зафіксовано всі зазначені конституенти, наприклад: *Маріупольські УБДшники провчили маршрутника-грубіяна* (veterano.com.ua). *“Кіборг” Миньо: Ми не атошники, ми – учасники бойових дій, захисники України* (gordonua.com, 17.05.18). Усього 6 конституентів.

ЛСмГ₉ «ветерани». Протягом тривалого часу в українському суспільстві лексема *ветерани* асоціювалася з учасниками Другої світової війни. Такий наратив зосереджував увагу на спільному інформаційному дискурсі для Росії та України. Однак з 2015 року, після повернення військових першої хвилі мобілізації, лексема *«ветерани»* набула додаткового значення: ті хто брав участь у новітній російсько-українській війні. Інформаційний простір згодом поповнився сполуками *ветерани АТО, ветерани російсько-української війни, ветерани ООС*, наприклад: *В Україні понад 400 тисяч ветеранів російсько-української війни* (armyinform.com.ua, 28.08.2020). Усього зафіксовано 4 приклади.

ЛСмГ₁₀ «ООСівці/ Оси». Ці лексеми утворені від аббревіатури ООС – операція об'єднаних сил. Саме таку назву, замість АТО, з 2018 року отримала українська операція протидії російській агресії на Донбасі. Результати контент-аналізу засвідчують, що лексема *ООСівці/ оосівці* спорадично трапляється в інформаційному просторі, вона не набула такого поширення, як *атовці*. Її фіксуємо переважно в регіональних ЗМІ або в соцмережах: *«У заходах брали участь воїни-афганці, атовці та оосівці»* (poradnik.org.ua, 07.08.2020). У всеукраїнських ЗМІ переважають сполуки *воїни ООС, сили ООС, бійці Об'єднаних сил*. Наприклад: *Бійці ООС за добу знищили вісьмох окупантів* (lb.ua, 07.07.20).

На особливу увагу заслуговує лексема *оси*, також мотивована аббревіатурою ООС, однак наближена графічно до множинної форми омонімічного іменника *оса*. Така трансформація надає метафоричності значенню цієї лексеми. В основі такої метафори лежить порівняння згуртованості рою *ос*, здатного заподіяти шкоду життю й здоров'ю під час нападу на людину, зі

злагодженою дією українських військових та їхньою здатністю уразити сили ворога. Наприклад: *«Оси [сили ООС] не забарилися з адекватною відповіддю і підловили розрахунок колорадів в укритті»* (inforesist.org, 28.02.2019). Усього зафіксовано 3 конституенти.

2. «Спеціалізовані позначення». Цю категорію мікрогруп сформовано на основні лексем, які позначають представників певного роду військ або місця перебування, наприклад: *ЗСУшники, нацгвардійці, добровольці, правосеки, десантники*. Також сюди зараховуємо узагальнені поняття, на кшталт: *Нацгвардія, добробати, Збройні сили України* тощо. У межах категорії виокремлено 10 мікрогруп, до яких належать 44 лексеми та сполуки.

ЛСмГ₁ «добровольці». Лексему *добровольці* розглядаємо як використовувану на позначення учасників добровольчих батальйонів. Тому часто фіксована в інформаційному дискурсі й лексема *добробати*. У текстах ЗМІ слово *доброволець* часто поєднуване із лексемами, що мають семи 'героїзм', 'відвага', 'сміливість', 'мужність', що також сприяє формуванню позитивного образу українського воїна. Наприклад: *«Українські добровольці є взірцем патріотизму та героїзму, самовідданості та відваги, вірності народові України»* (kmu.gov.ua, 14.03.2017). Також як синонімічні до лексеми *добровольці* вживають слова та сполуки *патріоти, істинні патріоти*. Усього 4 назви у межах мікрогрупи.

ЛСмГ₂ «ЗСУ». В офіційних зведеннях з фронту домінує узагальнена назва *ЗСУ* або *Збройні Сили України*. Зафіксовано сполуки *боєць ЗСУ, військовослужбовець ЗСУ, воїн ЗСУ*. Наприклад: *ЗСУ відбили ворожий штурм в напрямку Краснопілля* (pravda.com.ua, 11.07.2022).

Нами зафіксовано, що лексемою *ЗСУшник* в українському інформпросторі послуговуються представники добровольчих воєнізованих об'єднань, коли говорять про когось із регулярних військ. Як наприклад, в інтерв'ю представників Добровольчого українського корпусу «Правий сектор»: *«ЗСУшники позитивно ставилися до нас»* (mnk.org.ua, 22.05.2020). У ЗМІ таку лексему використовують, коли є необхідність підкреслити спільність дій ЗСУ та добровольців, наприклад: *«Як ЗСУшники*

з *Правосеками окупантів били*» (obozrevatel.com, 13.04.2019). Отже, лексема *ЗСУшник* має обмежене використання і позначає тільки регулярні війська, тому використовується з метою виокремлення певної групи воїнів. Усього зафіксовано 7 конституюнтів.

ЛСМГ₃ «нацгвардійці». Конституюнти *нацгвардійці*, *бійці Нацгвардії* також часто фіксовані в інформаційному просторі. Вони утворені від сполуки Національна гвардія України, якою позначають військове формування, підпорядковане Міністерству внутрішніх справ. Це військове об'єднання було відновлено у березні 2014 року у зв'язку з подіями в Криму, тому часто трапляються випадки трактування нацгвардійців як тих, хто першими став на захист країни: *«Нацгвардійці першими дали відсіч російській агресії»* (ukrinform.ua, 26.03.2018). Через наявність компонента *нац-*, асоційованого в російському інформаційно-пропагандистському дискурсі з поняттям нацизму, слово *нацгвардія* стало часто вживаним у російських ЗМІ з метою асоціативного порівняння діяльності нацгвардійців із нацистськими злочинами, що спричинило іронічне використання цих лексем в українському мережевому дискурсі, наприклад, як функціонування мему *зняти в Нацгвардію*. Докладно про цей мем у нашій попередній роботі [Кирилюк 2022: 229]. Усього зафіксовано 4 назви в межах мікрогрупи.

ЛСМГ₄ «азовці». Назва «Азов» хоч і була відома українському мовцеві ще з 2014 року, однак особливого масштабу поширення набула у зв'язку з обороною полком «Азов» м. Маріуполя, яка тривала з лютого до травня 2022 року. Первинно лексема *«азовці»* була використовується на позначення учасників полку «Азов», однак після оборони заводу «Азовсталь» у Маріуполі фіксуємо випадки метонімічного називання *азовцями* всіх військових, які перебували на території заводу. Як синоніми до слова *азовці* використано перифрази: *захисники Маріуполя*, *захисники «Азовстали»*. Сміливість військових спричинила формування перифрази *хлопці зі сталі*. Усього зафіксовано 5 одиниць у межах мікрогрупи.

ЛСМГ₅ «правосеки». Лексема *правосеки* позначає учасників Добровольчого українського корпусу «Правий сектор» (ДУК ПС). Однак першочергово ця лексема використову-

вана на позначення учасників громадських організацій правого спрямування, які запам'яталися протистояннями з правоохоронцями під час Революції гідності. Тому це слово було активно використане в російському інформаційно-пропагандистському дискурсі з метою демонізації тих, хто захищає Україну. Лексема *правосеки* поповнила російський синонімічний ряд на позначення українських військових спільно зі словами *каратели*, *фашисти*, *нацисти*, а тому згодом і в українському дискурсі набула також іронічного відтінку (докладніше в уже згаданій праці [Кирилюк 2022]). У новинних повідомленнях трапляється також складений термін *бійці Правого сектору*. Усього 3 приклади таких назв у межах мікрогрупи.

ЛСМГ₆ «кіборги». Лексема *кіборги* набула широкого поширення в суспільстві у 2014 році. За офіційною версією, таку назву проросійські бойовики дали українським захисникам Донецького аеропорту за стійкість. Сам термін *кіборг* утворений від словосполучення „кібернетичний організм”. У науковій фантастиці цю лексему вживають зі значенням „фантастична істота, напівлюдина-напівмашина”. Однак в контексті російсько-української війни слово використовується з таким значенням: узагальнена назва захисників Донецького аеропорту, які відзначилися стійкістю та військовою майстерністю.

Офіційні повідомлення про захист аеропорту були побудовані так, щоб за допомогою мовних засобів змалювати ворога смішним, жалюгідним у порівнянні із кіборгами. Наприклад: *«Після того, як декілька днів тому в бою за старий термінал було знищено значну кількість елітних російських вояків, бандити лише один раз ризикнули наблизитися до позицій бійців АТО на відстань автоматичного пострілу. І знову потерпіли невдачу - відступили, кидаючи на полі бою свіжі трупи своїх поплічників, та лишаючи мокрі сліди на бетоні»* (штаб АТО, 6.12.2014). Зокрема у наведеному тексті стосовно ворога вжито маркери *невдача*, *відступили*, *мокрі сліди*. Натомість епітети *стійкі*, *легендарні*, *незламні* стали невід'ємною ознакою текстів про кіборгів: *«Легендарні та незламні: “кіборги” 242 дні тримали оборону ДАПу»* (5.ua, 20.01.20). Синонімічний ряд на позначення кіборгів поповнено сполуками

захисники аеропорту, оборонці ДАПУ. Усього 3 одиниці.

ЛСмГ₇ з висхідною лексевою «капелани», яка позначає священників у складі війська. Синонімічний ряд формують також сполуки: *військовий священник, військове духовенство, духовенство в камуфляжі, військовий душпастор, отець-капелан, релігійні служителі в камуфляжі*. Наприклад: *У 2014-му релігійні служителі в камуфляжі добровольцями йшли на фронт прямо з Майдану* (opinionua.com, 28.02.2018). Усього 7 одиниць у межах мікрогрупи.

ЛСмГ₈ «промберги». Лексема *промберги* утворена за аналогією до слова *кіборги*. Таке найменування отримали воїни, які захищали

Авдіївську промзону (*промку*) на Донбасі. Слово набуло поширення в ЗМІ та соцмережах після допису українського журналіста: *«Захисників Донецького аеропорту прозвали кіборгами. А сьогодні почув, як називають українських воїнів, які утримують Авдіївську промзону – ПРОМБЕРГИ!!! ... По той бік уже просто не знають, що робити із цими хлопцями з крові та металу»* (сторінка «Роман Бочкала», 10.04.2016). Однак слово не набуло такої популярності, як *кіборги*. Це можна пояснити тим, що за лексевою «кіборги» був закріплений чіткий образ, нав'язаний науковою фантастикою задовго до війни на Донбасі, а тому реципієнт розумів співвіднесеність образу із набором відповідного порядку звуків. А слово «*промберги*»

Таблиця 1

Структура лексико-семантичної групи «ВОЇНИ»

	загальні поняття	К-ть назв	спеціалізовані позначення	К-ть назв
	назви на позначення усіх без винятку учасників збройного конфлікту без вказівки на тип військ і рід занять.		лексем, які позначають представників певного роду військ	
Змістове наповнення	ЛСмГ ₁ <i>воїни, військові, бійці, вояки, військовослужбовці</i>	5	ЛСмГ ₁ <i>добровольці, патріоти-добровольці, істинні патріоти, добробати</i>	4
	ЛСмГ ₂ <i>захисники, оборонці, захисники України, захисники Батьківщини, українські оборонці</i>	5	ЛСмГ ₂ <i>ЗСУ, ЗСУшники, боєць ЗСУ, військовослужбовець ЗСУ, воїн ЗСУ, Збройні Сили України, ЗСУ</i>	7
	ЛСмГ ₃ <i>герої, справжні герої, бійці-герої, наші герої, українські герої</i>	5	ЛСмГ ₃ <i>нацгвардійці, бійці Нацгвардії, Нацгвардія, Національна гвардія України</i>	4
	ЛСмГ ₄ <i>атовці, атошники, бійці АТО</i>	3	ЛСмГ ₄ <i>азовці, «Азов», захисники Маріуполя, захисники «Азовсталі», хлопці зі сталі</i>	5
	ЛСмГ ₅ <i>хлопці, пацани</i>	2	ЛСмГ ₅ <i>правосеки, бійці «Правого сектору», «Правий сектор»</i>	3
	ЛСмГ ₆ <i>сини, синочки, синок, дочки</i>	4	ЛСмГ ₆ <i>кіборги, оборонці ДАПУ, захисники аеропорту</i>	7
	ЛСмГ ₇ <i>янголи в камуфляжі, воїни світла, світле військо, хоробре військо, українські лицарі, утилізатори орків, ангели війни, сонечки/ сонечка, голібосі сонечки</i>	9	ЛСмГ ₇ <i>капелани, військові священники, військове духовенство, духовенство в камуфляжі, військові душпастори, отці-капелани, релігійні служителі в камуфляжі</i>	3
	ЛСмГ ₈ <i>учасник бойових дій, УБДиник, убедешники, учасник війни, учасник АТО, учасник ООС</i>	6	ЛСмГ ₈ <i>промберги, хлопці з крові та металу, охоронці промки</i>	3
	ЛСмГ ₉ <i>ветерани, ветерани АТО, ветерани російсько-української війни, ветерани ООС</i>	4	ЛСмГ ₉ <i>арта, артилерія, артилеристи, боги війни; ті, що запалюють</i>	5
	ЛСмГ ₁₀ <i>ООСівці, Оси, бійці ООС</i>	3	ЛСмГ ₁₀ <i>прикордонники, оборонці кордонів, захисники Зміїного</i>	3
		46		44
	Усього		90 назв	

є морфологічним новотвором і не викликає чіткого образу. Усього в межах мікрогрупи зафіксовано 3 (три) конститuentи: безпосередньо лексема *промберги*, сполука *охоронці промки*, перифраз *хлопці з крові та металу*.

ЛСмГ₉, «*боги війни*». Сполукою «*боги війни*» в текстах ЗМІ традиційно позначають артилерійські війська: «*Артилерію недаремно називають «богами війни», адже коли б'ють гаубиці, бажання у ворога йти вперед суттєво зменшується»* (prtm.ua, 25.08.2020). Усього зафіксовано 5 конститuentів: *артилеристи*, *артилерія*, похідна усічена форма *арта*, а також перифрази: *боги війни* та *ті, що запалюють*.

ЛСмГ₁₀. Активними учасниками воєнного наративу є також «*оборонці кордонів*». У новинних повідомленнях цей перифраз використовувався на позначення *прикордонників*. Наприклад: «*Напередодні оборонці кордонів затримали громадянку країни-агресорки*» (5.ua, 21.02.2020). У 2022 році до активного словника українських мовців потрапила сполука «*захисники Зміїного*». Її поширення зумовлене історією прикордонників з о. Зміїний, які на вимогу російського військового корабля здалися заперечно відповіли фразою із використанням нецензурної лексики. Усього фіксуємо 3 (три) номени: *прикордонники*, *оборонці кордонів*, *захисники Зміїного*.

Структуру ЛСГ «ВОЇНИ» унаочнено в таблиці 1.

Висновки. Проведений семантико-когнітивний аналіз дає підстави стверджувати,

що мовне позначення захисника в сучасному медіадискурсі збігається з традиційною картиною світу, відповідно до якої воїн власної армії наділений винятково позитивними якостями. У словах, використовуваних на позначення українського військового, наявні семи, що вказують на його сильний характер (зокрема 'хоробрість', 'мужність' та ін.), на важливу роль виконуваних ним функції ('захист', 'оборона' тощо), на високу суспільну оцінку ('героїзм').

У досліджуваному дискурсі зафіксовано 90 лексем та сполук, використовуваних на позначення образу захисника України. Ці конститuentи об'єднано в ЛСГ «ВОЇНИ», яка є структурним елементом ЛСмП «ЗАХИСНИК» в межах ЛСП «ВІЙНА». У структурі ЛСГ «ВОЇНИ» виокремлено два типи мікрогруп: а) *на позначення загальних понять*; б) *спеціалізовані позначення* – з приблизно однаковим набором конститuentів – 46 і 44 одиниці відповідно. У кожному з цих типів виділено по десять лексико-семантичних мікрогруп.

Зафіксовано використання в українському медіапросторі на позначення захисника як готових номінативних одиниць, так і морфологічних новотворів. Показовим є віддзеркалення суспільно важливих подій у номенах на позначення українських воїнів.

Подальші наші розвідки потребують зосередження особливої уваги на докладному вивченні й описі інших елементів структури ЛСП «ВІЙНА».

ЛІТЕРАТУРА

1. Вільчинська Т. Вербалізація бінарної концептуальної опозиції «захисник – ворог» (на матеріалі газетних текстів). *Медіапростір*. 2017. Вип. 10. С. 59–65.
2. Джаралла А. Ю. Інформаційне висвітлення конфліктів у Перській затоці та його еволюція (1991-2004 рр.): автореф дис. ... канд. наук із соц. комунікацій: 27.00.04. Запоріжжя, 2008. 16 с.
3. Єфименко О. Словосполуки з лексемою «війна» в мові української періодики. *Psycholinguistics*. 2017. Вип. 22 (2). С. 50–61.
4. Кирилюк О. Л. Мова постфольклору в дискурсі інформаційної війни: концептуальні метафори, мему-концепти, іллокутивний зміст. *Innovative pathway for the development of modern philological sciences in ukraine and eu countries: Scientific monograph. Volume 2*. Riga, Latvia: "Baltija Publishing", 2022. Pp. 212– 242. DOI: 10.30525/978-9934-26-196-1-31
5. Кирилюк О. Л. Формування образу захисника в умовах інформаційної війни: лінгвокогнітивний аспект. *Львівський філологічний часопис*. 2020. № 8. С. 90–96. DOI: 10.32447/2663-340X-2020-8.14
6. Компанцева Л. Феномен психологічних операцій як концепт і дискурс (за матеріалом безпекових лінгвокультур НАТО та Російської Федерації). *Psycholinguistics*. 2020. Вип. 27 (2). С. 174–194.
7. Кочерган М. П. Загальне мовознавство. Київ: Академія, 2003. 464 с.
8. Підкамінна Л.В. Моделювання концепту «воїн» у сучасних українських ЗМІ. *Науковий часопис НПУ ім.М.П. Драгоманова*. Філологічні науки (мовознавство і літературознавство). 2017. Вип. 7. С. 105–111.
9. Почепцов Г. Когнитивные войны в соцмедиа, массовой культуре и массовых коммуникациях. Харьков: Фолио, 2019. 313 с.

10. Прищеп Г. “Мова ненависті” як лінгвістичний маркер “гібридної війни”. *Psycholinguistics*. 2017. Вип. 22 (2). С. 98–112.
11. Яремчук А. Мовна картина світу – концептуальна картина світу – художня картина світу: параметричні ознаки й характер співвідношення. *STUDIA UKRAINICA POSNANIENSIA*. 2020. Vol. VII I/1. P. 69–76.
12. Etaywe, A, Zappavigna, M. Identity, ideology and threatening communication An investigation of patterns of attitude in terrorist discourse. *Journal of Language Aggression and Conflict*. 2022. Vol. 10 (2), P. 315–350. <https://doi.org/10.1075/jlac.00058.eta>
13. Fabiszak M. A Conceptual Metaphor approach to war discourse and its implications. Poznan: Wydawnictwo Naukowe UAM. 2007. 270 p.
14. Lakoff G. Metaphor and war: The metaphor system used to justify war in the gulf. *Journal of Cognitive Semiotics*. 1992. Vol. IV(2). P. 5–19.
15. van Dijk T. A. Politics, Ideology, and Discourse. *Encyclopedia of Language & Linguistics*. 2006. p. 728-740. doi: 10.1016/B0-08-044854-2/00722-7

REFERENCES

1. Vilchynska, T. (2017). Verbalizatsiia binarnoi kontseptualnoi opozytzii “zakhysnyk – voroh” (na materiali hazetnykh tekstiv) [The verbalization of the binary conceptual opposition «defender – enemy» (based on the newspapers’ texts)]. *Mediaprostrir*, 10, 59–65 [in Ukrainian].
2. Dzharalla, A. Iu. (2008). *Informatsiine vysvitlennia konfliktiv u Perskii zatotsi ta yoho evoliutsiia (1991-2004 rr.)* [Information coverage of the conflicts in the Persian Gulf and its evolution (1991-2004)]. (Extended abstract of candidate’s thesis). Zaporizhzhia [in Ukrainian].
3. Yefymenko, O. (2017). Slovospoluky z leksemoiu «viina» v movi ukrainskoi periodyky [Word combinations with lexeme «War» in the Ukrainian periodic language]. *Psycholinguistics*, 22 (2), 50–61 [in Ukrainian].
4. Kyryliuk, O. L. (2022). Mova postfolkloru v dyskursi informatsiinoi viiny : kontseptualni metafory, memy-kontsepty, illokutyvnyi zmist [The language of post-folklore in the discourse of information warfare: Conceptual metaphors, memes-concepts, illocutive content]. *Innovative pathway for the development of modern philological sciences in Ukraine and EU countries : Scientific monograph*. (Vol. 2, pp. 212–242). Riga, Latvia : “Baltija Publishing”. doi: 10.30525/978-9934-26-196-1-31 [in Ukrainian].
5. Kyryliuk, O. L. (2020). Formuvannia obrazu zakhysnyka v umovakh informatsiinoi viiny: linhvokohnitivnyi aspekt [Formation of the defender image. in terms of information warfare : Linguocognitive aspect]. *Lvivskiy filolohichnyi chasopys*, 8, 90–96. doi: 10.32447/2663-340X-2020-8.14 [in Ukrainian].
6. Kompantseva, L. (2020). Fenomen psykholohichnykh operatsii yak kontsept i dyskurs (za materialom bezpekovykh linhvokultur NATO ta Rosiiskoi Federatsii) [The phenomenon of psychological operations as a concept and discourse (based on security linguistic cultures of the NATO and the Russian Federation)]. *Psycholinguistics*, 27 (2), 174–194 [in Ukrainian].
7. Kocherhan M. P. (2003) *Zahalne movoznavstvo* [General linguistics]. Kyiv: Akademiia [in Ukrainian].
8. Pidkaminna, L. V. (2017). Modeliuvannia kontseptu «voyn» u suchasnykh ukrainskykh ZMI [Modeling of concept “Warrior” in modern Ukrainian media]. *Naukovyi chasopys NPU im. M. P. Drahomanova, Seriia 8. Filolohichni nauky (movoznavstvo i literaturoznavstvo)*, 7, 105–111 [in Ukrainian].
9. Пошепцов, Г. (2019). *Kognitivnye vojny v socmedia, massovoy kul'ture i massovykh kommunikacijah* [Cognitive wars in social media, mass culture and mass communication]. Khar'kov : Folio [in Russian].
10. Pryshchepa, H. (2017). “Мова ненависті” як лінгвістичний маркер “гібридної війни” [“Hate speech” as a linguistic marker of a hybrid war]. *Psycholinguistics*, 22 (2), 98–112 [in Ukrainian].
11. Yaremchuk, A. (2020). Movna kartyna svitu – kontseptualna kartyna svitu – khudozhnia kartyna svitu: parametrychni oznaky y kharakter spivvidnoshennia [Lingual picture of the world – conceptual picture of the world – artistic picture of the world: Parametric features and correlations]. *STUDIA UKRAINICA POSNANIENSIA*, VII I/1, 69–76 [in Ukrainian].
12. Etaywe, A, Zappavigna, M. (2022). Identity, ideology and threatening communication An investigation of patterns of attitude in terrorist discourse. *Journal of Language Aggression and Conflict*, 10 (2), 315–350. <https://doi.org/10.1075/jlac.00058.eta>
13. Fabiszak M. (2007). A Conceptual Metaphor approach to war discourse and its implications. Poznan: Wydawnictwo Naukowe UAM. 270 p.
14. Lakoff, G. (1992). Metaphor and war: The metaphor system used to justify war in the Gulf. *Journal of Cognitive Semiotics*, IV (2), 5–19.
15. van Dijk, T. A. (2006). Politics, ideology, and discourse. *Encyclopedia of Language & Linguistics*, 728-740. doi: 10.1016/B0-08-044854-2/00722-7

O. L. KYRYLIUK

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Ukrainian Philology and Journalism,

Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University, Kropyvnytskyi, Kirovohrad region, Ukraine

E-mail: kyryluk@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-9764-8756>

**CONTENT FILLING OF THE LEXICO-SEMANTIC GROUP “WARRIORS”
IN THE DISCOURSE OF THE RUSSIA-UKRAINE WAR**

The paper analyses the linguistic means used to denote the military of the Ukrainian army within the discourse of the Russia-Ukraine armed conflict. The military conflict that has been ongoing since 2014 has affected the linguistic picture of Ukrainian society. In the media space, a complex of linguistic means is formed, reflecting the armed and information confrontation. A special role is played by linguistic units that objectify the positive image of a warrior of his own army. The purpose of the paper is to model the structure of the lexical-semantic group “WARRIORS” in the discourse of the Russia-Ukraine information war. For this purpose, the texts of Ukrainian information portals and pages in social networks are analysed, as a result of which 90 lexemes and collocations to denote the military of the Ukrainian army are recorded. As a result of the analysis, the structure of the lexico-semantic group “WARRIORS” as a component of the “DEFENDER” microfield within the lexical-semantic field “WAR” is modelled. A semantic-cognitive analysis of the DEFENDER and WARRIOR concepts in the discourse of information war is carried out.

The results of the analysis show that the linguistic designation of the defender in the modern Ukrainian media discourse coincides with the traditional picture of the world of speakers, according to which the warrior of his own army is endowed with exclusively positive qualities.

Within the lexical-semantic group “WARRIORS” two types of microgroups are distinguished: *for designations of general concepts and specialized designations* – with approximately the same set of constituents – 46 and 44 units, respectively. In each of these types, 10 lexical-semantic microgroups are allocated.

It is established that in the analysed media space both ready-made nominative units and morphological innovations are used to denote the defender. The use of paraphrases and metaphorical collocations is common. The influence of socially important events on the choice of language units for the designation of the military is also recorded.

Key words: lexico-semantic field, lexico-semantic group, concept, paraphrase, metaphor, information war.

УДК 81'28'374: 811.161.2 Б.Грінченко
DOI <https://doi.org/10.52726/as.humanities/2022.2.5>

О. П. КУМЕДА

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови і літератури,
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка,
м. Суми, Україна
Електронна пошта: olenakumeda@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-6879-1388>

ОДНА ФОНЕТИЧНА РИСА МОВИ ТВОРІВ П. КУЛІША У СВІТЛІ СЛОВНИКА Б. ГРІНЧЕНКА

Пропоноване спостереження здійснено переважно на матеріалі першодруків творів Пантелеймона Куліша і є частиною цілісного дослідження мови письменника на тлі рідного йому східнополіського говору північного наріччя. Стаття являє собою фрагмент вивчення зв'язків мови П. Куліша зі Словником за редакцією Б. Грінченка як однією з визначних лексикографічних праць відповідної доби; як і попередні розвідки, ґрунтується на методиці суголосній тій, яку застосували дослідники мови Т. Шевченка (П. Тимошенко, М. Жовтобрюх та В. Русанівський).

Виходячи з аналізу мовної ситуації часів Куліша, письменник мав безпосереднє відношення до випрацювання загальноукраїнського літературного ідіому зі східноукраїнською діалектною основою, активно посилюючи її так звані «чернігівські елементи» - і як автор, і як редактор та організатор літератури; з іншого боку - таку саму роль (на переконання Ю. Шевельова) відігравав Б. Грінченко, зокрема, упорядкований ним словник; тут використано етнографічні матеріали з території Чернігівщини, а також мову письменників-чернігівців у таких масштабах, що репрезентація чернігівських (східнополіських) елементів значно розлогіша, «ніж місце Чернігівщини в загальній території України». Поза сумнівами, «Словарь української мови» справив великий вплив на процес кодифікації норм української літературної мови. Тож вивчення специфіки відбиття в цій лексикографічній праці мови письменника-класика є, безумовно, давно назрілою потребою; цікавими й актуальними такі студії є ще й з огляду на ту важливу обставину, що досі немає спеціальних словників мови П. Куліша, а відзначення його 200-річчя, на жаль, не активізувало дослідницькі студії у напрямку докладної характеристики ідіолекту свідомого творця української літературної мови.

Ключові слова: першодрук, мовна норма, ідіолект, альтернативний варіант, рефлекс.

Постановлення проблеми. Ідіолект видатного громадського і культурного діяча, прозаїка, поета, драматурга, перекладача, мовознавця, видавця й редактора досі не став предметом глибокого, різнопланового вивчення. Не вивчено і зв'язок творчого доробку Пантелеймона Куліша з лексикографічною працею, натхненником якої був він сам.

Як відомо, завідуючи відділом критики в журналі «Основа», П. Куліш разом з М. Костомаровим у кожному номері часопису друкували словник української мови. Великий словниковий матеріал, зібраний редакцією, пізніше використав Б. Грінченко: за його редакцією в 1907-1909 рр. вийшов чотири томний «Словарь української мови». Отже, цілком справедливо упорядник зазначає, що початком укладання цієї лексикографічної праці слід уважати 60-ті рр. XIX ст., адже вже в 1861 р. в журналі «Основа» П. Куліш повідомляє, що має намір

розпочати в лютому цього ж року друкування українського словника. «Проте цей словник не був укладений... З 1902 р. весь матеріал для остаточного доопрацювання було передано редакцією «Киевской старины» Грінченкові» [Грінченко 1997: 7-8].

Говорячи про потребу уважно вивчати мову «українських класиків слова», О. Б. Курило наголошувала на надзвичайному мовному чутті П. Куліша [Курило 2004: 15], безперечно, виплеканому ретельними етнографічними студіями, значення яких високо оцінив для своєї праці Борис Грінченко. У передмові до словника він зокрема зауважив: «Лучшими же для нашей работы писателями мы считаем тех, которые, более или менее мастерски владея словом, в то же время черпали свой словесный материал непосредственно из народной речи. К таким мы относим более старых писателей: Котляревского, Гулака-Артемовского, Квитку...и затем

П. Куліша, особливо в його произведениях 50-х и 60-х годов, часто очень удачно соединявших чисто народный материал с материалами старого книжного языка» [Грінченко 1997: 26]. І. Г. Скиба спостерегла, що в джерельній базі «Словаря української мови» серед творів художньої літератури переважають покликання на твори П. О. Куліша – 18, 1 % (592 слова), що оцінюється як вплив мови П. О. Куліша на формування літературних норм [Єрмоленко 2010, с. 8].

Аналіз попередніх досліджень. Визнання в П. О. Кулішеві свідомого творця української літературної мови (серед поціновувачів мови письменника були такі авторитетні науковці, як О. Б. Курило, В. І. Сімович, І. І. Огієнко, В. К. Чапленко, Ю. В. Шевельов та ін.), на жаль, і в ХХІ ст. не надихнуло дослідників на інвентаризацію фонетичних, граматичних та лексичних рис мови письменника. До сьогодні не створено словника мови Пантелеймона Куліша, у якому б, як і в словникові мови Тараса Шевченка, було б зібрано, систематизовано й упорядковано всі матеріали, необхідні як для пізнання ідіолекту письменника-класика, так і для розв'язання широкого кола питань, пов'язаних із сучасною мовно-літературною практикою. Водночас «при читанні Кулішевих творів ще й тепер кидається нам у вічі багатство авторового словника – українську мову, стару й нову, він знав глибоко й обіруч користувався з неї, чому словник його творів завжди рясний» [Огієнко 1995: 152].

Метою публікації є аналіз специфіки відбиття мови першодруків Пантелеймона Куліша у Словникові Б. Грінченка. **Об'єктом дослідження стала** мова першодруків художніх та нехудожніх текстів П. О. Куліша на тлі структурних рис східнополіських говірок. **Предмет** дослідження – особливості рефлексії *o в текстах письменника у зіставленні з відповідними даними означеного словника.

В основу пропонованого дослідження покладено тексти першодруків творів П. О. Куліша: роман «Чорна рада» (СПб., 1857); історичний нарис «Хмельницина» (СПб., 1861); автобіографічний нарис «Жизнь Куліша» (Правда. 1868. № 2–4, № 24–28); оповідання «Орися» (К., 1882); поема «Маруся Богуславка» (Твори Пантелеймона Куліша : у 6 т. Т. 2. Л. : Просвіта, 1909)

Виклад основного матеріалу. Пантелеймон Куліш народився поблизу містечка Вороніж колишнього Глухівського повіту на Чернігівщині (тепер Шосткинський район Сумської області). Отже, дитинство та юність митця проходили в ареалі східнополіського діалекту. Дослідження явищ вокалізму мови першодруків Пантелеймона Куліша у зв'язку з рідною говіркою автора виявило варіантність реалізації фонеми */o/ в тих самих фонологічних умовах - [i], [o], [и], [y]. Так, було зафіксовано значну кількість альтернативних форм з відповідними рефлексами *o в закритому складі, а також слівформ з не зовсім певним складоподілом, наприклад: *безголов'я, головка – безголів'я; Бог – Біг; вольний, невольний – вільний; богомолка – богомільство, богомілля; вольний, невольний – вільний; комната – кімната; кош – кіш; Кривонос – Кривоніс, ніс (1:4); вхід, похід – похід; народ – нарід; покойний, заупокійний – покійний, покійник, покій; поспольство – поспільство* тощо. У Грінченка так само спостерігаємо вагання як щодо слів книжного походження – *біг / бог, нарід / народ* (Гр.Т.1, 60; Т.2, 516), так і стосовно *вільний / вольний* (Т.2, 238), *поспільство / поспольство* (Т.3, 367; 2 пр. К. із Ч.р.39, 71 до варіанта з [i]), залежно від значення *похід / похід* (Т.3, 386, 388) проти *ухід* (Т.4, 368; пр. К. із Псал.). Більшу впевненість, порівняно з Кулішем, бачимо у відбитті секундарного [i] в запозиченнях: *кімната* (Т.2, 244; пр. К. із Ч.р.129 до вар. з [i]); *кіш* (Т.2, 247; пр. К. із Ч.р.23: *коша*), *небіж* (Т.2, 536), хоча і *табір* (Т.4, 241), і *табор* (Т.4, 242; пр. К. із Досв.7; пр. К. із Ч.р.309 до прикметника *таборовий*). Водночас у мові текстів Куліша такі альтернативні пари: *небож – небіж; табор – табур, табора – табура*. Отже, на відміну від упорядника «Словаря...», Куліш у тюркізмі *tabur* (у жодному з аналізованих текстів) не відбив переходу *o* в *i*, натомість вагається між *o* та *u* не тільки в закритому, а й у відкритому складі: «...просить Паволоцький Шрамъ пропуска через таборъ»¹ (Ч.р. 64); «...старшина Ляхівъ у середину въ табуръ пустила!» (Хм. 90), «Сумно стало въ козацькому табурі...» (Хм. 91); «Рушии табор...» (М.Б. 36). У дериватах зафіксовано тільки *o*: *таборовий* (Ч.р. 309), *таборяни* (М.Б. 42).

¹ Правопис цитованих джерел збережено.

Упорядник «Словаря...» без альтернативи подає слова *безголов'я* (Т.1, 38), *богомільний*, *богомілья* (Т.1, 80; пр. К. із Кр.12), *ніс* (Т.2, 567), *покій*, *покійний* (Т.3, 271). Грінченко так само, як і Куліш, іменники *кукіль* (Т.2, 321) та *стіл* (Т.4, 206) фіксує з рефлексом *i* в закритому складі, протиставляючи їх таким варіантам з *o* (також у відкритому складі): *кукольван* (Т.2, 321; пр. К. із Ч.р.314), *столець* (у Куліша – *столиці* (М.Б., 139, 159, 163)), хоча паралельно – *стілець* (Т.4, 209).

У мові першодруків П. Куліша виявлено також альтернативні пари словоформ, які засвідчують варіантність рефлексії **o* у відкритому складі: *дзвониця* – *дзвіниця*; *крові* – *кріві*; *локоть* – *лікоть*; *ровесники*, *ровесниця* – *ривесники*. Як відомо, в іменниках із непродуктивним суфіксом *-ьт(ь)* звук *i* розповсюдився на всі форми: *лікоть* : *ліктя*, *ніготь* : *нігтя*, *кіготь* : *кігтя*, однак *дьоготь*. Прикметно, що Б. Грінченко пропонує *локіть* (Гр.Т.2, 375) та *діготь*, причому останній ілюструється прикладом із творчого доробку Куліша (Т.1, 388; пр. К. із Дз.120). Так само лексикограф посилається на мовний досвід митця, зокрема роман «Чорна рада» (Ч.р., 84), подаючи альтернативу до *дзвіниця* (Т.1, 377-378). Крім варіантів *ровесники* / *ривесники*, у мові першодруків П. Куліша виявлено словоформи *рівна* (Ч.р., 337), *рівно* (Ч.р., 197; М.Б., 170), *рівний*, *рівня* (Ч.р., 117, 258.), де, як видно, у закритому складі виступає тільки рефлекс *i* проти дієслівних *вирівняти*, *порівну* – з(*по*) *рівняти(ся)*, що співвідносяться як 2:7. У Грінченка зафіксовано тільки варіанти з *i*: *порівняти*, *рівний*, *рівність*, *рівно* (Т.3, 344; Т.4, 19). І тут упорядник двічі посилається на роман «Чорна рада», добираючи приклади з [i].

Мова першодруків П. Куліша нестабільно відбиває секундарний [i] в іменниках із суфіксами *-ок*, *-ець*, *-ен*, *-от*, наприклад: *кінець* – *кінець*; *мозок* – *мізок*. Форми *кінець* = *кінець* Грінченко подає як рівноправні (Гр.Т.2, 277), а втім, саме варіант із секундарним [i] ілюструє великою кількістю прикладів, серед яких бачимо й Кулішеве закінчення роману (*Кінець Чорній Раді*), й етнографічні записи із ЗОЮР (Т.2, 244). Додамо також, що в поемі «Маруся Богуславка» Куліш двічі відбиває прикметник *безконечний* («Сьміють ся й з раю й з безконеч-

них мук); «*Говорять... про жицнь безконечну*» (М.Б., 180, 188)), який так само не оминув своєю увагою Грінченко (Т.1, 41). Невпевненість лексикографа бачимо й щодо варіантів *сировець* / *сирівець* (Т.4, 122, 123), *мозок* / *мізок* (Т.2, 439), хоча в обох випадках саме 2-й (ймовірно, на його думку, нормативний) ілюструє прикладами, серед яких один (до *мізок*) – з роману «Чорна рада» (Т.2, 430).

Деякі зауваги до рефлексів **o* в префіксах. В усіх першодруках творів П. Куліша зафіксовано префікс *оби-*: *обійтися*, *обідраний*, *обидрати*, *обірванці*, *обізватися*, *обіслати* тощо. Тільки в поемі «Маруся Богуславка» та в оповіданні «Ориця» зафіксовано варіант *обо-*: «*Бо вся Польща обомліла...*» (М.Б., 27); «*Обомліла й заніміла...*» (М.Б., 180); «*Такъ і обомлілы*» (Ор., 12). Цей же варіант подає і «Словарь...» Грінченка (Гр.Т.3, 21). Сучасній літературній нормі відповідає *обімліти* і рідше, швидше на розмовному рівні, – *обомліти*.

Рефлекси **o* в суфіксах *-ов-* / *-ів-*. Серед альтернативних словоформ у мові першодруків Пантелеймона Куліша зафіксовано, наприклад, такі із суфіксах *-ов-* / *-ів-*: *Пилиповка* / *Пилипівка*; *роковщина* / *роківщина*; *батьковський* / *батьківський* тощо. Іменники *Пилипівка* (Гр.Т.3, 150) і *роківщина* «Словарь...» фіксує без варіантів, причому останній підтверджує двома прикладами з поеми «Маруся Богуславка», але ілюструє той, що згодом став нормативним (Т.4, 64). У словоформах *бунтовник*, *бунтовливий* і *бунтовний* у мові Куліша стабільно відбито суфікс *-ов-*, а от Борис Грінченко паралельно пропонує *бунтівник*, *бунтівний*, *бунтівливий* і *бунтовник*, *бунтовливий*, причому на підставі текстів Куліша (Т.1, 111): подаються три приклади з мови Куліша, серед яких один з *o* (Ч.р. 411), а також до слів *бунтовництво*, *бунтовничий* (М.Б.ХІІ, 32; Псал.42); інші два – з *i* (Псал.177, 220). Так само коливається упорядник і щодо варіантів *жартовливий* / *жартівливий*, хоч і ілюструє останній (Т.1, 475) на протигагу Кулішевому одиничному *жартовливий* (Ч.р., 150). Одностайність лексикографа та митця бачимо щодо прикметника *предківський* (М.Б.189), який Грінченко підтверджує прикладом з поетичного доробку Пантелеймона Куліша (Т.3, 403; пр. К. із Досв.88). Отже, як і Куліш, Грінченко не тільки не вагається щодо

відбиття *i* в окремих іменниках, а й ілюструє його мовою П. Куліша: *перчаківка* (Гр.Т.3, 147; пр. К. із Ч.р.247); *предківщина* (Т.3, 403; пр. К. із ПС.134); *скарбівня* (Т.4, 132; 2 пр. К. з *i* – «Дзвін», 213; М.Б.ХІІ, 134), водночас один з текстів першодруків П. Куліша двічі відбиває тільки *скарбовня* (Хм. 118, 120). Цікаве явище поєднання фонетичного та лексичного діалектизмів спостерігаємо в тексті 1861 р. на прикладі іменника *пастовник* (Хм., 127), якому відповідають закріплені сучасною нормою *пасовисько*, *пасовище*. «Словарь...» відбиває обидві лексеми (Т.3, 100, 101).

Рефлекси **o* в іменниках на *-ость* / *-ість*. У мові першодруків текстів П. О. Куліша відбито 39 словоформ із суфіксом *-ость* і 49 із суфіксом *-ість*. Серед них виявлено дві пари альтернативних словоформ з [o] та [i] в закритому складі: *зверхность* – *зверхність*; *премудрость* – *премудрість*. А от Борис Грінченко, крім іменника *милость* (Гр.Т.2, 424), пропонує тільки варіанти на *-ість*: *вільність* (Т.1, 238; пр. К. із Ц.Н.242 до варіанту з *i*; з М.Б.ХІ, 153: *вольности*), *дикість* (Т.1, 383), *єдність* (Т.1, 467), *живність* (Т.1, 482), *лютість* (Т.2, 390), *світлість* (Т.4, 109), *радість* (Т.4, 2), *смілість* (Т.4, 158), *старість* (Т.4, 198), *цілість* (Т.4, 432) тощо. Незважаючи на послідовність у відбитті секундарного [i], упорядник словника популяризує мовний досвід П. Куліша: *безоцадність* (Т.1, 43; пр. К. із М.Б.127); *гордість* (Т.1, 310; пр. К. із Ч.р.74); *завзятість* (Т.2, 15; пр. К. з М.Б.ХІ, 144, Ц.Н.201); *зверхність* (Т.2, 129; пр. К. з М.Б.ХІІ, 11); *кротість* (Т.2, 311; пр. К. із Ч.р.313); *обережність* (Т.3, 7; пр. К. із Ч.р.177); (Т.3, 404 *премудрість*; пр. К. з Іова, 32); *скнарість* (Т.4, 138; пр. К. із Ч.р.283); *хтивість* (Т.4, 417; пр. К. із Ч.р.270).

Словоформи, яким у Пантелеймона Куліша не знайдено альтернативи. В односкладових іменниках Грінченко, як і досліджуваний автор, здебільшого надає перевагу секундарному [i] й за підтвердженням нерідко звертається до творчого доробку Куліша, хоча не завжди за вірець добирає номінативи. Упорядник словника початковою формою іменників ілюструє такі реєстрові слова, як: *війт* (також *війтенко*) (Гр.Т.1, 236; 2 пр. із Ч.р.296, 297); *ківш* (Т.2, 242; пр. із ЗОЮР, I, 317); *плід* (Т.3, 196; пр. із М.Б.ХІІ); *сніп* (Т.4, 162; пр. із ЗОЮР, I, 4).

Іншими відмінковими формами: *кіт* (Т.2, 246; пр. із Ч.р.246); *рік* (Т.4, 23; пр. із О.1861, IX, 103); *сіль* (Т.4, 126; пр. із ЗОЮР, I, 9). Іменник *узір* (*взір*) ілюструється обома формами (Т.4, 324; пр. із О.1862, III, 30; ХІІ, 19), а Кулішевому *зрост* (Ч.р., 163; Ор., 4) протиставляється нормативне *зріст* й підтверджується прикладом із ЗОЮР – генітивом однини (Т.2, 242). У словоформах *бік* і *ніч* Куліш стабільно відбито рефлекс *i*, однак в інших фонологічних умовах (у похідних прикметниках) зафіксовано варіанти з давнім *o*: *ночний* (Ч.р., 371; Ж.К., 285) та *сьогобочний* (Ч.р., 188). Цікаво, що Борис Грінченко так само, без варіантів, подає нормативні *бік* та *ніч*, однак вагається між *нічний* (Т.2, 568) та *ночний* (Т.2, 571; пр. К. Степові квітки, 89 до *ночліжанин*, а поруч альтернативне – *нічліжанин*); *сьогобічний* та *сьогобочний* (Т.4, 238).

Ще меншу впевненість Грінченко виявляє у відбитті рефлексу *i* в багатоскладових словах. Так, наприклад, паралельно пропонує (знову ж таки не без покликань на мову Куліша, першодруки якого наведені нижче слова відбивають тільки з [o]) і *двійко*, і *двойко* (Гр.Т.1, 362, 363; пр. К. з М.Б.139); і *збіжжя*, і *збожжя* (Т.2, 125); і *осібний*, і *особний* (Т.3, 67, 70); і *накосний*, і *пакісний* (Т.3, 88; пр. К. із Ч.р.245: *накосник*); і *рівчак*, і *ровчак* (Т.4, 26); і *спокій*, і *спокой*, хоч *спокійний*, *спокійнісінський* (Т.4, 183); і *Трійця*, і *Тройця* (Т.4, 284). А втім, є приклади коливань і щодо односкладових іменників: і *дім*, і *дом* (Т.1, 418). Без варіантів запропоновано, наприклад, такі слова, які в мові першодруків Пантелеймона Куліша зафіксовано з *o*: *гутір*, *гутірка* (Т.1, 344); *поклін* (Т.3, 272); *регін* (Т.4, 10); *трішки* (Т.4, 285); *тубільний* (Т.4, 292); *Федір* (Т.4, 561); *фільварок* (Т.4, 377; пр. К. із Ц.Н.); *щорічно* (Т.4, 529). І навпаки, бачимо *o*, де письменник відбиває рефлекс *i*: *заволоктися*, хоч *заволікатися* (Т.2, 21); *знадоб'я* (Т.2, 169). А втім, подекуди простежується й однастайність майстрів слова: *гомін* (Т.1, 307; пр. К. із Ч.р.135); *кільце* (Т.2, 243; пр. із ЗОЮР, I, 306); *Тиміш* (Т.4, 561); *худібчина* (Т.4, 418; пр. К. із Ч.р.139).

Висновки. Отже, результати аналізу тільки однієї фонетичної риси тестів Пантелеймона Куліша переконують, що творчий доробок письменника (поетичні, прозові твори, публіцистика, а також етнографічні матеріали

тощо) посідає чільне місце в джерельній базі «Словаря української мови». Поза сумнівами, з одного боку, Борис Грінченко, високо шануючи філологічний хист Пантелеймона Куліша як «найкращого знавця української мови, най-

кращого українського стиліста», часто апелює до його мовного досвіду, з іншого, як лексикограф – зважаючи на загальномовну ситуацію, кодифікує подекуди одразу кілька фонетичних чи лексичних варіантів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грінченко Б.Д. Словарь української мови. К., 1997. У 4т. Т.1. С. 7-8.
2. Єрмоленко С. Я. До 190-річчя Пантелеймона Куліша. *Культура слова*. К., 2010. Вип. 72. С. 6–15.
3. Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови. К., 2004. С. 15.
4. Огієнко І.І. (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови. К., 1995. С. 152.

ДЖЕРЕЛА

Гр. 1895 – *Грінченко Б. Д.* Етнографические материалы, собранные въ Черниговской и сосѣднихъ съ ней губернияхъ. Вып. 1. Черниговъ, 1895. С. 80–296.

Ж.К. – *Жизнь Куліша. Правда*. 1868. № 2. С. 19–21; № 3. С. 32–34; № 4. С. 45–46; № 24. С. 283–286; № 25. С. 296–300; № 26. С. 311–312; № 27. С. 322–324; № 28. С. 335–336.

ЗОЮР – *Куліш П.* Записки о Южной Руси: в 2 т. Киев: Днипро, 1994. Т. 1. 1994. 324 с.

КЛ – *Куліш П.* Повне зібрання творів. Листи: у 2 т. Київ: Критика, 2005–2009.

М.Б. – *Куліш П.* Маруся Богуславка. *Твори Пантелеймона Куліша*: у 6 т. Львів: Просвіта, 1908–1911. Т. 2. 1909. С. 5–192.

Ор. – *Куліш П.* Орыся. Киев, 1882. 16 с.

Сл.Гр. – *Словарь української мови*: у 4 т. / упор. Б. Д. Грінченко. Київ: Вид-во Акад. наук УРСР, 1958.

Тв.1994 – *Куліш П. О.* Твори : в 2 т. Київ: Наук. думка, 1994.

Хм. – *Куліш П.* Хмельнищина. СПб., 1861. 128 с.

Ч.р. – *Куліш П.* Чорна рада. СПб., 1857. 428 с.

REFERENCES

1. Hrinchenko B.D. Slovar ukrainskoi movy. K., 1997. U 4t. T.1. S. 7 8. (in Ukrainian)
2. Yermolenko S. Ya. Do 190-richchia Panteleimona Kulisha. Kultura slova. K., 2010. Vyp. 72. S. 6–15. (in Ukrainian)
3. Kurylo O. Uvahy do suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy. K., 2004. S. 15. (in Ukrainian)
4. Ohiienko I.I. (Mytropolyt Ilarion). Istoriia ukrainskoi literaturnoi movy. K., 1995. S. 152. (in Ukrainian)

SOURCES

Hr. 1895 – *Hrinchenko B.* Etnohrafycheskye materyaly, sobrannyye v Chernyhovskoi y smezhnykh s nei hubernyiakh. Vyp. 1. Chernihiv. S. 80–296.

Zh.K. – *Kulish P.* Zhyzn Kulisha. *Pravda*. № 2. S. 19–21; № 3. S. 32–34; № 4. S. 45–46; № 24. S. 283–286; № 25. S. 296–300; № 26. S. 311–312; № 27. S. 322–324; № 28. S. 335–336.

ZOIuR – *Kulish P.* Zapysky o Yuzhnoi Rusy: u 2 t. Kyiv: Dnipro.

KL – *Kulish P.* Povne zibrannia tvoriv. Lysty: u 2 t. Kyiv: Krytyka, 2005–2009.

M.B. – *Kulish P.* Marusia Bohuslavka. *Tvory Panteleimona Kulisha*: u 6 t. Lviv: Prosvita, 1908–1911.

Or. – *Kulish P.* Orysia. Kyiv, 1882. 16 s.

Sl.Hr. – *Slovar ukrainskoi movy*: u 4 t. / upor. B. D. Hrinchenko. Kyiv: Vyd-vo Akad. nauk URSR, 1958.

Tv.1994 – *Kulish P.* Tvory: u 2 t. Kyiv: Naukova Dumka, 1994.

Khм. – *Kulish P.* Khmelnyshchyna. SPb., 1861. 128 s.

Ch.r. – *Kulish P.* Chorna rada. SPb., 1857. 428 s.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

Гр. – Грінченко Б.Д. Словарь української мови. К., 1997; **Дз.** – Куліш Омелькович Панько. Дзвін. Староруські думи й сьпіви. Ж., 1893; **Досв.** – Досвітки. Думи і поеми П.А. Куліша. Спб., 1862; **ЗОЮР** – Записки о южной Руси. Издаль П. Кулишъ. Спб., 1856-1857; **Кр.** – П.А. Куліш. Крашанка русинам и полякам на великдень 1882 року. – Л., 1882; **М.Б.** – П.А. Куліш. Маруся Богуславка. Поема. (Літературно-науковий вісник, 1899, кн. X, XI, XII); **О.** – Основа, южнорусській літературно-учений взстник. Спб., 1861-1862; **пр. К.** – приклад із твору Куліша; **П.С.** – Кулішъ О.П. Драмована трылогія. Частьна друга. Петро Сагайдачний. Х., 1900; **Псал.** – Псалтирь або книга хвали Божой. Переспів український Павла Русина. [П. Куліша]. Л., 1871; **Ц.Н.** – Кулішъ О.П. Драмована трылогія. Царь Наливай. Староруська драма. Х., 1900; **Ч.р.** – П. Куліш. Чорна рада. Спб., 1857.

O. P. KUMEDA

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of Ukrainian Language and Literature,

Sumy State Pedagogical University A. S. Makarenko, Sumy, Ukraine

E-mail: olenakumeda@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-6879-1388>

**ONE PHONETIC FEATURE OF THE LANGUAGE OF THE WORKS OF P. KULISH
IN THE LIGHT OF THE DICTIONARY OF B. GRINCHENKO**

The proposed observation is based mainly on the material of the first editions of Panteleimon Kulish's works and is part of a holistic study of the writer's language against the background of his native Eastern Polish dialect of the northern dialect. The article is a fragment of the study of the connections between the language of P. Kulish and the Dictionary edited by B. Grinchenko as one of the significant lexicographic works of the relevant era; as well as previous explorations, it is based on the consonant methodology used by T. Shevchenko's language researchers (P. Tymoshenko, M. Zhovtobryukh and V. Rusanivskyi).

Based on the analysis of the linguistic situation of Kulish's time, the writer was directly related to the development of the all-Ukrainian literary idiom with an Eastern Ukrainian dialectal basis, actively strengthening its so-called "Cernighiv elements" both as an author and as an editor and organizer of literature; on the other hand, the same role (according to Yu. Shevelyov) was played by B. Grinchenko, in particular, the dictionary edited by him; ethnographic materials from the territory of Chernihiv Oblast, as well as the language of Chernihiv writers are used here on such a scale that the representation of Chernihiv (Eastern Polish) elements is much more extensive, "than the place of Chernihiv Oblast in the general territory of Ukraine." Undoubtedly, the "Dictionary of the Ukrainian Language" had a great impact on the process of codification of norms of the Ukrainian literary language. Therefore, the study of the specifics of reflection in this lexicographic work of the language of the classical writer is, of course, a long overdue need; such studies are also interesting and relevant in view of the important fact that there are still no special dictionaries of the language of P. Kulish, and the celebration of his 200th anniversary, unfortunately, did not activate research studies in the direction of a detailed characterization of the idiolect of the conscious creator of the Ukrainian literary language.

Key words: first edition, language norm, idiolect, alternative version, reflex.

УДК 821

DOI <https://doi.org/10.52726/as.humanities/2022.2.6>

О. М. СЕМЕНОГ

*доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри української мови і літератури,
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка,
м. Суми, Україна*

Електронна пошта: olenasemenog@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0002-8697-8602>

М. В. НАДУТЕНКО

*кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник,
Український мовно-інформаційний фонд Національної академії наук України, м. Київ, Україна*

Електронна пошта: margo.nadutenko@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0003-3215-0970>

ПЛАТФОРМА «МЕДІА&КАПСУЛИ» ЯК ЗАСІБ ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ МЕДІАКУЛЬТУРИ

У статті здійснено огляд створення та використання платформи «МЕДІА&КАПСУЛИ» як засобу підвищення рівня медіакультури з метою проведення лінгвістичних досліджень в умовах інформаційної війни. Платформа розроблена освітньо-дослідницьким центром «МЕДІА&ВЧИТЕЛЬСЬКИЙ КАМПУС» СумДПУ імені А. С. Макаренка та УМІФ НАН України в межах гранту IREX. Схарактеризовано технічні особливості Віртуальної лексикографічної лабораторії «Мультимедійний словник з інфомедійної грамотності» як складової платформи.

У словнику подано терміни (240 одиниць), їхні дефініції, переклад і тлумачення англійською мовою, мультимедіа (аудіо-, відеоконтент) для забезпечення мультимедійної візуалізації інформації з інфомедійним компонентом.

В основу концепції платформи покладено принципи інтерактивності, візуалізації, міждисциплінарної інтеграції, текстоцентризму, м'якої інтеграції інфомедійної грамотності.

Схарактеризовано підсистему презентації інформації платформи, що розміщується на окремому веб-сервері та містить модулі для взаємодії з користувачем і відображення інформації у вигляді «медіакапсул»: «Медіаграмотність», «Критичне мислення», «Соціальна толерантність», «Стійкість до впливів, фактчекінг», «Інформаційна грамотність», «Цифрова безпека», «Візуальна грамотність», «Інноваційність, розвиток креативності», наповнені медіаосвітнім матеріалом з урахуванням методів медіамоніторингу, медіаспостереження, критичного аналізу медійного продукту.

Представлено окремі результати аналізу моніторингу програмного продукту серед здобувачів освіти, майбутніх журналістів, учителів за результатами використання платформи. З'ясовано важливість умінь розрізняти важливі та другорядні деталі медіаповідомлення, працювати з фактами й аргументами, аналізувати фото, пости, інфографіку; розпізнавати типові вербальні та невербальні засоби, які вказують на наявність маніпуляції, пропаганди, прихованого змісту повідомлення; володіти прийомами комунікативної взаємодії у мережевому просторі; набути навичок протидії фейкам, мові ворожнечі; набути умінь міжособистісної комунікації.

Ключові слова: інформаційна війна, медіакультура, платформа «Трансдисциплінарний кластер «МЕДІА&КАПСУЛИ», «Мультимедійний словник з інфомедійної грамотності», Український мовно-інформаційний фонд Національної академії наук України, Освітньо-дослідницький центр «МЕДІА&ВЧИТЕЛЬСЬКИЙ КАМПУС», Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка.

Постановлення проблеми

Інформаційна безпека держави значною мірою залежить від умінь громадян раціонально споживати медіаконтент, критично сприймати інформацію, ідентифікувати емоційний вплив медіа, відрізняти факти від суджень, виявляти маніпулятивний контент, фейки. Зазначене обу-

мовлює суспільний запит на підвищення рівня медіакультури користувачів.

З метою підвищення рівня медіакультури, інформування та критичного споживання медіа українським суспільством Академія української преси, міжнародна програма IREX «Вивчай та розрізняй: інфомедійна грамотність-націо-

нальне розгортання» інспірують у партнерстві з освітніми, науково-дослідними інституціями низку проектів, з поміж яких і підготовка електронних освітніх ресурсів з медіаграмотності [Академія української преси].

Упродовж 2020 – 2022 рр. у межах грантових проектів програми IREX Освітньо-дослідницький центр «МЕДІА&ВЧИТЕЛЬський кампус» СумДПУ імені А. С. Макаренка та Український мовно-інформаційний фонд Національної академії наук України (далі – УМІФ НАН України) розробили WEB-портал «Мультимедійний словник з інфомедійної грамотності» [Мультимедійний словник з інфомедійної грамотності] та платформу «Трансдисциплінарний кластер «МЕДІА&КАПСУЛИ» [Трансдисциплінарний кластер «МЕДІА&КАПСУЛИ». Означені програмні продукти в умовах інформаційної війни набувають усе більшого поширення у навчально-педагогічній та освітній сферах і, як показує аналіз, сприяють формуванню м'яких навичок (soft skills) роботи з медіатекстом, що є невід'ємною складовою медіакультури.

Аналіз попередніх досліджень

Теоретико-концептуальні засади лінгвістичних досліджень концептів медіаосвіти та медіакультури ґрунтуються на положеннях Концепції впровадженні медіаосвіти в Українв (2016), Концепції Державної цільової національно-культурної програми забезпечення всебічного розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на період до 2030 року (2021 р.). Указу Президента України «Про Доктрину інформаційної безпеки України» (2017).

Необхідність підвищення рівня медіакультури в умовах інформаційної війни актуалізувала педагогічні та лінгвістичні розвідки, у яких: окреслено практичний досвід використання візуалізації та цифровізації для успішної медіаосвіти [Makarova: 6]; описано специфіку формування медіаосвітніх умінь майбутнього вчителя у процесі професійної підготовки [Semenog: 8]; конкретизовано поняття інформаційної грамотності учнів і потреби її розвитку засобами соціальних медіа [Zhu: 4]; з'ясовано типологію електронних освітніх ресурсів з медіаосвіти [Друшляк]; наголошено на необхідності застосування та подальшого впрова-

дження передових цифрових розробок УМІФ НАН України [VIRTUAL LABORATORY].

У дослідженні А. Телецької, А. Загнітко, М. Надутенко увагу зосереджено на інформаційно-пошукових мовах та їх типах; подано найвідоміші пошукові інтелектуально-мовні системи та засоби їх реалізації; висвітлено переваги та недоліки побудови системи кожної інформаційно-пошукової мови [Телецька]. У працях М. Надутенка, В. Широкова, О. Стрижака представлено інформаційно-аналітичний комплекс підтримки процесів трансдисциплінарних досліджень, описано діяльність Українського мовно-інформаційного фонду НАН України, обґрунтовано застосування інтелектуальних когнітивних комп'ютерних технологій в логіко-лінгвістичних дослідженнях законодавства України, презентовано авторські програмні інструменти, зокрема Когнітивну ІТ-платформу «ПОЛЕДР» [Широков], окреслено перспективи використання національних лінгвістичних цифрових ресурсів УМІФ НАН України в освітньому процесі [Надутенко].

Ґрунтовні розробки спеціальних класів онтологічно керованих лексикографічних систем представлено у дослідженні авторів [Ontology-Driven Lexicographic Systems]: описано принципи їх формування та використання для обробки великої кількості мережових документів; правила взаємодії з мережевими інформаційними ресурсами на основі перетворення текстових документів в інтерактивний формат; правила формування онтологічних систем, що реалізують функції структурування документа, функції відображення інформації та функціонального управління; процес формування монодисциплінарних та мультидисциплінарних L-систем, принципи формування семіотично та семантично організованого інформаційного середовища; представлено гіпервластивість індуктивності набору елементарних інформаційних одиниць, досліджено гнучкість онтологій, що робить їх зручними для використання.

Фахівці УМІФ НАН України В. Широков, М. Надутенко входять до групи розробників програмного продукту Комп'ютерна програма «Когнітивна ІТ платформа ПОЛЕДР» N 96078 від 17.02.2020 р. (співавтори: О. Палагін (Інститут кібернетики ім. В.М. Глушкова НАНУ), О. Стрижак та С. Довгий (Національний центр

«Мала академія наук України»). Програмний продукт впроваджено у науково-освітню діяльність [Shyrovkov, Nadutenko, Stryzhak]. Означені вище напрацювання стали передумовою створення технологічної платформи «Трансдисциплінарний кластер «МЕДІА&КАПСУЛІ»».

Мета статті: здійснити огляд технологічної платформи «Трансдисциплінарний кластер «МЕДІА&КАПСУЛІ»» для формування медіакультури користувачів в умовах інформаційної війни, розробленої освітньо-дослідницьким центром «МЕДІА&ВЧИТЕЛЬСЬКИЙ кампус» СумДПУ імені А. С. Макаренка та УМІФ НАН України в межах гранту IREX.

Методи дослідження

Під час дослідження використано вибірково-практичний метод пошуку базового програмного продукту УМІФ НАН України; описовий метод сутності та функціональних можливостей технологічної платформи «Медіакапсули». Застосовано системний підхід як головний принцип побудови, функціонування та подальшого функціонування «Мультимедійного словника з інфомедійної грамотності» та платформи «Трансдисциплінарний кластер «МЕДІА&КАПСУЛІ»».

В основу дослідження покладено також визначення понять, які автори розкрили у попередніх публікаціях. Зокрема, медіаосвіту Н. Грона, М. Друшляк, Н. Пономаренко, О. Семенов, О. Семеніхіна характеризують як процес навчання і самонавчання за посередництва медіа, науково-освітню сферу діяльності, що спрямована на формування психологічного захисту від маніпуляцій та формування медіаграмотності особистості [Друшляк].

Відповідно до положення МОН України про електронні освітні ресурси (2012) [Положення] до електронних освітніх ресурсів належать медіатексти (програми радіо, телебачення), креолізовані тексти (комікси, дудли), текстові (газети, журнали, книги), е-словники, онлайн посібники, аудіоматеріали (радіопрограми, подкасти) та відеоматеріали освітнього призначення.

Виклад основного матеріалу

Для більш детального огляду технологічної платформи «Трансдисциплінарний кластер «МЕДІА&КАПСУЛІ»» окреслимо пріоритети діяльності освітньо-дослідницького центру

«МЕДІА&ВЧИТЕЛЬСЬКИЙ кампус» СумДПУ імені А. С. Макаренка та УМІФ НАН України.

Освітньо-дослідницький центр «МЕДІА&ВЧИТЕЛЬСЬКИЙ кампус» (керівник – О. Семенов) створено на кафедрі української мови і літератури СумДПУ імені А. С. Макаренка для проведення досліджень з питань інфомедійної грамотності для здобувачів освіти.

УМІФ НАН України є державною установою та базовою організацією Національної словникової бази України [УМІФ]. УМІФ НАН України виконує технологічний (повний) цикл розробки когнітивних інформаційно-аналітичних інструментів роботи з масивами природномовних текстів відповідно до концепцій Big Data – від наукових теорій до промислових зразків. Для оброблення великих масивів даних та подальшого ефективного представлення фахівці УМІФ НАН України, як зазначає М. Надутенко, пропонують підхід, в основі якого – надання консолідованого інтерактивного доступу до інформації про наукові результати, що представлені в великій кількості інформаційних ресурсів різного типу. Для цього створюється інформаційно-аналітична система, яка характеризується гнучкою онтолого-керованою архітектурою, що дозволяє динамічно модифікувати її склад і структуру до потреби конкретного користувача в межах поставленого завдання [Надутенко].

УМІФ НАН України розробив та забезпечує функціонування і доступ користувачів мережі Інтернет понад 50 електронних словникових та інших мовно-інформаційних систем, а також об'єктів Національної словникової бази України [Проекти УМІФ].

У грантовому проєкті «Вивчай та розрізняй: інфомедійна грамотність-національне розгортання» 2020 – 2021 рр. УМІФ НАН України спільно із Освітньо-дослідницьким центром «МЕДІА&ВЧИТЕЛЬСЬКИЙ кампус» Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка розробили Віртуальну лексикографічну лабораторію «Мультимедійний словник з інфомедійної грамотності» [Презентація віртуальної лабораторії].

Віртуальну лабораторію створено на основі теорії та лінгвістичних технологій академіка В. Широкова; практично впроваджено й адаптовано під сучасні вимоги завідувачем відділу

інформатики УМІФ НАН України Максимом Надутенко (головний редактори А. Загнітко) за участі науковців УМІФ НАН України: Максим Надутенко (головний програмний розробник), Маргарита Надутенко (керівник групи лексикографів), О. Семенов (керівник грантового проєкту), Н. Пономаренко, Н. Грона, О. Фаст, А. Баєва, Т. Дятленко, Л. Шерстюк, О. Ставицький, І. Ставицька, С. Куранова як учасники грантового проєкту. Цільова аудиторія: здобувачі освіти, фахівці в галузі медійної комунікації, журналісти, учителі, викладачі, широке коло користувачів, які професійно цікавляться питаннями інфомедійної грамотності.

WEB-портал містить інформацію про елементи предметної галузі «Медіаосвіта»: терміни (240 одиниць), їхні дефініції, переклад і тлумачення англійською мовою, мультимедіа (аудіо-, відеоконтент) для забезпечення мультимедійної візуалізації інформації з інфомедійним компонентом (рис. 1).

Словник є першою спробою систематизувати термінологію медіалінгвістики, надає основні відомості про ключові терміни та поняття інфомедійної грамотності широкому колу користувачів: *авторство, аудіокнига, бан, булінг, вебквест, відеоблог, гаджет, інтернет-журнал,*

онлайн-шахрайство, цифрова безпека, факт, фейк, фішинг, пошукова система, троль, чат-бот та ін. (рис. 2).

Лексемний склад словника акцентовано на сучасних правописних нормах. Це написання складних слів, компонентом яких, наприклад, є слово *медіа*: *медіабезпека, медіаграмотність, медіависловлювання* та ін. (рис. 3)

З-посеред запозичень в українській мові наголошуємо на українських відповідниках, наприклад, *бенефіціар – вигодонабувач* (рис. 4).

Укладання словника реалізувало низку завдань: створення експериментальної системи віртуальної професійної взаємодії із застосуванням сучасних лінгвістичних технологій; формування інноваційного інформаційно-довідкового ресурсу, що містить інформацію про елементи онтології предметної галузі «медіа» (класи термінів, їх дефініції та мультимедіа) як відкритої системи, що може оновлюватися в режимі реального часу та наповнюватися новими функціями; надання основних відомостей про ключові терміни та поняття інфомедійної грамотності широкому колу користувачів; використання словника як практичного тренажера для студентів та учнів.

Отримані результати дали підстави учасникам гранту розробити програмний про-

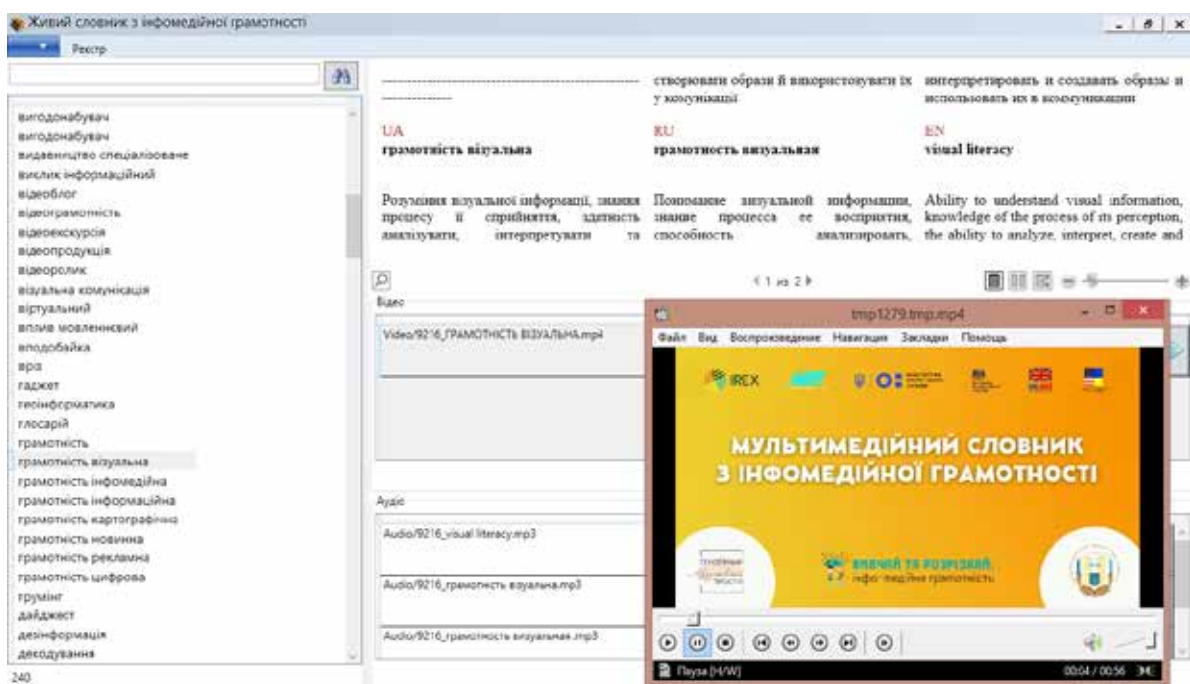

Рис. 1. Вікно віртуальної лексикографічної лабораторії «Мультимедійний словник з інфомедійної грамотності» – лексема «Грамотність візуальна»

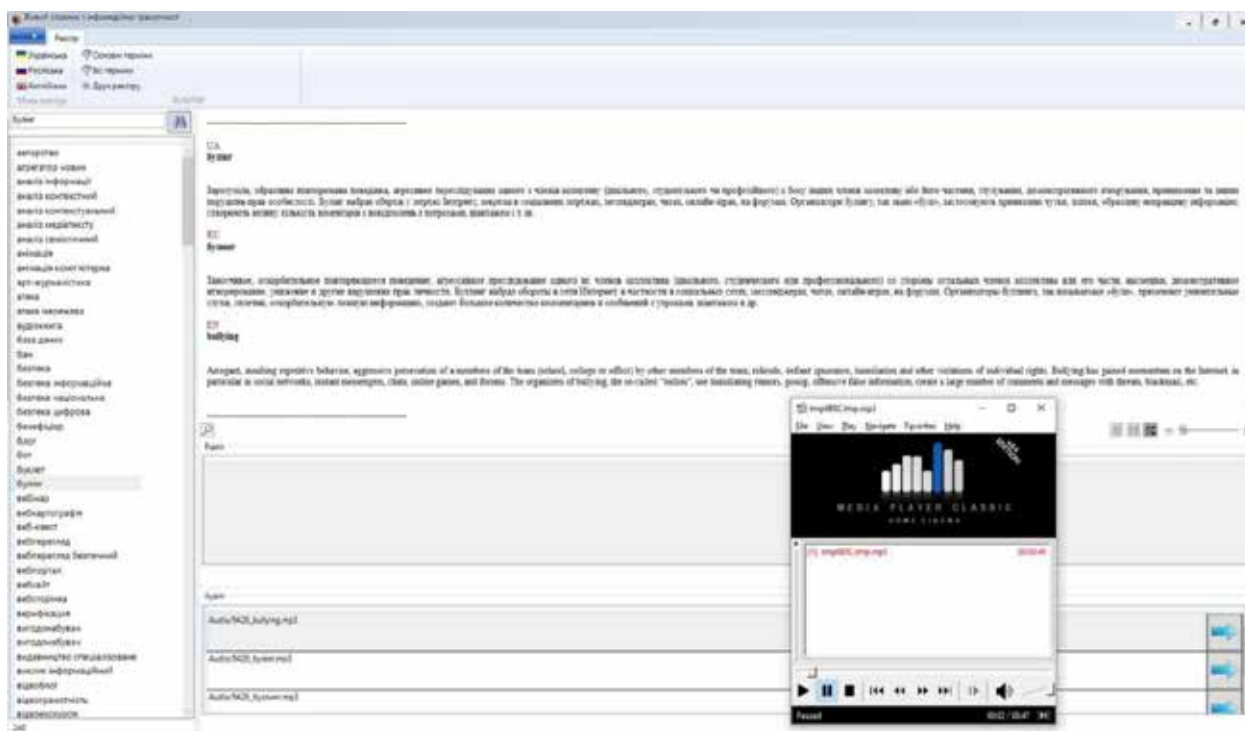

Рис. 2. Лексема «булінг»: тлумачення (українською, англійською мовами), аудіо (українською, англійською мовами); відеоролик відповідно до тлумачення

дукт «Трансдисциплінарний кластер «МЕДІА&КАПСУЛИ». Програмний продукт створено з урахуванням досвіду апробованих УМІФ НАН України програмних продуктів [Програмні продукти].

Мету електронної платформи розробники вбачають у забезпеченні мультимедійної візуалізації інформації з інфомедійним компонентом (капсул), семантично пов'язаних контекстів їх описів та результатів обміну інформацією між розподіленими трансдисциплінарними інформаційними ресурсами (системами, електронними словниками, посібниками, відеоматеріалами, таблицями, картами, конспектами уроків, вправами тощо).

Трансдисциплінарний кластер «МЕДІА&КАПСУЛИ» складається із двох підсистем: інформаційно-пошукової підсистеми (розміщена на сервері) та підсистеми подання інформації на основі браузера, які працюють паралельно, щоб надавати користувачам інформацію, необхідну для вирішення прикладних завдань (створення медіаконтенту, дослідження, навчання).

Окрім компоненти зазначених підсистем розміщуються на окремих серверах (віртуальних машинах).

Підсистема презентації інформації оформлюється у вигляді веб-порталу (розміщується на окремому веб-сервері (віртуальній машині) та містить модулі для взаємодії з користувачем та відображення інформації у вигляді «МЕДІА&КАПСУЛИ»: «Медіаграмотність», «Критичне мислення», «Соціальна толерантність», «Стійкість до впливів, фактчекінг», «Інформаційна грамотність», «Цифрова безпека», «Візуальна грамотність», «Інноваційність, розвиток креативності», наповнені медіа освітнім матеріалом з урахуванням методів медіамоніторингу, медіаспостереження, критичного аналізу медійного продукту.

«Медіакапсулу» означено як інтерактивне медіасередовище, в якому на одному ресурсі гармонійно поєднані файли за картою компетентностей проекту «Вивчай та розрізняй: інфомедійна грамотність-національне розгортання» IREX («Медіаграмотність», «Критичне мислення», «Соціальна толерантність», «Стійкість до впливів, фактчекінг», «Інформаційна грамотність», «Цифрова безпека», «Візуальна грамотність», «Інноваційність, розвиток креативності»), наповнені якісно структурованим освітнім матеріалом. Потребу капсули «Якісний медіатекст: зміст, методика створення, редакту-

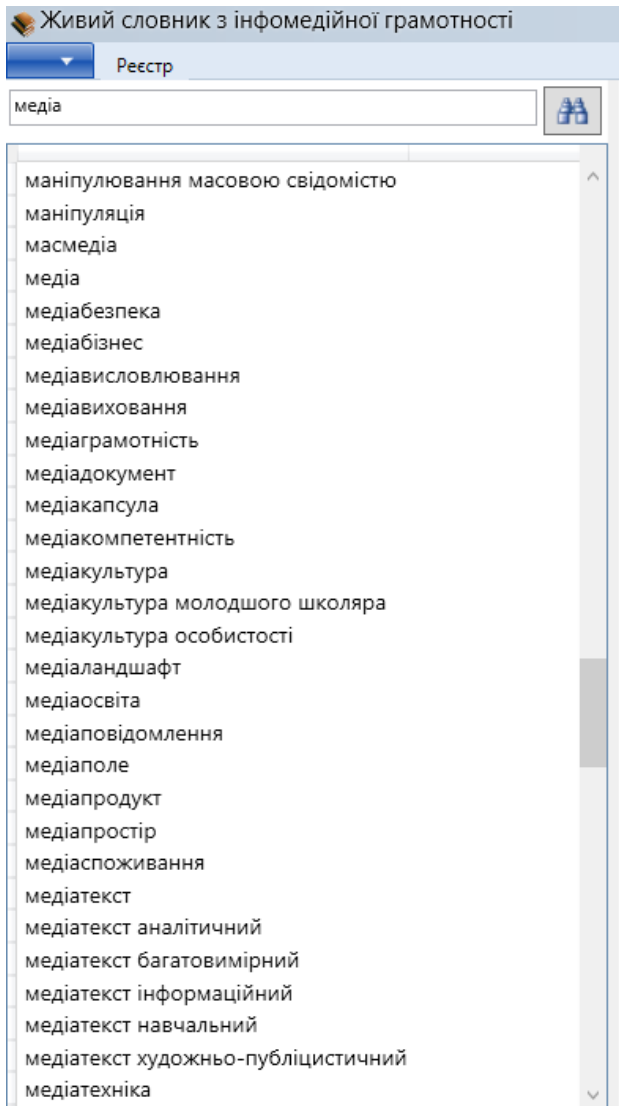

Рис. 3. Лексеми з компонентом *медіа-*

вання» обґрунтовуємо результатами міжнародного дослідження PISA стосовно читацької грамотності (2018).

Кожна «МЕДІА&КАПСУЛА» охоплює такі складники: назву, розробника, мету вивчення, постановку проблеми; теоретичний блок (монографії, статті, презентації виступів, лінки на новини, відео та ін.); терміни, які внесено у «Мультимедійний словник з інфомедійної грамотності»; практичний блок (вправи, завдання для гурткової роботи з метою формування м'яких навичок інфомедійної грамотності у здобувачів вищої освіти) (рис 4 – 5).

Ураховуємо також методи медіамоніторингу (передбачає паспортизацію слів, що актуальні для укладання функціональних словників медіасфери); опитування, медіаспостереження, кри-

тичного аналізу медійного продукту та захисту інформації (рис. 7).

В основу концепції електронної платформи покладено методологію IREX: принципи особистісного розвитку, інтерактивності, візуалізації, міждисциплінарної інтеграції, текстоцентризму, м'якої інтеграції інфомедійної грамотності, естетичної вартісності медіатекстів, розвитку критичного мислення.

Як показує аналіз проведеної роботи, учасники набули умінь

- тлумачити текст інтерв'ю, репортажу з урахуванням його специфіки,

- структурувати, виокремлювати інформацію з одного чи кількох медіаджерел, тему й мікротеми,

- розрізняти важливі і другорядні деталі медіаповідомлення,

- визначати зв'язок між компонентами змісту, структури та мовним оформленням медіатекстів, що належать до різних стилів і жанрів;

- складати текст різних типів (теле-, радіо), стилів і жанрів (новина, замітка, повідомлення, інтерв'ю, нарис, есе, репортаж) з урахуванням структурно-сміслових, мовностилістичних особливостей;

- аргументовано добирати, використовувати і створювати відповідно до теми або етапу заняття педагогічно доцільний медіатекст;

- працювати з фактами й аргументами, аналізувати фото, постери, інфографіку;

- створювати медіатексти різних жанрів;

- аргументовано пояснювати власне бачення сприйнятої інформації;

- розпізнавати типові вербальні та невербальні засоби, які вказують на наявність маніпуляції, пропаганди, прихованого змісту повідомлення;

- володіти прийомом комунікативної взаємодії у мережевому просторі;

- набути навичок протидії фейкам, мові ворожнечі;

- набути умінь міжособистісної комунікації, ефективної взаємодії з іншими людьми, що підтверджує готовність до конструктивного діалогу з питань формування медіацінностей молоді і є особливо важливим в умовах маніпулятивного впливу країни-агресора і підвищення рівня конфліктності.

Українським мовно-інформаційним фондом Національної академії наук України Укла-

<p>має український відповідник <i>вигодонабувач</i></p> <p>UA бенефіціар, вигодонабувач</p> <p>Особа, яка користується благами за договором або іншою законною підставою та на користь якої здійснюється довірче управління; одержувач</p>	<p>RU бенефициар</p> <p>Лицо, пользующееся благами по договору или другому законному основанию и в пользу которого осуществляется доверительное управление; получатель</p> <p>EN beneficiary</p>	<p>A person who enjoys benefits under a contract or other legal document, a person in whose favor trust is established; recipient</p>
---	--	---

Відео

Аудіо

- Audio/9210_beneficiary.mp3
- Audio/9210_бенефіціар.mp3
- Audio/9210_бенефициар.mp3

Рис. 4. Лексема «бенефіціар»

Капсула Соціальна толера...

Теоретичний блок

ПОНЯТТЯ

Соціальна толерантність - складовою життєвої компетентності людини з характерною її спроможністю взаємодіяти продуктивно з іншими людьми, працювати в команді, розв'язувати конфлікти, приймати самостійні рішення, відстоювати за їхні наслідки для оцінки.

«Толерантність – надзвичайне питання. Більшість сучасних дослідників констатують фундаментальну її суперечливість. [...] Насправді єдине, про що можна вести мову без протиріч, то це про певні практичні толерантності, що ґрунтуються на абсолютно відмінні від морального фундаменту принципи» (с. 15).
Хом'яков М. Б. Толерантність і її межі: роздуми по поводу современной англо-американской теории // Философские и межкультурологические проблемы толерантности: коллективная монография / отв. ред. Н. А. Купина, М. Б. Хом'яков. Москва: ОЛМА-ПРЕСС, 2005. С. 15–26. (Золотая коллекция).

«Толерантність – одна з найсучасніших цінностей сучасного суспільства. Утім, це не применшує її значущості, навпаки, відбиває складність того світу, у якому змушена жити людина-сучасник» (С. 26).
Хом'яков М. Б. Толерантність і її межі: роздуми по поводу современной англо-американской теории // Философские и межкультурологические проблемы

Рис. 5. Капсула «Соціальна толерантність». Теоретичний блок

дено Меморандум з про співпрацю з IREX з метою надання послуг (безстрокового) хостингу WEB-порталу «Мультимедійний словник з інфомедійної грамотності», "Трансдис-

циплінарного кластеру "МЕДІАКАПСУЛИ" на ресурсах УМІФ НАН України з включенням зазначеного кластеру до Українського лінгвістичного порталу (<https://icorp.ulif.org.ua/>). Це

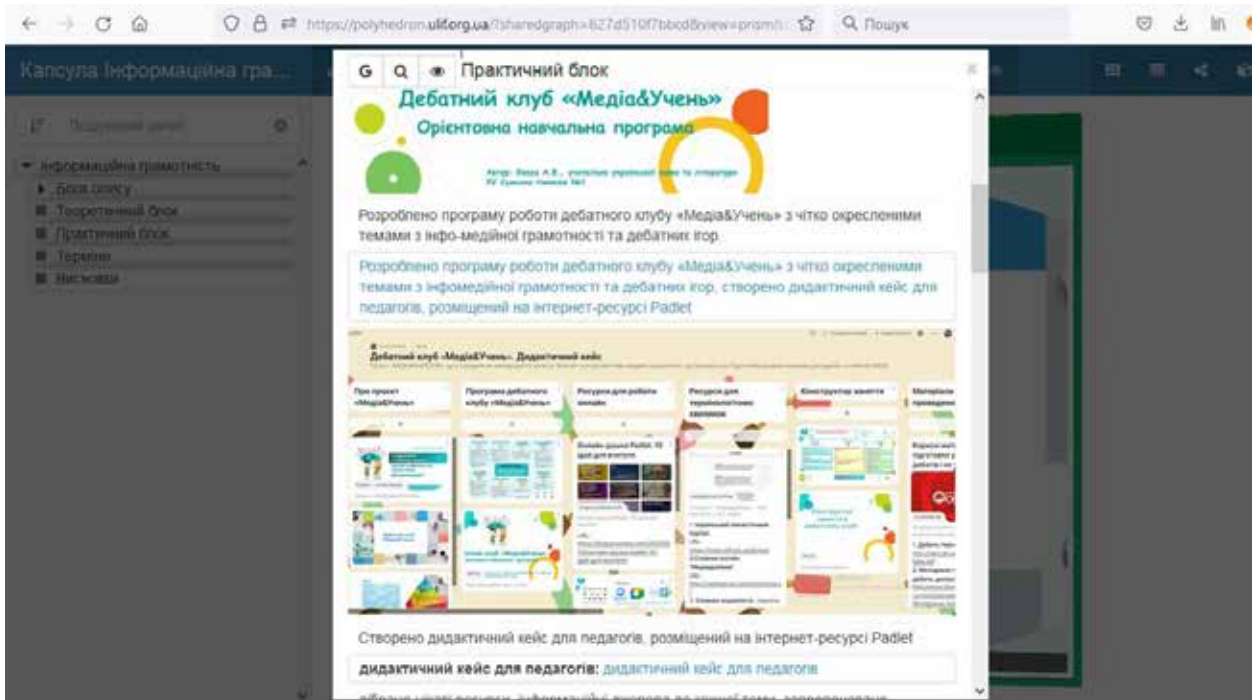

Рис. 6. Капсула «Інформаційна грамотність». Практичний блок

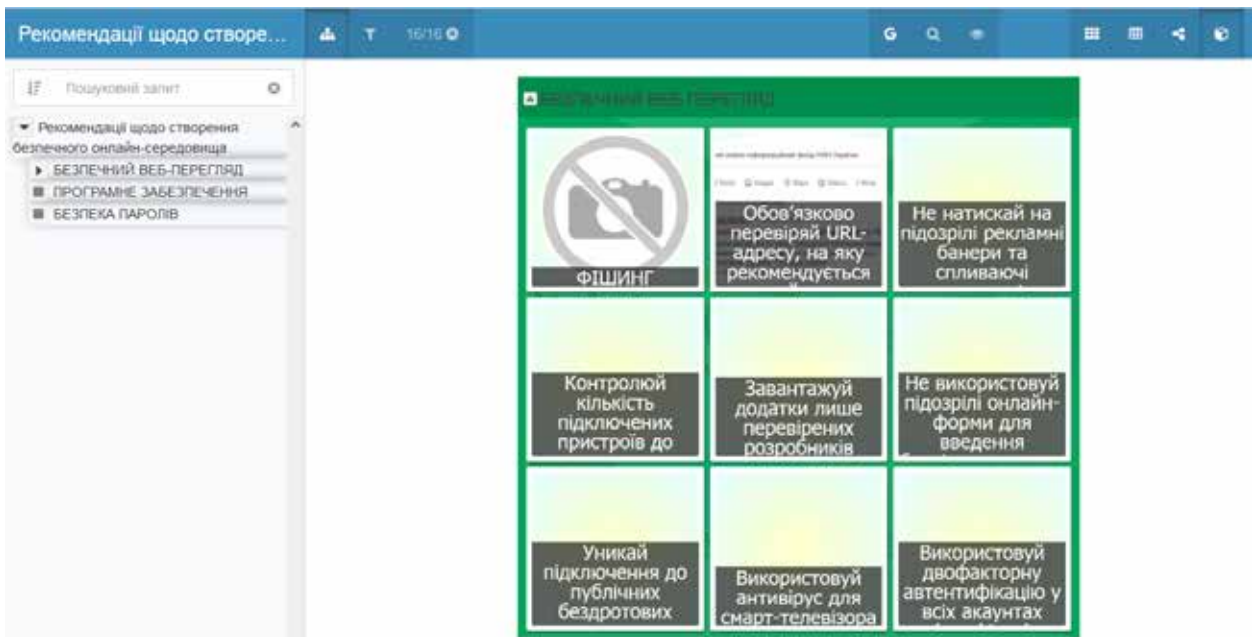

Рис. 7. Капсула «Цифрова безпека». Рекомендації щодо створення безпечного онлайн-середовища

забезпечує сталість функціонування створеного програмного продукту та подальше використання [Ресурси УМІФ].

Висновки

Необхідність підвищення рівня медіакультури широкого кола користувачів в умовах інформаційної війни актуалізувала педагогічні та лінгвістичні розвідки, які вико-

нуються у партнерській взаємодії. У межах гранту IREX освітньо-дослідницький центр «МЕДІА&ВЧИТЕЛЬСЬКИЙ кампус» СумДПУ імені А. С. Макаренка та УМІФ НАН України розробили платформу «Трансдисциплінарний кластер «МЕДІА&КАПСУЛИ». Для створення платформи використано вибірково-практичний метод пошуку, застосовано системний підхід як

принцип побудови, функціонування та подальшого функціонування платформи. В основу концепції платформи покладено принципи інтерактивності, візуалізації, міждисциплінарної інтеграції, текстоцентризму, м'якої інтеграції інфомедійної грамотності.

Моніторинг цільової аудиторії: здобувачів освіти, майбутніх журналістів, учителів під час заходів, проведених Освітньо-дослідницьким центром «МЕДІА&ВЧИТЕЛЬСЬКИЙ кампус» (заходи представлені на каналі https://www.youtube.com/channel/UCx-AL3lm3wYbt_E2dRLsLyQ) засвідчив, що учасники набули умінь структурувати, виокремлювати інформацію з одного чи кількох медіаджерел, тему

й мікротеми, розрізняти важливі і другорядні деталі медіаповідомлення, працювати з фактами й аргументами, аналізувати фото, постери, інфографіку; розпізнавати типові вербальні та невербальні засоби, які вказують на наявність маніпуляції, пропаганди, прихованого змісту повідомлення; володіти прийомами комунікативної взаємодії у мережевому просторі; набути навичок протидії фейкам, мові ворожечі; набути умінь міжособистісної комунікації.

Означені програмні продукти в умовах інформаційної війни, як показує аналіз, сприяють формуванню м'яких навичок (soft skills) роботи з медіатекстом, що є невід'ємною складовою медіакультури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Академія української преси. URL: <https://www.aup.com.ua/#> (дата звернення: 15.09.2022).
2. Мультимедійний словник з інфомедійної грамотності. Широков В. А., Загнітко А. П., Надутенко Максим, Надутенко Маргарита, Олена Семенов та ін. *Український мовно-інформаційний фонд НАН України, створено в рамках грантової програми «МЕДІА&ВЧИТЕЛЬСЬКИЙ кампус» проекту «Вивчай та розрізняй: інфомедійна грамотність»*, IREX (Рада наукових досліджень та обмінів) за підтримки Посольств Великої Британії та США у партнерстві з Міністерством освіти і науки України та Академією української преси, 2020-2022. URL: <https://icorp.ulif.org.ua/InfoMediaVLL/> (дата звернення: 15.09.2022).
3. Трансдисциплінарний кластер «МЕДІА&КАПСУЛИ: URL: <https://polyhedron.ulif.org.ua/?sharedgraph=627d51300d57f&view=prism>; <https://polyhedron.ulif.org.ua/?sharedgraph=627d512b2400d&view=prism>; <https://polyhedron.ulif.org.ua/?sharedgraph=627d51267faae&view=prism>; <https://polyhedron.ulif.org.ua/?sharedgraph=627d511a1bf53&view=prism>; <https://polyhedron.ulif.org.ua/?sharedgraph=627d511476cbf&view=prism>; <https://polyhedron.ulif.org.ua/?sharedgraph=627d510f7bbcd&view=prism>; <https://polyhedron.ulif.org.ua/?sharedgraph=627d510961fcf&view=prism>; <https://polyhedron.ulif.org.ua/?sharedgraph=627d510350ae9&view=prism> (дата звернення: 15.09.2022).
4. Makarova E. A., and Makarova E. L. The Functional Model of Using Visualization and Digitalization for Media Literacy Development in Media Education Process. *Media Education (Mediaobrazovanie)*. 2019. № 59(4), pp. 547–556. DOI:<https://10.13187/me.2019.4.547>.
5. Semenog O., Semenikhina O., Oleshko P., Prima R., Varava O., and R. Pykaliuk, Formation of Media Educational Skills of a Future Teacher in the Professional Training. *Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala*, 2020. № 12(3), pp. 219–245. DOI:<https://10.18662/rrem/12.3/319>.
6. Zhu S., Yang H., Wu D., and Chen F., Investigating the Relationship Between Information Literacy and Social Media Competence Among University Students. *Journal of educational computing research*. 2021. № 0735633121997360, DOI:<https://10.1177/0735633121997360>.
7. VIRTUAL LABORATORY «MULTIMEDIA DICTIONARY OF INFOMEDIA LITERACY». International scientific and practical conference «Philological sciences, intercultural communication and translation studies: an experience and challenges»: conference proceedings, April 23–24, 2021. Vol. 1. Czestochowa: «Baltija Publishing». Монографія // К.: ТОВ «КАЛЕНДАР ТМ», 2021. – 300 с. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/128/3621/7733-1> (дата звернення: 15.09.2022).
8. Друшляк, М. Г., Семенов, О. М., Грона, Н. В., Пономаренко, Н. П., Семеніхіна, О. В. ТИПОЛОГІЯ ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСІВ ДЛЯ РОЗВИТКУ ІНФОМЕДІЙНОЇ ГРАМОТНОСТІ МОЛОДІ. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2022. 88(2). 1–22. DOI:<https://doi.org/10.33407/itlv.v88i2.4786>.
9. Презентація віртуальної лабораторії «Мультимедійний словник з інфомедійної грамотності»: URL: <https://www.youtube.com/watch?v=HN0bsmnM6gE> (дата звернення: 15.09.2022).
10. Телецька А. О., Загнітко А. П., Надутенко М. В. Класифікація інформаційно-пошукових мов. URL:<file:///C:/Users/User/Downloads/5477%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-10998-1-10-20180525.pdf>
11. Широков В. А. ТЕХНОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЛОГІКО-ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ЗАКОНОДАВСТВА *Том 2 № 95 (2020): Науково-технічний журнал "Біоніка інтелекту"*

12. Надутенко М. В. Загальний огляд та перспективи використання національних лінгвістичних цифрових ресурсів Українського мовно-інформаційного фонду НАН України. *Зб. праць конфер. Національний університет «Києво-Могилянська академія», 2020.* URL:<http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/17607>
13. Ontology-Driven Lexicographic Systems Oleksandr Stryzhak, Maksym Nadutenko, Volodymyr Shyrovok, Vitalii Prykhodniuk, URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-98012-2_16
14. Shyrovok V. A., Nadutenko M. V., Stryzhak O. Ye., Yuschenko S. S. Technological fundamentals of logical and linguistic research of legislation. In: *Bionics of Intelligence*, Kharkiv National University of Radioelectronics, 2021. DOI:10.30837/bi.2020.2(95).01.
15. Stryzhak O., Prykhodniuk V., Popova M., Nadutenko M., Haiko S., Chepkov R. Development of an Oceanographic Databank Based on Ontological Interactive Documents. *Lecture Notes in Networks and Systems*. Cham : Springer. 2021. С. 97–114. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-80126-7_8
16. Nadutenko M., Prykhodniuk V., Shyrovok V., Stryzhak O. Ontology-Driven Lexicographic Systems. *Advances in Information and Communication. FICC 2022. Lecture Notes in Networks and Systems*. Cham : Springer. 2022. С. 204–215. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-98012-2_16
17. Надутенко Максим Вікторович Створення трансдисциплінарних кластерів знань на основі лінгвістичних технологій платформи «ПОЛІЕДР» («POLYHEDRON») з елементами штучного інтелекту. *Матеріали Міжнародної наукової конференції «Актуальні питання сучасної лінгвістики», 2021.* URL: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/19709>
18. Надутенко Максим Вікторович, Яблочков Микита Мирчович Створення віртуальної лексикографічної платформи «UNILEX» як елементу системи соціально-професійної взаємодії «Всеукраїнський лінгвістичний діалог» у контексті інформаційно-еволюційного підходу. *Матеріали Міжнародної наукової конференції «Актуальні питання сучасної лінгвістики», 2021.* URL: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/19709>
19. УМІФ: Український мовно-інформаційний фонд НАН України URL: <https://www.ulif.org.ua/about/>.
20. Проєкти УМІФ : URL: <https://ulif.org.ua/projects>
21. Положення МОН України про електронні освітні ресурси (2012) <https://ips.ligazakon.net /document/view/Re22007?an=10>
22. Програмні продукти : URL: <https://central.ulif.org.ua/>
23. Ресурси УМІФ : URL: <https://lcorp.ulif.org.ua/LSlist>

REFERENCES

1. *Akademiia ukrainskoi presy [Academy of the Ukrainian press]*. URL: <https://www.aup.com.ua/#> (Last accessed: 15.09.2022). [in Ukrainian].
2. *Multymediyni slovnyk z infomediinoi hramotnosti [Multimedia dictionary of infomedia literacy]*. Shyrovok V. A., Zahnitko A. P., Nadutenko Maksym, Nadutenko Marharyta, Olena Semenoh. Ukrainskyi movno-informatsiyni fond NAN Ukrainy, stvoreno v ramkakh hrantovoi prohramy «MEDIA&VChYTELSkyi kampus» proiektu «Vyvchai ta rozrizniai: infomediina hramotnist», IREX (Rada naukovykh doslidzhen ta obminiv) za pidtrymky Posolstv Velykoi Brytanii ta SSHA u partnerstvi z Ministerstvom osvity i nauky Ukrainy ta Akademiieiu ukrainskoi presy. URL: <https://lcorp.ulif.org.ua/InfoMediaVLL/> (Last accessed: 15.09.2022). [in Ukrainian].
3. *Transdystsyplinaryni klaster «MEDIA&KAPSULY [Transdisciplinary cluster "MEDIA&CAPSULES]*. URL: <https://polyhedron.ulif.org.ua/?sharedgraph=627d51300d57f&view=prism;> <https://polyhedron.ulif.org.ua/?sharedgraph=627d512b2400d&view=prism;> <https://polyhedron.ulif.org.ua/?sharedgraph=627d51267fae&view=prism;> <https://polyhedron.ulif.org.ua/?sharedgraph=627d511a1bf53&view=prism;> <https://polyhedron.ulif.org.ua/?sharedgraph=627d511476cbf&view=prism;> <https://polyhedron.ulif.org.ua/?sharedgraph=627d510f7bbcd&view=prism;> <https://polyhedron.ulif.org.ua/?sharedgraph=627d510961fcf&view=prism;> <https://polyhedron.ulif.org.ua/?sharedgraph=627d510350ae9&view=prism> (Last accessed: 15.09.2022). [in Ukrainian].
4. Makarova E. A., and Makarova E. L. (2019). The Functional Model of Using Visualization and Digitalization for Media Literacy Development in Media Education Process. *Media Education (Mediaobrazovanie)*. № 59(4), pp. 547–556. DOI:<https://10.13187/me.2019.4.547>. [in Ukrainian].
5. Semenog O., Semenikhina O., Oleshko P., Prima R., Varava O., and R. Pykaliuk (2020), Formation of Media Educational Skills of a Future Teacher in the Professional Training. *Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala*. № 12(3), pp. 219–245. DOI:<https://10.18662/rrem/12.3/319>. [in Ukrainian].
6. Zhu S., Yang H., Wu D., and Chen F., Investigating the Relationship Between Information Literacy and Social Media Competence Among University Students. *Journal of educational computing research*. 2021. № 0735633121997360, DOI :<https://10.1177/0735633121997360>. [in Ukrainian].
7. VIRTUAL LABORATORY «MULTIMEDIA DICTIONARY OF INFOMEDIA LITERACY» (2021). *International scientific and practical conference «Philological sciences, intercultural communication and translation studies: an experience and challenges» : conference proceedings, April 23–24, 2021. Vol. 1. Czestochowa : «Baltija Publishing». Kb]*

d: TOB «КАЛЕНДАР ТМ», 300 с. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/128/3621/7733-1> (Last accessed: 15.09.2022). [in Ukrainian].

8. Drushliak, M. H., Semenoh, O. M., Hrona, N. V., Ponomarenko, N. P., Semenikhina, O. V. (2022). TYPOLOGIIA INTERNET-RESURSIV DLIa ROZVYTKU INFOMEDIINOI HRAMOTNOSTI MOLODI [TYPOLOGY OF INTERNET RESOURCES FOR THE DEVELOPMENT OF INFOMEDIA LITERACY OF YOUTH]. *Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia*. 88(2). 1–22. DOI:<https://doi.org/10.33407/itlt.v88i2.4786>. [in Ukrainian].

9. *Prezentatsiia virtualnoi laboratorii «Multymediinyi slovnyk z infomediinoi hramotnosti» [Presentation of the virtual laboratory «Multimedia Dictionary of Infomedia Literacy»]*. URL:<https://www.youtube.com/watch?v=HN0bsmnM6gE> (Last accessed: 15.09.2022). [in Ukrainian].

10. Teletska A. O., Zahnitko A. P., Nadutenko M. V. *Klasyfikatsiia informatsiino-poshukovykh mov [Classification of information search languages.]*. URL:<file:///C:/Users/User/Downloads/5477%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-10998-1-10-20180525.pdf> (Last accessed: 15.09.2022). [in Ukrainian].

11. Shyrovkov V. A. (2020). TEKhnOLOHICHNI ZASADY LOHIKO-LINHVISTYChNYKh DOSLIDZhEN ZAKONODAVSTVA [TECHNOLOGICAL BASIS OF LOGICAL AND LINGUISTIC RESEARCH OF LEGISLATION]. *Tom 2 № 95: Naukovo-tekhnichnyi zhurnal «Bionika intelektu»*. [in Ukrainian].

12. Nadutenko M. V. (2020). Zahalnyi ohliad ta perspektyvy vykorystannia natsionalnykh linhvistychnykh tsyfrovyykh resursiv Ukrainkoho movno-informatsiinoho fondu NAN Ukrainy [General overview and prospects for the use of national linguistic digital resources of the Ukrainian Language and Information Fund of the National Academy of Sciences of Ukraine]. *Zb. prats konfer. Natsionalnyi universytet «Kyievo-Mohylianska akademiia»*, URL:<http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/17607/> (Last accessed: 15.09.2022).

13. Ontology-Driven Lexicographic Systems Oleksandr Stryzhak, Maksym Nadutenko, Volodymyr Shyrovkov, Vitalii Prykhodniuk, URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-98012-2_16

14. Shyrovkov V. A., Nadutenko M. V., Stryzhak O. Ye., Yuschenko S. S. (2021). Technological fundamentals of logical and linguistic research of legislation. In: *Bionics of Intelligence, Kharkiv National University of Radioelectronics*, DOI:10.30837/bi.2020.2(95).01.

15. Stryzhak O., Prykhodniuk V., Popova M., Nadutenko M., Haiko S., Chepkov R. (2021). *Development of an Oceanographic Databank Based on Ontological Interactive Documents*. Lecture Notes in Networks and Systems. Cham : Springer. C. 97–114. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-80126-7_8.

16. Nadutenko M., Prykhodniuk V., Shyrovkov V., Stryzhak O. (2022). *Ontology-Driven Lexicographic Systems. Advances in Information and Communication. FICC. Lecture Notes in Networks and Systems*. Cham : Springer. C. 204–215. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-98012-2_16

17. Nadutenko M.V. (2021). Stvorennia transdystyplinarnykh klasteriv znan na osnovi linhvistychnykh tekhnolohii platformy «POLIEDR» («POLYHEDRON») z elementamy shuchnoho intelektu [Creation of transdisciplinary knowledge clusters based on linguistic technologies of the POLYHEDRON platform with elements of artificial intelligence]. *Materialy Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii "Aktualni pytannia suchasnoi linhvistyky"*, URL: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/19709>. (Last accessed: 15.09.2022). [in Ukrainian].

18. Nadutenko M. V., Yablochkov M. M. (2021). Stvorennia virtualnoi leksykohrafichnoi platformy «UNILEX» yak elementu systemy sotsialno-profesiinoi vzaïemodii «Vseukrainskyi linhvistychnyi dialoh» u konteksti informatsiino-evoliutsiinoho pidkhodu [Creation of the virtual lexicographic platform «UNILEX» as an element of the system of socio-professional interaction «All-Ukrainian Linguistic Dialogue» in the context of the information-evolutionary approach]. *Materialy Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii «Aktualni pytannia suchasnoi linhvistyky»*. URL: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/19709>. (Last accessed: 15.09.2022). [in Ukrainian].

19. UMIF: *Ukrainskyi movno-informatsiinyi fond NAN Ukrainy [UMIF: Ukrainian Language and Information Fund of the National Academy of Sciences of Ukraine]*. URL: <https://www.ulif.org.ua/about/>. [in Ukrainian].

20. *Proiektly UMIF [UMIF projects]* : URL: <https://ulif.org.ua/projects> [in Ukrainian].

21. *Polozhennia MON Ukrainy pro elektronni osvïtni resursy (2012) [Regulations of the Ministry of Education and Culture of Ukraine on electronic educational resources]* <https://ips.ligazakon.net/document/view/Re22007?an=10> [in Ukrainian].

22. *Prohramni produkty [Software products]*: URL: <https://central.ulif.org.ua/> [in Ukrainian].

23. *Resursy UMIF [UMIF resources]*: URL: <https://lcorp.ulif.org.ua/LSlist> [in Ukrainian].

O. M. SEMENOG

*Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Head of the Department of Ukrainian Language and Literature,
A. S. Makarenko Sumy State Pedagogical University, Sumy, Ukraine
E-mail: olenasemenog@gmail.com
<http://orcid.org/0000-0002-8697-8602>*

M. V. NADUTENKO

*Candidate of Philological Sciences, Senior Researcher,
Ukrainian Lingua-Information Fund of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine
E-mail: margo.nadutenko@gmail.com
<http://orcid.org/0000-0003-3215-0970>*

THE “MEDIA&CAPSULES” PLATFORM AS A MEANS OF MEDIA CULTURE RAISING

The article reviews the creation and use of the "MEDIA&CAPSULES" platform as a means of raising the level of media culture in order to conduct linguistic research in the conditions of information warfare. The platform was developed by the educational and research center "MEDIA & TEACHER'S CAMPS" of the A.S. Makarenko SumDPU and UMIF of the National Academy of Sciences of Ukraine within the scope of the IREX grant. The technical features of the Virtual Lexicographic Laboratory "Multimedia Dictionary of Infomedia Literacy" as a component of the platform are characterized.

The dictionary provides terms (240 items), their definitions, translation and interpretation in English, multimedia (audio, video content) to provide multimedia visualization of information with an infomedia component.

The platform concept is based on the principles of interactivity, visualization, interdisciplinary integration, text-centrism, soft integration of infomedia literacy.

The information presentation subsystem of the platform is characterized, which is hosted on a separate web server and contains modules for interaction with the user and display of information in the form of "media capsules": "Media literacy", "Critical thinking", "Social tolerance", "Resistance to influences, fact-checking", "Information Literacy", "Digital Security", "Visual Literacy", "Innovation, Creativity Development", filled with media educational material taking into account the methods of media monitoring, media observation, critical analysis of media products.

Separate results of the analysis of software product monitoring among education seekers, future journalists, and teachers based on the results of using the platform are presented. The importance of the ability to distinguish between important and secondary details of a media message, work with facts and arguments, analyze photos, posters, and infographics has been clarified; recognize typical verbal and non-verbal means that indicate the presence of manipulation, propaganda, hidden message content; to have the techniques of communicative interaction in the network space; to acquire skills in countering fakes and hate speech; acquire interpersonal communication skills.

Key words: information war, media culture, platform "Transdisciplinary cluster "MEDIA&CAPSULES", "Multimedia Dictionary of Infomedia Literacy", Ukrainian Language and Information Foundation of the National Academy of Sciences of Ukraine, Educational Research Center "MEDIA&TEACHER Campus", Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko.

ГЕРМАНСЬКІ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРИ

УДК 811.111'37+821.111(73)'06.08 Кінг Стівен
DOI <https://doi.org/10.52726/as.humanities/2022.2.7>

М. Я. МУЖ

*студент факультету іноземної філології,
Волинський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк, Україна
Електронна пошта: muzh.maryan@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-9238-6550>*

С. Б. ШЕЛУДЧЕНКО

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри практики англійської мови,
Волинський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк, Україна
Електронна пошта: sheludchenko@vni.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-5998-1531>*

А. Б. ПАВЛЮК

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри практики англійської мови,
Волинський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк, Україна
Електронна пошта: allapavliuk@vni.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-6037-4819>*

ЛЕКСИЧНІ ТА СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ АРХЕТИПУ «POOR PLACE» У ТВОРЧОСТІ СТВЕНА КІНГА

Статтю присвячено архетипу «poor place». Матеріал дослідження обрано з урахуванням специфіки архетипу «poor place», адже атрибутом творів жанру жахів є містичні локації, пов'язані з трагічними подіями та негативними реальними чи вигаданими історіями. Акцентовано на авторському стилі письменника. Наведено приклади унікальності літератури жахів Стівена Кінга, що є вдалим поєднанням горору, готичної традиції та міфології. Визнано, що архетип «poor place» є наскрізним в доробку Стівена Кінга. Розвідку здійснено з урахуванням провідних робіт, присвячених архетипам, в сфері психології та емоційного інтелекту. Здійснено аналіз та порівняння понять архетип і інстинкт. Вивчено поняття «архетип» та співставлено з поняттям «архетипного образу». Прослідковано залежність і зв'язок між архетипними думками й образами та міфічними фігурами. Застосовано комплексну методiku для вивчення особливостей вербалізації досліджуваного архетипу.

Установлено, що уособлення архетипу «poor place» в творах Стівена Кінга варіюються від старовинного індіанського кладовища, яке має властивість оживляти людей, до готеля, розташованого у Скелястих горах. Окреслено низку універсальних факторів, зокрема смерть, нещастя та горе, які формують емоційне сприйняття конкретизованого архетипу в певному творі. Вивчено етимологію та дефініції лексеми «poor» як ядерної для семантичного розуміння ключових архетипних образів. Проілюстровано унікальність авторського стилю Стівена Кінга у вербалізації архетипу «poor place». Продемонстровано випадки залучення реальних міфів та семантичних прийомів для творення атмосфери горрору. Доведено, що конкретизоване уособлення архетипу «poor place» у романах є статичним та динамічним водночас. Статику реалізовано через незмінність локації, а динаміку представлено через лейтмотив смерті, який провокує нові нещастя й водночас інтенсифікується під впливом трагічних подій, породжуючи появу нових міфів та легенд.

Ключові слова: американська література, архетип, жахи, містика, література.

Вступ. Книги Стівена Кінга вважають одними із найпопулярніших книг жанру жахів та містичного роману. Творчість письменника налічує 64 романи, публікованих

майже щорічно з початку кар'єри письменника в 1974 році, а також більше 200 творів малої форми. Пише Стівен Кінг в найрізноманітніших жанрах, не дивлячись на звання саме

«Короля жахів», яке вже роками закріплене за ним. Автор активно зайнятий вивченням механізму створення сюжетів і видав кілька посібників про те, як написати бестселер. Оскільки однією з особливостей літератури жанру жахів є провокація страху у читача, а більшу частину доробку письменника складають саме твори, написані у жанрі жахів та готичного роману, в які автор часто включає елементи міфології, то авторські архетипи простежуються виразно. Це пов'язано з тим, що архетипи і міфи та легенди завжди були нерозривно пов'язані. Вони супроводжували людство протягом століть і проявлялись в образах, персонажах та сюжетах різноманітних історій, міфів та переказів. Одним з наскрізних архетипів є архетип «roog place», адже він є невід'ємною складовою створення атмосфери жахів, що і є головним елементом творів даного жанру.

Методи та методики дослідження: у розвідці превалює вивчення та аналіз літературних джерел, узагальнення, рецептивний (використовується для характеристики творчості Стівена Кінга як явища літератури і культури), метод літературної герменевтики (інтерпретація художніх текстів).

Виклад основного матеріалу. Міфам та символам різних культур завжди притаманні спільні ознаки. Виходячи з цього, вони повинні бути результатом знань та досвіду, які ми, homo sapiens, поділяємо як вид. Пам'ять про цей спільний досвід зберігається в колективному несвідомому, яке є частиною кожної людини, і у формі архетипів – символів, які виступають як організуючі форми поведінкових моделей [The Collected Works]. Кожен з нас народжується з вродженою тенденцією використовувати ці архетипи для розуміння світу.

Психолог Зигмунд Фройд висловив ідею, що ми та наші вчинки мотивовані та контрольовані внутрішньою дією власного розуму, зокрема, несвідомим, аніж вищими силами, такими як Бог чи доля. Він стверджував, що на наше світосприйняття впливають первинні приводи, що містяться у несвідомому [Jung]. Своєю чергою, Карл Юнг, швейцарський психіатр, почав детальніше досліджувати цю ідею, заглибившись у елементи, що складають несвідоме та чинники, які впливають на його роботу [Hillman].

Як результат, Карл Юнг довів, що деяким суспільствам у всьому світі притаманні вражаючі подібності, попри те, що ці суспільства дуже різні та дистанційовані один від одного. Він обстоював думку, що це було пов'язано з чимось більшим, ніж індивідуальний досвід людини. Ці символи існують, як частина людської психіки. Дослідник Карл Юнг аргументував існування цих спільних міфів наявністю у людській психіці ідей, які утримуються у позачасовій структурі, яка виступає формою «колективної пам'яті» [Hillman]. Саме К. Юнг запровадив поняття про те, що в кожному з нас існує одна чітка і окрема частина несвідомого, яка не ґрунтується на жодному з наших власних індивідуальних переживань – це «колективне несвідоме».

За Карлом Юнгом, повторювані міфи та символи є частиною цього загально визнаного колективного несвідомого. Він твердив, що символи – це частина пам'яток, які передаються з покоління в покоління, незначно змінюючись, в залежності від культури та періоду часу. Ці успадковані спогади які виражені в символах та міфах, учений називає «архетипами» [The Collected Works].

Існує багато архетипів, і хоча вони можуть поєднуватися і взаємно трансформуватися в різних культурах, кожен із нас містить у собі модель кожного архетипу. За умови використання цих символічних форм для осмислення світу та нашого досвіду, вони з'являються у всіх експресивних формах, зокрема в мистецтві, літературі та драматургії. Природа архетипу така, що ми миттєво його впізнаємо і можемо додати йому певного, емоційного значення. Архетипи можуть бути пов'язані з багатьма типами поведінкових та емоційних зразків, але є певні видатні, які є впізнаваними, такі як Мудрець, Богиня, Мадонна, Велична Мати та Герой [Jung].

Архетипи є психічним аналогом інстинкту. Їх описують як своєрідне вроджене неспецифічне знання, похідне від загальної суми людської історії, яке передбачає та керує свідомою поведінкою. Історія, культура та особистий контекст формують ці маніфестні уявлення, надаючи їм конкретний зміст [The Collected Works]. Ці образи та мотиви точніше називають архетипними образами. Однак загальноприйнятим

є те, що термін архетип уживають як взаємозамінний для позначення як власне архетипів, так і архетипних образів.

Основою, з якої починається архетипна думка, є образ, міфічні фігури, що забезпечують поетичні характеристики людської думки, почуття та дії, а також «фізіономічна зрозумілість якісних світів природних явищ <...>, що представляють обличчя, що говорять з уявною душею, а не лише розкривають приховані закони та ймовірності та виявляють їх об'єктивізацію» [Hillman]. Міфи самі по собі є розширеними метафорами, заснованими на фантазії, яку не можна сприймати історично, фізично чи буквально. Міфи забезпечують вичерпну колекцію культурно-образних роздумів, адже самі по собі вони є культурно-маркованими, що і є забезпечує їхню універсальність. Це дозволяє створювати на їхній основі авторські архетипи та архетипні образи.

Архетипний образ є «універсальним», оскільки його ефекти посилюються та деперсоніфікуються, він резонує із колективним значенням [The Collected Works]. Кожен образ слід розглядати як індивідуальну та унікальну подію. Вони є основою уяви та фантазії, що поєднують образи та інтерпретації для створення естетичного, приватного та індивідуального уявлення з універсальним змістом. Вони є «засобом, за допомогою якого світ уявляється, і, отже, вони є способами, за допомогою яких стає можливим все знання, всі переживання» [Molina].

Демонстрація архетипних образів полягає не лише в акті бачення, скільки в об'єкті, який можна побачити, оскільки архетипний образ постає в самій свідомості як керуюча фантазія. Будь-який образ може бути архетипним, і ми можемо розглядати слово «архетипний» як феноменальний досвід, який вказує на цінність зображення. Образи, що називаються архетипними, оцінюються як універсальні, транс-історичні, глибоко-генеративні та необхідні.

Твір «The Shining» – один з найвідоміших романів Стівена Кінга, написаний у жанрі готичної літератури і психологічного жаху, вперше був опублікований в 1977 році [The Shining]. Оскільки однією з особливостей літератури жанру жахів є провокація страху у читача, то архетипний образ «poor place» зустрічаємо

в творах цього жанру найчастіше.

Доцільним вважаємо залучити тлумачення лексеми «poor», подане в етимологічному та тлумачних словниках:

poor (adj.) c. 1200, “lacking money or resources, destitute of wealth; needy, indigent;” also “small, scanty;” also voluntarily and deliberately, “devoid of possessions in conformity with Christian virtues,” from Old French povre “poor, wretched, dispossessed; inadequate; weak, thin” (Modern French pauvre), from Latin pauper “poor, not wealthy,” from pre-Latin pau-paros “producing little; getting little,” a compound from the roots of paucus “little” and “parare” to produce, bring forth” [Online Etymology].

poor (adj.) 1a: lacking material possessions; b: of, relating to, or characterized by poverty; 2a: less than adequate: meager; b: small in worth; 3: exciting pity; 4a : inferior in quality or value; b: humble, unpretentious; c: mean, petty; 5: lean, emaciated; 6: barren, unproductive – used of land; 7: indifferent, unfavorable; 8: lacking a normal or adequate supply of something specified [Merriam-Webster].

poor (adj.) 1a: Having insufficient wealth to meet the necessities or comforts of life or to live in a manner considered acceptable in a society; b: Relating to or characterized by poverty: the poor side of town; 2: Deficient or lacking in a specified resource or quality: an area poor in timber and coal; a diet poor in calcium; 3: Not adequate in quality or quantity; inferior: a poor performance; poor wages; 4: Negative, unfavorable, or disapproving: has a poor opinion of the mayor; 5: Undernourished; lean. Used especially of animals; 6: Humble; meek; 7. Eliciting or deserving pity; pitiable [The American].

Залучивши онлайн тезаурус «One Look Thesaurus», виокремили слова, які лексично чи семантично пов'язані зі словом «poor», до яких зараховуємо: pitiful, bad, wretched, mediocre, miserable, misfortunate, dreadful, terrible, awful, horrible [One].

Відповідником архетипу «poor place» в творі «Сяйво» є, власне, «Overlook», відокремлений готель, розташований у Скелястих горах, де відбувається більшість подій роману. Він є фактично архетипним місцем для історії про привидів. Протягом історії готелю він був місцем низки неприємних подій, включаючи само-

губства, бандитські напади та підозріло часті зміни власника. Однак «Overlook» залишився розкішним місцем, відомим своїми розкішними територіями та вражаючим видом на гори.

Грунтуючись на словникових статтях і змісті роману та виходячи з архетипного образу «roog place», до ключових архетипних образів відносимо: fear; nightmares; death; pain; rage; hallucinations; delirium.

Проаналізувавши етимологію та семантику назви готелю, дізнаємось, що дієслово «to overlook» означає «to look down upon from above, to look past, to ignore» [Merriam-Webster]. Особливу увагу звертаємо на останнє значення, наведене вище. У книзі "Сяйво" багато чого свідомо та підсвідомо ігнорують: минулі вбивства в готелі, передачу готелю під ненадійне керівництво, і перевірку котла, який через перенагрів може вибухнути в будь-який момент: «The mechanical roaring sound, which he now recognized as the boiler at the Overlook which Daddy checked three or four times every day, had developed an *ominous*, rhythmic hitching» [King 1977]. Через це готель "Overlook" є надзвичайно занедбаним і зловісним місцем: «<...> the hotel and the grounds had suddenly doubled in size and become *sinister*, dwarfing them with *sullen*, *inanimate* power» [King 1977]. Приміщення патрулюють кілька гнівних і вбивчих привидів, полтергейстів і демонів.

Згідно змісту роману, «Overlook» був побудований між 1907 і 1909 роками людиною на ім'я Роберт Ватсон, дідом нинішнього спеціаліста з технічного обслуговування Піта Ватсона. Джек Торренс, його дружина Венді та син Денні приїжджають до готелю «Overlook» саме тоді, коли всі виселяються. Дік Хеллоран, шеф-кухар готелю, говорить Денні, що готель має темну історію, і попереджає його триматись подалі від кімнати 217: «She'd seen something in one of the rooms where ... well, where a *bad* thing happened. That was in Room 217, and I want you to promise me you won't go in there, Danny. Not all winter. Steer right clear» [King 1977]. Торренс спостерігає, як усі залишають готель, поки не піде остання людина, і вони залишаться самі в готелі. Спочатку готель здається для них благом, і Венді стверджує, що вона найщасливіша, ніж коли-небудь. Але Денні незабаром починає бачити страхітливі видіння та привидів. Одного

разу Денні заходить у кімнату 217 і знаходить у ванній труп, який йому посміхається і намагається задушити. Денні починає бачити більш жахливі видіння, в тому числі і тварин з топіарію, які оживають: «All three lions were bunched together now, not forty feet away. The dog had ranged o to their left, as if to block Danny's retreat. They were bare of snow except for powdery rus around their necks and muzzles. They were all staring at him» [King 1977].

Головний протагоніст повільно починає божеволіти, і привид попереднього доглядача переконує його вбити дружину та сина, щоб готель зміг успадкувати силу Денні, який має в собі «сяйво» – таємничу силу, яка дає йому змогу бачити привидів та розмовляти із іншими власниками «сяйва». Денні телепатично кличе Хеллорана на допомогу і той приходить. Готелю вдається вбити Джека. Венді, Денні та Хеллоран рятуються від готелю, безпосередньо перед вибухом старого котла, за котрим мав слідкувати Джек.

Іншим прикладом може слугувати роман «Кладовище домашніх тварин» вперше був опублікований в 1983 році. За основу роману С. Кінг взято почуття страху звичайних людей перед містичними місцями, а саме – старовинним індіанським кладовищем. В американській поп-культурі індіанці зображені жорстокими, кровожерливими людьми, які вміють чаклувати і проклинати. Їх життя оточене ореолом таємниці і містики. Вони, нібито, мстяться за те, що їх рідну землю зайняли, вбиваючи і грабуючи. Все це вселяє жах жителям Америки, тому кладовища індіанців вважають проклятими місцями: «There was no carpet of needles here. Here was an almost perfect circle of mown grass, perhaps as large as forty feet in diameter. It was bounded by thickly interlaced underbrush on three sides and an old blowdown on the fourth, a jackstraw-jumble of fallen trees that looked both *sinister* and *dangerous*. <...> The clearing was crowded with markers, obviously made by children from whatever materials they could beg or borrow – the slats of crates, scrapwood, pieces of beaten tin. And yet, seen against the perimeter of low bushes and straggly trees that fought for living space and sunlight here, the very fact of their clumsy manufacture seemed to emphasize what symmetry they had, and the fact that humans were

responsible for what was here» [King 1983].

Історично архетипи нерозривно пов'язані з міфологією, отже для кращого розуміння реалізації індіанської міфології в романі вдаємося до аналізу сюжетної канви роману. Фабула твору розкриває історію сім'ї Крід, що складається з батька Луїса, матері Рейчел і двох дітей – Еллі і Гейджема. Вони переїжджають в новий будинок, який стоїть біля траси. Їх другом стає сусід Джуд. Одного разу вантажівка збиває улюбленого kota Еллі, що дозволяє Стівену Кінгу долучити фантастичні мотиви, пов'язані з індіанськими переказами. Джуд розповідає Луїсу про кладовище домашніх тварин: за легендою, за ним знаходиться інший цвинтар – племені мікмак, і, якщо закопати там свою улюблену тварину, через якийсь час вона повертається назад.

Якщо звернутись до аналізу племені мікмак, то це в буквальному значенні "люди" – індіанський народ, що проживає на північному сході Нової Англії, в атлантичних провінціях Канади і на півострові Гаспе в Квебеку. Сучасна чисельність сягає близько 40 000 чоловік, з яких лише близько 11 000 розмовляють мікмакською мовою [Вендиго]. Мікмаки не відрізняються ненажерливістю, шаманськими ритуалами і жорстокістю. Автор представив саме цей народ у творі, так як він жив на місці події роману, в штаті Мен.

Письменник, змальовуючи портрет kota Еллі, вбитого вантажівкою, вказує на істотні зміни, пов'язані з ним після того, як він був похований на кладовищі і ожив: загальмованість рухів, надмірна жорстокість при полюванні. Автор навмисно підкреслює «потойбіччя» kota: «Winston Churchill brushed by Louis once and he pushed the cat away with an almost absent feeling of distaste – that smell» [King 1983], "Church was swaying slowly back and forth as if drunk" [King 1983], "Church ambled over to the brick hearth and collapsed in front of the fire gracelessly» [King 1983].

Пізніше Стівен Кінг знову вдається до мотиву смерті, до того ж підсилює трагічність ситуації, оскільки помирає Гейдж, молодший син Луїса. Охоплений відчаєм герой починає думати про те, щоб повернути сина до життя за допомогою кладовища мікмак. С. Кінг навмисно вибудовує весь оповідний сюжет навколо кладовища,

воно ніби стає містичною силою, яка притягує до себе героїв.

Автор вказує на те, що воскресіння людини за допомогою магії кладовища – це своєрідне умертвіння його душі: по факту повертається лише тілесна оболонка. Тут же автор вводить нову паралель, в цій історії саме плем'я мікмак розкривається вже не як містичне і таємниче, а навпаки, постраждале від чужорідної злої сили. Причини появи цієї сили не описані в романі, автор лише вказує на те, що індіанці прийшли на місце, яке вже було таємниче. Перший час кладовище дійсно оживлювало людей, повертало тіло і душу, тому говорити про мотив воскресіння було цілком доречно. Але потім, з невідомих обставин, там оселився дух Вендиго, і тепер замість душ померлих в тіла загиблених заселявся цей самий дух. Саме він творив жорсткі і кровожерливі речі.

Опис кладовища і його зв'язок з племенем мікмак потрібно було автору, щоб запровадити мотив загадкового воскресіння, але бачимо, що центральним містичним персонажем, який робить кладовище містичним місцем, стають зовсім не безневинні мікмаки, а дух Вендиго. Як вказує сам С. Кінг, кладовище прокляте зовсім не через індіанців: «The Micmacs believed this hill was a *magic* place, he said. Believed this whole forest, from the swamp on north and east, was magic. They made this place, and they buried their *dead* here, away from everything else. Other tribes steered clear of it – the Penobscots said these woods were full of ghosts. <...> Later on, not even the Micmacs themselves would come here. One of them claimed he saw a Wendigo here, and that the ground had gone *sour*» [King 1983].

Індіанці стверджували, що Вендиго виник, коли відважний воїн продав душу, щоб відвести загрозу від свого племені. Як тільки загроза минула, він пішов в лісову гущавину, і з тих пір про нього нічого не чули. За іншими легендами, Вендиго поступово втрачав людську подобу через використання чорної магії, помноженої на канібалізм. Вважалося, що перетворитися в Вендиго можна в результаті прокляття знахаря, укусу Вендиго, або почавши їсти людську плоть [Вендиго].

Виходячи з міфу, ці істоти були високі, з безгубим ротом і гострими зубами, а силует схожий на людський. Тіла у них напівпрозорі.

Вони вище нормального людського зросту, дуже худорлявої статури. Володіють тонким слухом, нічним зором і приманюють жертву свистом [Вендіго]. Можливо, образ Вендіго склався у свідомості місцевих жителів навколо факту непояснених зникнень людей.

С. Кінг, звертаючись до індіанських міфів, реалізує дві ключові теми, перша з яких більш глобальна, вказує на те, що потрібно приймати смерть близьких як дане, не намагатися протистояти законам всесвіту. Друга тема: дріб'язковості і егоїзму людей. Луїс не вміє брати відповідальність на себе, вирішувати проблеми, тому кладовищі здається йому рятівним колом, але воно, навпаки, є темним, зловісним місцем, ідеальним архетипом «roog place», яке затягує його у вир лиха і горя.

Висновки. Під час дослідження розглянуто погляди сучасних науковців різних наукових студій на поняття «архетип» та «архетипний образ». Проаналізувавши роман «Сяйво», з'ясовано особливості вербалізації у ньому

архетипного образу «roog place». Його відповідником у творі є відокремлений готель «Overlook», у якому відбувається найбільша частина подій цілого твору. Готель став місцем жахливих подій, серед яких вбивства, самогубства та бандитські напади. Більше того, власники готелю завжди нехтували правопорядком у ньому (саме слово «to overlook» може перекладатись як «ігнорувати, не помічати чогось»).

Після детального прочитання і аналізу роману «Кладовище домашніх тварин», визначено репрезентацію у ньому архетипу «roog place». В основі роману автор заклав почуття страху людей перед надзвичайно зловісним та таємничим місцем – старим індіанським кладовищем, яке і виступає в творі архетипним образом «roog place». Простежено також не випадковий зв'язок з міфологією, яка завжди нерозривно пов'язувалась з архетипами. Автор вводить фантастичні мотиви індіанської міфології задля підсилення відчуття страху та чіткішої актуалізації архетипного образу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Hillman J. Archetypal psychology [Electronic Resource]. – Mode of Access : https://www.academia.edu/32414185/Archetypal_Psychotherapy_The_clinical_legacy_of_James_Hillman_Ch_1
2. Jung C. G. Four Archetypes: Mother, Rebirth, Spirit, Trickster [Electronic Resource]. – Mode of Access : <https://ua1lib.org/book/2080171/b20743>
3. King S. Pet Sematary (1983) [Electronic Resource]. – Mode of Access : <https://ua1lib.org/book/2316525/334e9f>
4. King S. The Shining (1977) [Electronic Resource]. – Mode of Access : <https://book4you.org/book/3856268/1b354b>
5. Molina, L. Archetypal images as inspiration in the design of functional objects [Electronic Resource]. – Mode of Access : <https://scholarworks.rit.edu/theses/6231>

ДЖЕРЕЛА

1. Вендіго [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://uk.wikipedia.org/wiki/Вендіго>
2. Merriam-Webster Online Dictionary [Electronic Resource]. – Mode of Access : <https://www.merriam-webster.com/dictionary>
3. One Look Thesaurus [Electronic Resource]. – Mode of Access : <https://www.onelook.com/thesaurus/?s=poor>
4. Online Etymology Dictionary [Electronic Resource]. – Mode of Access : <https://www.etymonline.com/>
5. The American Heritage Dictionary of the English Language [Electronic Resource]. – Mode of Access : <https://www.ahdictionary.com/>
6. The Collected Works of C.G. Jung [Electronic Resource]. – Mode of Access : <https://ua1lib.org/book/2631049/c5ba9>
7. The Shining (novel) [Electronic Resource]. – Mode of Access : [https://www.wikiwand.com/en/The_Shining_\(novel\)](https://www.wikiwand.com/en/The_Shining_(novel))

REFERENCES

1. Hillman J. Archetypal psychology [Electronic Resource]. Retrieved from: https://www.academia.edu/32414185/Archetypal_Psychotherapy_The_clinical_legacy_of_James_Hillman_Ch_1
2. Jung C. G. Four Archetypes: Mother, Rebirth, Spirit, Trickster [Electronic Resource]. Retrieved from: <https://ua1lib.org/book/2080171/b20743>
3. King S. Pet Sematary (1983) [Electronic Resource]. Retrieved from: <https://ua1lib.org/book/2316525/334e9f>
4. King S. The Shining (1977) [Electronic Resource]. Retrieved from: <https://book4you.org/book/3856268/1b354b>
5. Molina, L. Archetypal images as inspiration in the design of functional objects [Electronic Resource]. Retrieved from: <https://scholarworks.rit.edu/theses/6231>

SOURCES

1. Vandyho [Windigo]. Retrieved from: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Вендиго>
 2. Merriam-Webster Online Dictionary [Electronic Resource]. Retrieved from: <https://www.merriam-webster.com/dictionary>
 3. One Look Thesaurus [Electronic Resource]. Retrieved from: <https://www.onelook.com/thesaurus/?s=poor>
 4. Online Etymology Dictionary [Electronic Resource]. Retrieved from: <https://www.etymonline.com/>
 5. The American Heritage Dictionary of the English Language [Electronic Resource]. Retrieved from: <https://www.ahdictionary.com/>
 6. The Collected Works of C.G. Jung [Electronic Resource]. Retrieved from: <https://ua1lib.org/book/2631049/c5baf9>
 7. The Shining (novel) [Electronic Resource]. Retrieved from: [https://www.wikiwand.com/en/The_Shining_\(novel\)](https://www.wikiwand.com/en/The_Shining_(novel))
-

M. YA. MUZH

*Student of the Faculty of Foreign Philology,
Lesya Ukrainka Volyn National University, Lutsk, Ukraine
E-mail: muzh.maryan@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-9238-6550>*

S. B. SHELUDCHENKO

*Ph.D. in Philology, Associate Professor,
Senior Lecturer at the Conversational English Department,
Lesya Ukrainka Volyn National University, Lutsk, Ukraine
E-mail: sheludchenko@ynu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-5998-1531>*

A. B. PAVLIUK

*Ph.D. in Philology, Associate Professor,
Senior Lecturer at the Conversational English Department,
Lesya Ukrainka Volyn National University, Lutsk, Ukraine
E-mail: allapavliuk@ynu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-6037-4819>*

THE REPRESENTATION OF «POOR PLACE» AS AN ARCHETYPE IN STEPHEN KING'S WORKS: LEXICAL AND SEMANTIC PECULIARITIES

The article deals with the archetype «poor place». The present research is a study of horror literature owing to the fact that the genre of horror represents mystic locations. These locations are treated as negative because of tragic events and horrifying stories both real and fictional. Some peculiarities of the author's style have been accentuated. Stephen King's unique manner to create horror fiction, comprising the combination of horror, gothic tradition and myths, has been highlighted. The archetype «poor place» has been admitted to be a keynote in Stephen King's works. The study of the archetype «poor place» has been conducted in accordance with existent researches in the sphere of psychology and emotional intelligence. Both archetypes and instincts have been analysed and contrasted. The notions of archetypes and archetypal images have been compared.

The interdependence and interconnection between archetypal thoughts and images on the one hand and mythical characters on the other hand have been traced. Specific methods have been applied to investigate the characteristics of the archetype «poor place» as a complex phenomenon.

It has been acknowledged that the archetype «poor place» can be presented differently in the context varying from an ancient cemetery of native Indians to an ordinary hotel located distantly. The concrete representations of the archetype «poor place» have been empowered to redeem or appall. The universal factors comprising death, misfortune and grief have been applied by the author in order to create negative emotional comprehension of the archetype in the novels under analysis.

The etymology and definitions of the lexeme *poor* have been explored to understand main archetypal images adequately. The examples of myths and semantic techniques in Stephen King's works have been specified. The archetype «poor place» has been proved to be both static and dynamic.

Key words: American literature, an archetype, horror, mystery, literature.

УДК 821.82

DOI <https://doi.org/10.52726/as.humanities/2022.2.8>

Н. А. ОДАРЧУК

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри практики англійської мови,
Волинський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк, Україна
Електронна пошта: natalylutsk@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-2647-2159>*

Т. М. ТАЧИНСЬКА

*магістр VI курсу факультету іноземної філології,
Волинський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк, Україна
Електронна пошта: tachynska.tania10@gmail.com*

МЕТОДИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ УЧНІВ З ПОРУШЕННЯМ СЛУХУ, ЗОРУ, МОВЛЕННЯ

Стаття присвячена визначенню особливостей навчання англійської мови школярів з особливими освітніми потребами, зокрема тих, які мають порушення слуху, зору, і мовлення. Проблема розглядається крізь призму «Концепції Нової української школи», а також системи інклюзивного навчання. Виокремлено основні положення діяльності вчителя іноземної мови щодо навчання дітей з особливими освітніми потребами. Вони полягають у необхідності адаптації навчальних матеріалів, зважаючи на вид порушення, який наявний в дитини, та планування уроків з урахуванням основних принципів корекційно-розвивального навчання.

Доводиться, що уроки англійської мови для дітей з обмеженнями здоров'я мають корекційний нахил і спрямовані не лише на вивчення навчального матеріалу, ознайомлення із новою лексикою чи затреновування граматичних структур, а й на те, щоб скорегувати недоліки пізнавальної та емоційно-особистісної сфери таких учнів. Навчання англійської мови дітей з розладом мовлення й уваги, порушенням слуху буде результативнішим, якщо опрацювання нового матеріалу відбуватиметься одночасно із використанням різних наочних додатків: кольорових малюнків, презентацій, роздаткових карток, схем, таблиць, коміксів, відео і т. п.

Специфічність мовленнєвого розвитку дітей з вадами слуху передбачає запровадження спеціальної стратегії вивчення англійської мови, зокрема зосередження уваги на писемному мовленні, замість акцентування на розумінні усного мовлення, позаяк це є їхнім слабким місцем. Обґрунтовується рекомендація вимовляти звуки і слова перед дзеркалом, зважаючи на те, що учні з вадами слуху засвоюють матеріал переважно зоровим каналом через домінування зорової пам'яті. Доводиться результативність сприймання на слух за допомогою частого перегляду відео з озвученням, щоб бачити артикуляцію губ.

Щодо дітей із порушенням зору, обґрунтовується необхідність коригування методики таким чином, щоб подавати урок на слух, повторювати завдання декілька разів. Повторення хором за вчителем, прослуховування аудіо текстів, співання пісень, заучування лічилок англійською мовою дають позитивний результат.

Ключові слова: інклюзивна освіта, англійська мова, учні з порушенням слуху, учні з порушенням зору, учні з порушенням мовлення.

Поставлення проблеми. Кожна дитина із різним рівнем соціального, фізичного, психологічного та матеріального стану має право бути нарівні із іншими дітьми. Освіта не є винятком у цьому. Сьогодні ми помічаємо, як усі прагнуть вивчати іноземні мови, навіть не одну, а декілька. Діти із особливими потребами також хочуть знати більше, вміти більше, розуміти, говорити, чути та бачити більше. Саме тому сучасні концепції освіти наголошують на тому, що учні з особливими освітніми проблемами також мають вивчати іноземні мови й активно

використовували їх у навчальному процесі та повсякденному житті.

Результати та дискусії. Головним правилом Нової української школи є можливість забезпечити право на повноцінну освіту для всіх дітей, включно й дітей з особливими освітніми потребами, у яких є певні психічні або фізичні порушення та потребують спеціальних чи додаткових умов навчання й виховання. Тому інклюзивне навчання ставить за мету створити усі можливості, щоб діти з певними вадами навчалися спільно з однолітками. Міністерство

освіти провело реформу інклюзивної освіти, філософія якої полягає у створенні освітнього середовища таким, яке повною мірою спроможне реалізувати таланти кожного учня, незважаючи на стан їхнього психофізичного розвитку. У «Концепції Нової української школи» зазначено: «Держава створює умови для забезпечення прав і можливостей осіб з особливими освітніми потребами для здобуття ними освіти на усіх її рівнях з урахуванням їхніх індивідуальних потреб, можливостей, здібностей та інтересів» [Концепція НУШ].

Варто зазначити, що по-перше, інклюзивна освіта не поділяє дітей, хоч і напрямки у неї дещо відрізняються від стандартної освіти, а наголошує, що усі рівні та мають рівний доступ до освіти. По-друге, діти з певними слуховими, зоровими чи мовленнєвими вадами, як й інші їхні однолітки, мають таке ж право і можливість оволодіти будь-якою іноземною мовою. Звісно, рівень знань буде варіюватись, але навіть у здорових дітей не однакові можливості осягнення матеріалу. Серед здорових, так як і серед особливих дітей, є учні які отримують високі і низькі бали. І це нормально, так і повинно бути. Діти із певними потребами мають право хоча б спробувати вивчити мову на елементарному рівні. Це звичайні прості слова, стандартні висловлювання, які використовуються у щоденному спілкуванні: привітання, прощання, назви сім'ї, кольорів, предметів, тварин і т. д.) [Литовченко, с. 17].

Погоджуємося із думкою провідних науковців-методистів, що корекційний нахил уроків англійської мови відіграє важливу роль для дітей з обмеженнями здоров'я. Такі уроки спрямовані не лише на вивчення навчального матеріалу, ознайомлення із новою лексику чи граматику, а й на те, щоб скорегувати недоліки пізнавальної та емоційно-особистісної сфери дітей на уроці під час ознайомлення із програмним матеріалом. Плануючи уроки із дітьми, що мають вади, не можна забувати про основні правила корекційно-розвивального навчання. Лише після повного вивчення вчителем усіх індивідуальних особливостей учнів, можна складати конспект заняття, планувати цілі, завдання уроку.

Головним правилом успішного заняття є поступове пристосовування учнів до вивчення мови. На наш погляд, не потрібно одразу «закли-

дати» дітей новою лексику чи правилами із граматики. Вчитель особливих дітей має використовувати різні форми уроку: колективну, індивідуальну, самостійну, групову [Інклюзивна освіта, с. 128]. Лише з часом можна збільшувати самостійну діяльність учнів. Ми вважаємо, що саме у такий спосіб можна розвинути в них інтерес до вивчення англійської мови, культури іншомовних країн. Крім того, якщо дитина зацікавлена, вона стає більш мотивованою, активною, а разом із цим розвиває комунікативно-мовленнєву діяльність. Ще одним, не менш важливим, чинником успішного уроку англійської мови в інклюзивній освіті є різноманітність завдань. С. Чиж не випадково стверджує, що навчання англійської мови учнів з особливими потребами, сильно впливає на формування мовленнєвих навичок, покращує комунікативну діяльність не лише англійською мовою, а й рідною, адже у такий спосіб краще циркулює мовний апарат [Чиж].

Значну увагу дослідженню даної проблеми приділили такі вчені як О. Гончарова та А. Глушко [Гончарова]. Вони аналізували процес вивчення англійської мови серед дітей середнього шкільного віку з вадами слуху та зору. У ході досліджень стверджували, що найкращий спосіб розвитку словесного мовлення як рідної мови, так і англійської, доцільніше починати із вивчення слів у невеликому контексті, а не з букв, як ми звикли.

Багато вчених схиляється до думки, що вивчаючи англійську мову, дитина спочатку має вчити звичайні предмети, якими вона користується і бачить щоденно. Після того як учень вивчить назви примітивних, конкретних предметів на англійській мові, вони починає вчити алфавіт [Волошина, с. 142-149]. Після цього, можна ускладнювати завдання і просити дитину називати будь-яке слово на англійській, використовуючи жести. Так відбувається процес вивчення дактильного алфавіту. Якщо дитина має проблеми із зором, її навчають за допомогою табличок зі словами, написаними великими друкованими опуклими літерами. Такі таблички ще називають дактилемами. Проте, використання даної методики є майже нереальною у звичайному класі, де усі учні здорові, а лише один чи двоє мають проблеми зі здоров'ям.

Варто згадати методику вивчення англійської мови дітьми із порушенням слуху, з розладом уваги й мовлення, згідно з якою результативнішим буде опрацювання нового матеріалу одночасно із використанням різних наочних додатків. Ними можуть слугувати різноманітні кольорові малюнки, презентації, роздаткові картки, схеми, таблиці, комікси, відео і т. п. Для більшої зацікавленості учнів рекомендовано ділити їх на невеликі групи, щоб вони разом виконували різноманітні вправи: складати слова з літер, вставляти пропущені літери в слова, а слова – у речення. Для того потрібно, щоб вчителі використовували для домашнього завдання учням більше наочного матеріалу [Інклюзивна освіта, с. 128]. При такій стратегії дітям цікавіше працювати із кольоровими картинками, презентаціями, ніж просто списувати чи читати текст [Волошина, с. 142-149]. Наприклад, вивчаючи нову лексику, на домашнє завдання можна роздати учням картки із зображенням та назвами предметів, які треба з'єднати та назвати. Це більш раціонально і практично, адже ті картки потім можна використовувати для закріплення та повторення пройденого матеріалу. Великим успіхом також користуються різноманітні відео уроки.

Методисти рекомендують часто використовувати інтерактивні презентації, зокрема у Power Point. Створення їх не завдає великої затрати часу, але дозволяє яскравіше і цікавіше подати тему, особливу ту, яка не викликає сильного захоплення у дітей. Більше того, це завдання можна поєднати із аудіюванням.

Щодо дітей із порушенням зору, то логічно подавати урок на слух. Необхідно повторювати завдання, матеріал декілька разів. Але це не означає, що діти повинні просто слухати, інакше заняття буде нудним. Учні можуть хором повторювати за вчителем, слухати аудіотексти, співати пісні, лічилки англійською мовою.

Мовленнєвий розвиток дітей з вадами слуху є досить специфічним. Крім того, їхнє мовлення залежить ще й від психологічного розвитку, від того, як дитина сприймає інформацію, як концентрує увагу, пам'ять. Школярі з вадами слуху потребують окремої спеціальної стратегії вивчення програми. Вона повинна створюватись таким чином, щоб дитина мала змогу адаптуватись та спокійно нарівні з іншими

учнями отримувати навчальний матеріал. На наш погляд, школа повинна створити якомога сприятливіші умови для цього.

Вивчаючи англійську мову, учні розвивають комунікативну компетенцію. Зокрема, перед школярами ставляться такі завдання:

- закріпити елементарний лексичний запас;
- опанувати прості речення;
- навчитись правильно вимовляти звуки

[Чиж].

Ми вважаємо, якщо у дитини є проблеми зі слухом, то більшу увагу слід звернути на писемне мовлення. Учитель не повинен акцентувати на розумінні усного мовлення, так як це є слабким місцем таких дітей. Саме тому ми погоджуємося з методистами, що, навчаючи англійської мови дітей з вадами слуху, важливо використовувати диференційований та індивідуальний підходи. У такому випадку вчителю слід спершу вивчити освітні потреби кожного учня, що у подальшому допоможе йому правильно організувати навчальний процес та створити індивідуальні ситуації, які мотивуватимуть дітей до опанування матеріалу [Литовченко, с. 17].

Цікавим фактом є те, що діти з вадами слуху краще запам'ятовують усне мовлення. Саме тому логічним і доцільним є багато спілкуватись із такими дітками, постійно повторювати слова та речення. Звісно, це не означає, що від першої і до останньої хвилини уроку потрібно лиш говорити, адже увага учнів нестійка та розсіяна. Дітям важко протягом довгого часу займатись одним і тим самим. Саме тому рекомендується урізноманітнювати уроки іграми, фізкультхвилинками, переглядами відеороликів.

Коли у дитини є проблеми зі слухом, то інформацію вони засвоюють переважно через зоровий канал, відповідно зорова пам'ять є домінуючою. Діткам із такими вадами методисти рекомендують більше транскрибувати, а вимовляти звуки і слова перед дзеркалом. Щоб краще сприймати на слух, треба частіше дивитись відео з озвученням, щоб бачити артикуляцію губ. Саме тому такі діти потребують бачити вчителів зблизька, щоб слідкувати за їхніми ротовими міміками. Фонетика школярам із слуховими проблемами дається важко, у них часто мовлення із помилками [Чиж]. Це залежить ще й від того, що дітям важко говорити

навіть рідною мовою. Вчитель повинен у більшій мірі слідкувати за такими дітьми, за тим, чи вони почули, зрозуміли, побачили. Потрібно просити їх повторити: *Repeat, please! Continue, please! Give an example.*

Під час читання треба допомагати умовно ділити тексти на частини, щоб було легше запам'ятати найголовніше. Трохи важко у таких випадках дається монологічне та діалогічне мовлення. Ця категорія дітей має труднощі у сприйманні мовлення, вони можуть просто не зрозуміти інших. Не набагато легше їм дається і вираження власної думки. Вони губляться між словами і не можуть зафіксувати їхній порядок у реченні. Через це їм важко спілкуватись із оточуючими, адже вони просто соромляться, що їх не зрозуміють. Вони замикаються в собі, боячись помилитись і стати центром насмішок. У таких випадках вчитель має проводити бесіди із здоровими однокласниками і спонукати їх допомагати своїм друзям. Наприклад, треба змушувати повторити неправильно вимовлене слово, виправити і повторити ще раз. Ми вважаємо, що вчителі англійської мови повинні шукати різні альтернативи, щоб зацікавлювати учнів з проблемами слуху, створювати сприятливе середовище та позитивні емоції. Тобто їхні дії повинні спрямовуватись на організацію так званого мовного середовища, яке стимулюватиме іншомовну діяльність учнів.

Одним із основних правил вивчення англійської мови є формування мовленнєвих навичок. Щоб мова школяра була правильною, одного повторення мало. Вивчення англійської мови повинно відбуватися у комплексі навчання фонетики, лексики та граматики. Лише так, ми переконані, дитина навчиться не просто говорити, але й зрозуміти промовлене, правильно формулювати висловлювання.

Методична підготовка педагогічного колективу до роботи із дітьми із вадами повинна проходити на найвищому рівні. Не випадково О. Казанічер говорив, що це не проста задача інтегрувати освітній процес англійської мови між специфічними учнями разом одночасно з їхніми здоровими однолітками. Інклюзивна компетентність вчителя англійської мови найбільше проявляється, на наш погляд, у спроможності вчителем спрогнозувати труднощі, що можуть виникнути під час колективного вивчення англійської [Інклюзивна освіта, с. 413-416]. Робота з «інклюзивними» дітьми – досить чутлива, позаяк вчитель повинен працювати не лише з ними, але й зі здоровими учнями. Він має формувати у дітей усього класу позицію цінності і рівності людського життя, застерегти здорових дітей не знущатись та не насміхатись із дітей з особливими потребами.

Інклюзивна освіта служить для того, щоб забезпечити спеціальні освітні потреби усіх дітей: з порушеннями фізичного чи розумового розвитку, обдарованих дітей і дітей, яким навчання не дається легко. Вчитель повинен використати усі методи, щоб розкрити дитячі творчі можливості та бажання до самореалізації [Чиж].

Висновки. Отже, в умовах інклюзивної освіти вчитель англійської мови повинен оволодіти спеціальними професійними вміннями щодо навчання англійської дітей із особливими освітніми потребами для забезпечення їхнього максимального соціального, когнітивного, мовленнєвого й емоційного розвитку. Навчання англійської мови дітей з обмеженими психофізичними можливостями здоров'я в умовах інклюзивної освіти є однією з актуальних та дискусійних питань у сучасній педагогічній та психологічній науках.

ЛІТЕРАТУРА

1. Волошина О., Дмитренко Н. Підготовка майбутніх учителів іноземної мови до роботи в інклюзивних класах. *Наукові записки*. Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Педагогіка. 2016. № 4. С. 142–149.
2. Гончарова О. А. Навчання англійської мови дітей молодшого шкільного віку з вадами слуху та зору. URL: <https://int-konf.org/ru/2014/aktualniproblemi-suchasnoji-nauki-21-23-10-2014-r/897-andidat-pedagogichnikh-nauk-goncharova-o-aglushko-a-v-navchannya-anglijskoji-movi-ditejmolodshogo-shkilnogo-viku-z-vadami-slukhu-ta-zoru> (дата звернення: 26.04.2022).
3. Дитина з порушенням слуху. С.В. Литовченко, В.В. Жук, О.Ф. Федоренко, О.М. Таранченко. Харків : Вид-во «Ранок», ВГ «Кенгуру», 2018. 56 с.
4. Інклюзивна школа : особливості організації та управління : Навчально-методичний посібник Київ : 2007. 128 с.

5. Казачінер О. С. Розвиток інклюзивної компетентності вчителів іноземних мов у системі післядипломної освіти в міжкурсовий період : досвід Харківського регіону. *Молодий вчений*. 2017. № 1 (41). С. 413–416.

6. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. Міністерство освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> (дата звернення: 25.04.2022).

7. Чиж С. Г. Інтерактивні шляхи реалізації комунікативного підходу до вивчення іноземної мови дітьми з особливими потребами. URL: https://ps.journal.kspu.edu/index.php/ps/file/issue_75/part_3/32.pdf (дата звернення: 22.04.2022).

REFERENCES

1. Voloshyna O., Dmytrenko N. (2016) Pidhotovka maybutnikh uchyteliv inozemnoyi movy do roboty v inklyuzyvnykh klasakh. Naukovi zapysky. Ternopil's'koho natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatyuka. Seriya : Pedahohika. № 4. S. 142–149.

2. Honcharova O. A. Navchannya anhliys'koyi movy ditey molodshoho shkil'noho viku z vadamy slukhu ta zoru. URL: <https://int-konf.org/ru/2014/aktualniproblemi-suchasnoji-nauki-21-23-10-2014-r/897-andidat-pedagogichnikh-nauk-goncharova-o-aglushko-a-v-navchannya-anglijskoji-movi-ditejmolodshogo-shkilnogo-viku-z-vadami-slukhu-ta-zoru> (Last accessed: 26.04.2022).

3. Lytovchenko S. V., Zhuk V. V., Fedorenko O. F., Taranchenko O. M (ed.) (2018) Dytyna z porushennyam slukhu. Kharkiv : Vyd-vo «Ranok», VH «Kenhuru».

4. Inklyuzyvna shkola : osoblyvosti orhanizatsiyi ta upravlinnya : Navchal'no-metodychnyy posibnyk. Kyiv : 2007. 128 s.

5. Kazachiner O. S. (2017) Rozvytok inklyuzyvnoyi kompetentnosti vchyteliv inozemnykh mov u systemi pislyadyplomnoyi osvity v mizhkurovyy period : dosvid Kharkivs'koho rehionu. *Molodyy vchenyy*. № 1 (41). С. 413–416.

6. Nova ukrayins'ka shkola. Kontseptual'ni zasady reformuvannya seredn'oyi shkoly. Ministerstvo osvity i nauky Ukrayiny. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> (Last accessed: 25.04.2022).

7. Chyzh S. H. Interaktyvni shlyakhy realizatsiyi komunikatyvnoho pidkhodu do vyvchennya inozemnoyi movy dit'my z osoblyvymy potrebamy. URL: https://ps.journal.kspu.edu/index.php/ps/file/issue_75/part_3/32.pdf (Last accessed: 22.04.2022).

N. A. ODARCHUK

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Conversational English Department,
Lesya Ukrainka Volyn National University, Lutsk, Ukraine
E-mail: natalylutsk@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-2647-2159>*

T. M. ТАЧИНСЬКА

*Master Student at the Faculty of Foreign Philology,
Lesya Ukrainka Volyn National University, Lutsk, Ukraine
E-mail: tachynska.tania10@gmail.com*

METHODOLOGICAL PECULIARITIES OF TEACHING ENGLISH TO HEARING, VISION, AND SPEECH IMPAIRED STUDENTS

The article is devoted to outlining the peculiarities of teaching English to schoolchildren with special educational needs, in particular those with hearing, vision, and speech impairments. The problem is viewed through the prism of the “Concept of the New Ukrainian School”, as well as the system of inclusive education. The main regulations of the foreign language teacher's activities regarding the education of children with special educational needs are highlighted. They consist in the need to adapt educational materials, taking into account the type of impairment that the child has, and planning lessons taking into account the basic principles of corrective and developmental education.

The English language lessons for children with health impairments are proved to have a corrective turn and are aimed not only at teaching educational material, introducing new vocabulary or training grammatical structures, but also at correcting the shortcomings of such students' cognitive as well as emotional and personal spheres. Teaching

English to children with speech and attention disorders, hearing disorders will be more effective if the processing of new material takes place simultaneously with the use of various visual aid, namely color drawings, presentations, handout cards, diagrams, tables, comics, videos, etc.

The specificity of the speech development of children with hearing impairments requires the introduction of a special strategy for learning English, in particular, focusing on writing instead of understanding oral speech, since this is their weak point. The recommendation to pronounce sounds and words in front of a mirror is substantiated, taking into account the fact that hearing impaired students learn material mainly through the visual channel due to the dominance of visual memory. The effectiveness of auditory perception is proved by frequent watching videos with sounding in order to see the articulation of the lips.

As far as visually impaired children are concerned, the need for adjusting the methodology in such a way as to present the lesson orally, repeat the task several times is grounded. Repetition in chorus after the teacher, listening to audio texts, singing songs, memorizing materials in English are sure to give a positive result.

Key words: inclusive education, the English language, hearing impaired children, visually impaired children, speech impaired children.

УДК 821.112.2:791.3-047.44*Гофман

DOI <https://doi.org/10.52726/as.humanities/2022.2.9>

А. І. ПОКУЛЕВСЬКА

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри іноземної філології, українознавства та соціально-правових дисциплін,

Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського,

м. Кривий Ріг, Дніпропетровська область, Україна

Електронна пошта: pokulevska@donnuet.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0002-2531-0430>

С. К. РЕВУЦЬКА

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри іноземної філології, українознавства та соціально-правових дисциплін,

Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського,

м. Кривий Ріг, Дніпропетровська область, Україна

Електронна пошта: revutsk@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-8969-1295>

ДОСЛІДЖЕННЯ КІНЕМАТОГРАФІЧНОГО СКЛАДНИКА НОВЕЛ ТА КАЗОК Е. Т. А. ГОФМАНА

Е. Т. А. Гофман вважається найвидатнішою постаттю в історії німецького романтизму, хоча він не був одним з перших представників цієї літературної течії. В його творчій спадщині зібрані основні теми та ідеї романтизму, його найголовніші риси. Романтизм з'явився на зламі епох та в період Французької революції. Центральною темою нової літературної течії стало протистояння людини та світу, а головним конфліктом – боротьба між Добром та Злом. Все незрозуміле, містичне, фантастичне, що тісно переплітається з реальністю, приваблювало романтиків. Такі твори Е. Т. А. Гофмана як «Золотий горнець», «Крихітка Цахес, на прізвисько Цинобер», «Еліксири диявола», «Пісочна людина» тощо є яскравими прикладами нової літературної епохи. Е. Т. А. Гофман належить до тих письменників, художній світ яких став поняттям називним. Проте його письменницький талант є лише одним з проявів його творчої натури. За своє життя він був співаком, диригентом, режисер-постановником музичного театру, композитором, художником. Такий феномен, коли митці водночас мають таланти у різних сферах мистецтва, у літературознавстві ще називають *Doppelbegabung* (нім. – «подвійний талант, здібність»), а У. Вайсшайн пропонує для таких митців термін «мультиалант» [Наливайко : 383–384]. Їхнє мислення – синтетичне, а твори набувають полімистецького характеру та є яскравими прикладами взаємодії мистецтв. Саме тому стиль письменника відрізняється від інших своєю музикальністю та пластичністю. І через це найдоцільнішим аналізом творів Е. Т. А. Гофмана є інтермедіальний, який передбачає організацію тексту за допомогою взаємодії різних видів мистецтв на смислому рівні. Інтермедіальна естетика виникає саме в історико-культурні перехідні епохи – бароко, романтизм, модернізм, постмодернізм.

З іншого боку, творча спадщина Е. Т. А. Гофмана напрочуд кінематографічна. Його новели є майже готовими сценаріями, що сповнені несподіваними сюжетними поворотами та візуальними образами. Кіностилістика новел Е. Т. А. Гофмана проявляється як у сюжетних перекличках, так і в особливостях його поезики – кінопоетики. Літературознавча проблема «поетика літературного твору – кінопоетика» є однією з найважливіших в інтермедіальних стосунках цих двох мистецтв. Актуальність цієї проблеми визначається усвідомленням того, що якщо літературний текст вбирає в себе у результаті синтезу мистецтв елементи іншого мистецтва, то він збагачує тим самим свої виражальні можливості. Тому підхід до літературних текстів німецького письменника з «кінематографічним кодом» є перспективним напрямом у розробці методології дослідження поезики літературного тексту і дає змогу глибше осягнути творчий спадок Е. Т. А. Гофмана.

Ключові слова: кінопоетика, інтертекстуальність, інтермедіальний аналіз, Е. Т. А. Гофман.

Постановка проблеми. З появою кінематографу як нового виду мистецтва почалася нова епоха аудіовізуальної культури з «кліповою» свідомістю. Активізувався процес синтезу мистецтв, а особливо вплив кіно на інші мистецтва.

Кінематограф активно вбирав у себе зображально-виражальні засоби художньої літератури і, відповідно, впливав вже на її подальший розвиток. Проте цікавим виявляється дослідження ознак кінопоетики в творчості письменника.

менників та поетів саме докінематографічного періоду. Завдяки підходу до художніх творів з «кінематографічним» кодом вдається продемонструвати, що кіноприйоми сформувалися в інших мистецтвах ще задовго до появи кінематографу, і нове мистецтво лише запозичило їх до своєї поетики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Знавцями німецького романтизму та творчості Е. Т. А. Гофмана вважаються Н. Берквський, В. Грішних, Д. Чавчанідзе, І. Лаптева, Е. Корнілова. Дослідженню кіноприймів в художній літературі присвятили свої праці С. Ейзенштейн, М. Ромм, серед сучасних літературознавців – О. Пуніна, Н. Горницька, Г. Ключек.

Мета нашої розвідки полягає у тому, щоб продемонструвати прийоми кінопоетики в художній літературі докінематографічного періоду, а саме на прикладах з новел та казок Е. Т. А. Гофмана.

Згідно теорії інтертекстуальності світ є «великим текстом, у якому вже все колись було сказано, а нове можливе тільки за принципом калейдоскопу: змішання певних елементів дає нові комбінації» [Западное литературоведение XX века : 165]. В творах Е. Т. А. Гофмана можна знайти різні варіанти інтертекстуальності: цитатність як інтертекст, діалог з автором, образи та сюжети, які він бере з інших творів, алюзії на популярні на той час літературні твори тощо. Так, прикладом цитатності слугує ситуація в новелі «Володар бліх», коли таємний радник Кнаррапті читає щоденник Перегрінуса Тиса із замітками до роману Й. В. Гете «Роки навчання Вільгельма Майстра», опері В. А. Моцарта «Викрадення із Сералія» та до інших творів, або рядки з «Гамлета» В. Шекспіра у новелі «Крейслеріана». Інший варіант інтертекстуальності – діалог з автором – можна знайти в багатьох новелах та казках Е. Т. А. Гофмана. У «Володарі бліх» такі звернення до читача можна зустріти майже на кожній сторінці: *«Та, мабуть, треба вберегти ласкавого читача від прикрих непорозумінь, яких йому не минути, коли автор захопиться й розповідатиме собі далі, забувши про те, що хоч йому відомі всі обставини, пов'язані з різдвяними подарунками, про які йде мова, ласкавий читач нічогосінько про них не знає і тільки хоче дізнатися»* [Гофман :

51] або *«Ласкавий читач уже здогадався»* [Гофман : 53] тощо.

Найефективнішим аналізом для творів з інтертекстуальними включеннями є інтермедіальний. Адже згідно з тезою Ю. Лотмана про поліглотизм культури, будь-який художній твір реалізується в просторі як мінімум двох семіотичних систем [Лотман : 143]. Об'єктом інтермедіальних студій є екфразис, який за визначенням Ж. Хетені розуміють як «будь-яке відтворення одного мистецтва засобами іншого» [Экфразис в русской литературе : 18]. Через досвід Е. Т. А. Гофмана як музиканта та композитора велику роль в його новелах відіграє саме екфразис музики. Йому вдається так зримо описувати звучання музики, що читач разом із ним чує її. Тут мова йде про можливість слова викликати певні асоціації, у нашому випадку – музичні. І при цьому Е. Т. А. Гофман представляє екфразис музики у своїх новелах яскравими поетичними засобами: *«Я чув, як озвалася ніжною зворушливою скаргою флейта, коли вицухла буря скрипок та басів і замовк грім барабана; чув тихі звуки віолончелі й фагота, що будили в серці незбагненну тугу; аж ось знову вступили всі інструменти в унісон, наче велетень рушив могутньою ходою, і приглушена скарга завмерла під його нищівною ступою ...»* [Гофман : 10-11] або *«Крізь грім інструментів миготять, мов палючі блискавки, звуки, вилиті з неземного металу!»* [Гофман : 23].

Герої казок та новел Е. Т. А. Гофмана часто пов'язані з мистецтвом, з різними художніми та музичними творами. Так, у новелі «Кавалер Глюк» він згадує арію з опери німецького композитора Ф. Гіммеля «Фаншон, або дівчина з лірою», Альцину – героїню поеми італійського поета Лодовіко Аріосто «Шалений Роланд»; в новелі «Радник Креспель» Е. Т. А. Гофман пише про родину видатних кременських скрипкових майстрів Амати XVI та XVII сторіч, про оперу італійського композитора Дж. Паїзіелло «Севільський цирульник», про італійського скрипаля та композитора Тартіні Джузеппе та німецького скрипаля Штаміца Карла, про італійського оперного композитора Пучітта Вінченцо, португальського оперного композитора Портогалло Марко Антоніо та італійського композитора Лео Леонардо тощо. Цей перелік імен та творів можна продовжувати ще довго.

Е. Т. А. Гофман часто використовує музикальну термінологію, через що у читача, який не пов'язаний тісно з музикою, можуть виникати труднощі з розумінням тексту. В новелах письменника можна зустріти наступну професійну музикальну лексику: евфол, клавцімбал, упертий бас, растр тощо. Наслідком використання митцем асоціативно активних музичних слів, музичної лексики є виникнення у свідомості читача різноманітних, але скорегованих автором згідно з його задумом, музичних аналогій.

Іншою ознакою кінематографічного мислення письменника є його операції з часом та простором. Просторово-часові структури у творах Е. Т. А. Гофмана мають витoki з ідеї романтиків про двоплановість світу. Вони формують в літературному творі, як і у фізичному світі, всебічний та нерозривний зв'язок. Простір ділить та вимірює хронологічний розвиток оповіді та навпаки – час наповнює простір змістом. Зазвичай дія у творах Е. Т. А. Гофмана відбувається на вулицях Дрездена, Берліна, Франкфурта-на-Майні або у місті Г. Проте простір в новелах та казках може як розширюватися, так і звужуватися. Наприклад, у казці «Золотий горнець» студент Ансельм потрапляє у архіваріуса Ліндгорста в одній і тій самій кімнаті одного разу до райського саду, а іншим разом – у скляну сулію. Теж саме стосується різних відстаней, які часто не підкоряються фізичним законам реального світу, і будь-хто може подолати сотні тисяч кілометрів за лічені хвилини. Так, у казці «Золотий горнець» брат Ліндгорста за 15 хвилин добирається з Африки до Дрездена, а Пітер Шлеміль крокує по дахах та вежах Берліну в «Пригодах Сільвестрової ночі».

Ще однією операцією з простором та часом є можливість героїв Е. Т. А. Гофмана бути в різних місцях водночас. В казці «Золотий горнець» Ансельм уявляє, що сидить у скляній сулії, а сам стоїть на Ельбському мості або в новелі «Обітниця» героїня знаходиться у своєму саду і в той самий час на полі бою з коханим. В «Дон Жуані» герой Е. Т. А. Гофмана сам дивується тому, що донна Анна водночас знаходиться на сцені і в його ложі. Автор звертає увагу читача на цю фантастичну дію неодноразово: «... донна Анна в тому самому вбранні, і якому я щойно бачив її на кону, сто-

яла позаду й дивилася на мене» [Гофман : 26]; «Як таке могло вийти, що я вас бачу в ложі?» [Гофман : 26], або «Безумовно, то була донна Анна. Я навіть не задумувався, як вона могла водночас і грати на кону, і сидіти в моїй ложі» [Гофман : 26]. Подібні повтори – це кінематографічний прийом, який створює певний ритм у творі. А вище названі прийоми вираження плину часу свідчать про використання автором літературного монтажу, завдяки якому створюється нова художня реальність, нові смисли. Стосовно цього Рене Клер у своїх «Роздумах про кіномистецтво» писав наступне: «Романіст, як і сценарист може вільно використовувати час і простір. У романі, як і у фільмі, опис одного вечора може зайняти всю книгу, і декілька років помістяться у двох-трьох рядках, так само, як вони промайнули за декілька секунд у фільмі. Переходи і там, і тут відбуваються однаково легко» [Клер : 186]. Подібні операції з часом та простором звичайна річ для сучасного кіно, це не викликає в нас здивування. Проте витoki цих ідей, вже сформовані прийоми можна знайти ще в античній літературі. Вважається, що чим талановитіший митець, чим вища культура його візуальності, тим більше можна знайти в його творчості «кіноприйомів».

Отже, якщо звернутися до будь-якої новели або казки Е. Т. А. Гофмана та проаналізувати її з позицій кінопоетики, виявляється, що письменник володіє напрочуд кінематографічним мисленням. В окремих моментах він виступає як талановитий кінорежисер, в інших – як художник, який вимальовує свою картину до найдрібніших деталей, іноді він музикант, який примушує нас почути музику, яку він описує. Так, маленька новела «Кавалер Глюк» з циклу музичних новел є прикладом того, як в одному творі можуть бути поєднані такі різні художні прийоми. Що стосується операцій з часом як однієї з ознак кінематографічності тексту, то ця новела містить багато вербальних засобів з темпоральним значенням: дієслівні форми, іменники, прислівники, числівники. Тобто все, що стосується часу, є важливим для автора, він звертає на це увагу читача. Наступний момент, що свідчить про кінематографічність мислення Е. Т. А. Гофмана, пов'язаний з тим, що письменник завжди апелює до зорового та слухового сприйняття читача. Візії, які ство-

рює автор, часто озвучені та різнокольорові. Цією майстерністю створювати напрочуд пластичні візії та образи завдячує письменник своєму досвіду як музиканта та художника. Так, новела «Кавалер Глюк» починається з загального плану: *«І ось уже по Унтер-ден-Лінден до Тіргартена довгою вервечкою тягнеться різний люд, усі впереміш: ...»* [Гофман : 7]. Далі, за законами кіно, камера наче наближається і дає змогу роздивитися цих людей: *«... дженджики, поважні, святково вбрані городяни з друзями й любими дітками, священники, єврейки, референдарії, повії, професори, модистки, танцівники, офіцери тощо»* [Гофман : 7]. Можна сказати, що це середні та крупні плани різних людей, завдяки яким читач поступово занурюється в атмосферу твору. Письменник продовжує наповнювати візію різними подробицями і «показує» в наступному реченні іншу мізансцену на вулиці: *«Невдовзі у Клауса й Вебера вже немає жодного вільного місця: парує кава з моркви, дженджики курять сигари, чути розмови й суперечки про війну і мир, про те, в яких черевиках востаннє була мадам Бетте – зелених чи сірих ...»* [Гофман : 7]. Спочатку знову загальний план кафе, завдяки якому ми можемо зрозуміти, що в кафе багато людей. Далі – серія крупних та середніх планів, які доповнюють деталями мізансцену. Е. Т. А. Гофман також «озвучує» візію розмовами та суперечками людей та насичує її кольорами. Завдяки тому, що письменник підключає два канали трансляції інформації – зорового та слухового – в уяві читача вибудовується завершений пластичний образ. Е. Т. А. Гофман часто апелює до нашої слухової пам'яті: *«Тепер я чую тільки верескливі верхні голоси скрипки і флейти та рипучий генерал-бас фагота; вони підносяться й спадають, неухильно тримаючись паралельних октав, що різуть мені вухо ...»* [Гофман : 8]. Таким чином, читач згадує, як саме звучать ці музичні інструменти, тобто він активно опрацьовує отриману інформацію. Візія у кожного буде виникати своя в залежності від попереднього індивідуального досвіду, музичної освіченості тощо, але саме подібні музикальні образи надають тексту музичного ефекту.

Цікавим з точки зору застосування різних кіноприймів є наступний епізод: *«Примруживши очі, схрестивши руки і впершись лік-*

тями в столик, він слухав анданте, тільки легеньким порухом лівої ноги відзначаючи ту мить, коли вступав новий інструмент. Та ось він підвів голову, швидко озирнувся, ліву руку з розставленими пальцями опустил на столик, наче беручи якийсь акорд на фортепіано, а праву підняв угору – достоту як диригент, що дає оркестрові знак переходити на інший темп. Ось права рука його опускається, й починається алегро!» [Гофман : 10]. Цей опис чоловіка починається із серії крупних та середніх планів, щоб читач міг краще «роздивитися» героя. Письменник одразу «озвучує» візію. В першому ж реченні через кому наголошує, що чоловік слухає анданте і тут же крупним планом лівої ноги, яка рухається в такт музиці, створює ритм всього пластичного образу. Наступні два речення – це знову крупні плани героя, його рук та пальців, які наче грають на фортепіано в такт музиці. Завдяки цьому Е. Т. А. Гофман продовжує підтримувати ритм всього епізоду. Читач відчуває себе частиною цього дійства. Подібних аудіовізуальних образів в цій маленькій новелі можна знайти багато. В цих епізодах проявлялася музикальна складова мультиталанту письменника. Проте у творі наявні прояви Е. Т. А. Гофмана і як художника. Він наче малює картину, натюрморт з найдрібнішими деталями та колористичним наповненням. Таким є наступний опис: *«Посередині стояло невелике фортепіано, на ньому – чималий порцеляновий каламар, а коло нього лежало кілька аркушів нотного паперу. Але приглянувшись пильніше, я помітив, що ні тим, ні тим давно ніхто не користувався: папір аж пожовк, а каламар був заснований павутиною»* [Гофман : 18]. Це застигла мізансцена, картина, по якій наче рухається камера і дає змогу роздивитися її. Спочатку загальний план – фортепіано посеред кімнати. Потім середній план каламару та нотного паперу. Словосполученням «приглянувшись пильніше» письменник «рухає» камеру ближче, робить крупний план, пропонує читачеві роздивитися найдрібніші складові мізансцени.

Висновки. Як в житті Е. Т. А. Гофмана поєднувались професії з різних видів мистецтв, так вся його творчість пройнята синтезом мистецтв. Тому його відносять до літераторів-синтезистів, які мають здібність застосовувати в літе-

ратурному творі засоби інших мистецтв. Їхня висока культура візуальності свідчить про вроджену кінематографічність їхнього мислення і, відповідно, їхніх творів. Завдяки використанню планів різної крупності німецький письменник створював художні картини у своїх літературних творах. Використовуючи монтаж при операціях з часом та простором, Е. Т. А. Гоф-

ман отримував надзвичайну силу емоційного впливу на читача. Письменник знайшов спосіб виражати музику через семантику слова. Візії у кожного читача будуть свої, залежачи від попереднього індивідуального досвіду та музичної освіченості. Проте чим більше задіяно органів відчуттів, тим об'ємніша та реалістичніша буде візія.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гофман Е. Т. А. Володар бліх. Життєва філософія kota Мура. Харків : Фолио. 2015. 610 с.
2. Гофман Е. Т. А. Музичні новели / З нім. пер. Є. Попович. Київ : Муз. Україна, 1987. 248 с.
3. Западное литературоведение XX века. Энциклопедия. Москва : Intrada, 2004. 560 с.
4. Клер Р. Размышления о киноискусстве. Москва : Искусство, 1958. 360 с.
5. Лотман Ю. М. Избранные статьи в трех томах. Т. 1. Статьи по семиотике и типологии культуры. Таллинн : Александра, 1992. 480 с.
6. Наливайко Д. Теорія літератури й компаративістика. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. 347 с.
7. Экфрасис в русской литературе : Труды Лозаннского симпозиума / под ред. Л. Геллера. Москва : Издательство «МИК», 2002. 216 с.

REFERENCES

1. Hofman, E. T. A., (2015) Volodar blich. Zhyttieva filosofii kota Mura. Kharkiv : Folyo. [in Ukrainian]
 2. Hofman, E. T. A., (1987) Muzychni novely / Z nim. per. Ye. Popovych. Kyiv : Muz. Ukraina. [in Ukrainian]
 3. Zapadnoe literaturovedenie HKH veka. Enciklopediya (2004). Moskva : Intrada. [in Russian]
 4. Kler, R., (1958) Razmyshleniya o kinoiskusstve. Moskva : Iskusstvo. [in Russian]
 5. Lotman, YU. M., (1992) Izbrannye stat'i v trekh tomah. Tom 1. Stat'i po semiotike i tipologii kul'tury. Tallinn: Aleksandra. [in Russian]
 6. Nalyvaiko, D., (2006) Teoriia literatury y komparatyvistyka. Kyiv : Vyd. dim «Kyievo-Mohylianska akademiia». [in Ukrainian]
 7. Ekphrasis v russkoj literature : Trudy Lozannskogo simpoziuma [Ekphrasis in Russian Literature: Proceedings of the Lausanne Symposium] / pod red. L. Gellera. Moskva, Izdatel'stvo «MIK», (2002). [in Russian]
-

A. I. POKULEVSKA

Ph.D. in Philology, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Foreign Philology, Ukrainian Studies and Social and Law Disciplines,

Mykhailo Tuhan-Baranovskyi Donetsk National University of Economics and Trade, Kryvyi Rih, Dnipropetrovsk region, Ukraine

E-mail: pokulevska@donnuet.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0002-2531-0430>

S. K. REVUTSKA

Ph.D. in Philology,

Associate Professor at the Department of Foreign Philology, Ukrainian Studies and Social and Law Disciplines,

Mykhailo Tuhan-Baranovskyi Donetsk National University of Economics and Trade, Kryvyi Rih, Dnipropetrovsk region, Ukraine

E-mail: revutsk@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-8969-1295>

**STUDY OF THE CINEMATOGRAPHIC COMPONENT
OF E. T. A. HOFFMANN'S NOVELS AND FAIRY TALES**

E. T. A. Hoffmann is considered the most outstanding figure in the history of German romanticism, although he was not one of the first representatives of this literary movement. His creative heritage contains the main themes and ideas of romanticism, its most important features. Romanticism appeared at the break of the era and during the French Revolution. The central theme of the new literary trend was the confrontation between man and the world, and the main conflict was the struggle between Good and Evil. Everything incomprehensible, mystical, fantastic, which is closely intertwined with reality, attracted romantics. Such works of E. T. A. Hoffmann as “The Pot of Gold”, “Little Tsaches, nicknamed Cinnabar”, “Elixirs of the Devil”, “The Sandman”, etc. are vivid examples of the new literary era. E. T. A. Hoffmann belongs to those writers whose artistic world has become a nominal concept. However, his writing talent is only one manifestation of his creative nature. During his lifetime, he was a singer, conductor, musical theater director, composer, and artist. Such a phenomenon, when artists simultaneously have talents in different areas of art, is also called *Doppelbegabung* (German – “double talent, ability”) in literary studies, and U. Weisstein suggests the term “multitalent” for such artists. Their thinking is synthetic, and their works acquire a polyartistic character and are vivid examples of the interaction of arts. That is why the writer's style differs from others in its musicality and plasticity. And because of this, the most appropriate analysis of E. T. A. Hoffmann's works is intermedial, which involves the organization of the text through the interaction of different types of art at the semantic level. Intermedial aesthetics arises precisely in the historical and cultural transitional eras – baroque, romanticism, modernism, postmodernism.

On the other hand, E. T. A. Hoffmann's creative legacy is surprisingly cinematic. His short stories are almost ready-made scripts, full of unexpected plot twists and visual tricks. The film stylistics of E. T. A. Hoffmann's novels is manifested both in plot references and in the peculiarities of his poetics as film poetics. The literary problem “poetics of a literary work – film poetics” is one of the most important in the intermedia relations of these two arts. Its importance and relevance are determined by the awareness that absorbing, for example, a literary text as a result of the synthesis of the arts of elements of some other art means expanding and enriching one's expressive possibilities. Therefore, the approach to the literary texts of the German writer with the “cinematic code” is a promising direction in the development of the methodology for the study of the poetics of the literary text and enables a deeper understanding of the creative legacy of E. T. A. Hoffmann.

Key words: film poetics, intertextuality, intermedia analysis, E. T. A. Hoffmann.

УДК 811.111'37+821.111'06.08

DOI <https://doi.org/10.52726/as.humanities/2022.2.10>

С. Б. ШЕЛУДЧЕНКО

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри практики англійської мови,

Волинський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк, Україна

Електронна пошта: sheludchenko@vnu.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0002-5998-1531>

Л. А. ТОМЧУК

студентка факультету іноземної філології,

Волинський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк, Україна

Електронна пошта: Tomchuk.Liliia2021@vnu.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0003-1798-8345>

ОСОБЛИВОСТІ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ ПОНЯТТЯ SPACE EXPLORATION В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРУ ЕНДІ ВЕЙРА «МАРСІЯНИН»)

Статтю присвячено дослідженню семантичних та структурних особливостей вербалізації поняття *Space Exploration*. Актуалізовано його системну організацію у англійській художній літературі, зокрема в жанрі наукової фантастики. До аналізу залучено лексикографічні джерела. Розвідку виконано з урахуванням наявних лексико-семантичних досліджень. Вивчено особливості функціонування термінів в галузі космічних досліджень на матеріалі художньої англійської літератури.

Просліджено етимологічне становлення лексеми *Space Exploration* в англійській мові та специфіковано еволюцію її українського відповідника. Поняття *Space Exploration* визнано домінантою однойменного лексико-семантичного поля. Ураховано практичні тлумачення та теоретичні дефініції лексеми *Space Exploration*. Окреслено семантичні компоненти лексеми *Space Exploration*, які презентують її значення в сучасній англійській мові. Упорядковано структуру лексико-семантичного поля *Space Exploration*. Установлено вісім центральних сем, частотність яких варіюється.

Доведено багатозначність лексеми *Space Exploration* та встановлено семантичне розширення досліджуваного поняття. Структуровано лексико-семантичне поле *SPACE EXPLORATION*. Окреслено лексико-семантичні групи, що формують аналізоване лексико-семантичне поле, та визначено ядерні лексеми лексико-семантичних груп. Доведено доцільність розмежування лексико-семантичних підгруп, що зумовлено складністю ядерного поняття лексико-семантичного поля та тематичною гетерогенністю лексичних одиниць, які приналежать до досліджуваного поля. Проілюстровано особливості вживання лексичних одиниць в аналізованому творі та наведено контекстуальні синоніми за наявності. Акцентовано на різній частотності лексем. Установлено, що лексико-семантична підгрупа *Space Equipment* частиномовно об'єднує лише іменники.

Ключові слова: лексема, лексико-семантичне поле, лексико-семантична група, лексико-семантична підгрупа, ядро, дефініційний аналіз.

Постановка проблеми. Система мови є формою існування знань, які нагромаджуються в людській пам'яті у відповідні структури. Усі знання набуті мовою відображають ставлення людини до навколишнього світу. Це є фундаментом для генерування системних відношень із інтегрованою ієрархією семантичних рівнів та підтверджує, що питання системного характеру лексичних одиниць є важливим для розвитку лінгвістичної науки на кожному етапі становлення. Саме тому розвідка, у фокусі уваги якої знаходиться семантична співвіднесеність одиниць визначеного

системного блоку лексики, є актуальною, адже на часі є питання системності лексики у широкому спектрі напрямків.

У сучасному мовознавстві перспективними вважають дослідження лексико-семантичного рівня, визначення його системної структури та взаємозв'язків між його елементами. І саме польовий підхід дає можливість ґрунтовно проаналізувати змістовність мови. Польовий підхід застосований до визначеного поняття та до мовних одиниць, що слугують засобами вербалізації даного поняття, дозволяє дослідити функціонування визначених мовних

одиниць на матеріалі художньої англомовної літератури.

Аналіз досліджень цієї проблеми. На сьогоднішній день проблемі структури та складу лексико-семантичного поля маємо доробок праць вітчизняних лінгвістів (М. П. Кочерган, В. М. Русанівський, О. О. Потебня, О. Д. Огуй), які акцентували увагу на закономірності семантичних зв'язків, семантичній класифікації, гіперінонімічних, синонімічних та опозитивних відносинах і зарубіжні мовознавці (Й. Трір, Г. Ібсен, Л. Вайсгербер, В. Гумбольдт, Г. Остгоф), що працювали в цьому напрямі й вивчали понятійні та словесні поля, ядерно-периферійну структуру, парадигматичні, синтагматичні та епідигматичні зв'язки. Попри велику кількість досліджень на тему польових структур у лінгвістичній науці, принципів їх побудови, характеристики лексико-семантичного поля як лінгвістичного явища, відсутнім є аналіз функціонування термінів на позначення наукових досліджень в галузі космосу на матеріалі художньої англомовної літератури.

Мета роботи. Метою розвідки є визначення структури лексеми *Space Exploration* як основи тотожного лексико-семантичного поля *Space Exploration* на основі аналізу 6 тлумачних словників, 2 енциклопедій та твору Енді Вейра «Марсіанин» (загальним обсягом 333 сторінки) та характеристики взаємозв'язків словосполучення із іншими компонентами семантичного поля для визначення випадків вживання даного поняття.

Виклад основного матеріалу. Картина світу зазнала значних змін із відкриттям Всесвіту, що розширюється, запроваджуючи нове розуміння матерії та свідомості. Проте, необхідно зазначити, що сучасна наукова картина світу – це не лише сукупність нових астрофізичних теорій, незвіданих переворотів у природничих науках та планів освоєння космосу. Це абсолютно новий ступінь у діалозі людини і навколишнього середовища, що передбачає актуалізацію питань про зародження життя і значення еволюції. Особливе місце тут займають дослідження та освоєння небесних тіл за допомогою космічної техніки [Федоров].

Космос був об'єктом досліджень ще у часи античних грецьких філософів, чие вчення значною мірою розвинулося в період класичної

науки [Федоров]. Українське слово *космос* вважають похідним від грецького «κόσμος» («упорядкованість», «будова») [Мельничук 1989], а *дослідження* – префіксальне утворення від *слідити*, пов'язаного із *слід*; можливо є калькою польського слова «*dosledzenie*», яке відповідає словотворчій моделі французького *investigation*, що походить від латинського *investigatio*, пов'язаного з латинським «*investigāre*» («досліджувати», «відшукувати по слідах»), утвореним з префікса *in-* («на-», «в-») і основи іменника «*vestigum*» («слід») [Мельничук 1985]. Аналіз англійських відповідників свідчить, що початок вживання *space* датують XIII століттям, а саме слово походить від латинського «*spatium*» («*room*», «*area*», «*distance*», «*stretch of time*»). *Exploration* етимологічні словники датують 1540 роком та зазначають, що воно є похідним від французького слова, що, у свою чергу, пішло від латинського із тлумаченням «розслідувати», «оглядати» [Online].

Для вивчення лексеми *Space Exploration* аналізуємо лексико-семантичне поле *Space Exploration* і окреслюємо семи в розумінні однойменної лексичної одиниці. Задля дослідження семантичної структури слова використовуємо поняття *Space Exploration*. У загальному значенні дослідженням космосу називають розвідку космічного простору за допомогою космічних технологій. Проте, існує велика кількість тлумачень цього поняття, що у повній мірі окреслює дану концепцію. Розглянемо деякі із них.

Національне управління з аеронавтики і дослідження космічного простору NASA наводить наступне значення лексеми: *the use of astronomy and space technology to explore outer space* [NASA].

Енциклопедія Британіка трактує *Space Exploration* як: *investigation, by means of crewed and uncrewed spacecraft, of the reaches of the universe beyond Earth's atmosphere and the use of the information so gained to increase knowledge of the cosmos and benefit humanity* [Britannica].

Енциклопедія Free Online Encyclopedia пропонує таку дефініцію: *the investigation of the cosmos beyond the upper regions of the Earth's atmosphere using telescopes, satellites, space probes, spacecraft, and associated launch vehicles* [Free].

Американський словник та енциклопедія The Free Dictionary трактує подану лексему як: *the investigation of physical conditions in space and on stars, planets, and other celestial bodies through the use of artificial satellites (spacecraft that orbit the earth), space probes (spacecraft that pass through the solar system and that may or that may not orbit another celestial body), and spacecraft with human crews* [The Free].

Словник Wiktionary наводить таке визначення: *investigation of interplanetary or interstellar space, its properties, biology and the bodies that exist within it* [Wiktionary].

Водночас, приватна некомерційна організація, яка займається дослідженням Сонячної системи The Planetary Science Institute тлумачить *Space Exploration* наступним чином: *the ongoing discovery and exploration of celestial structures in outer space by means of continuously evolving and growing space technology* [The Planetary].

Електронний ресурс Your Dictionary пропонує таке визначення поняття: *any form of research that takes place in outer space, or concerns any aspect of space or space travel* [Your].

Задля визначення основних семантичних компонентів лексеми *Space Exploration*, які окреслюють її значення в сучасній англійській мові та являтимуть собою фундамент при роботі із матеріалом твору Енді Вейра «Марсіанин», послуговуємося дефініційним аналізом, що базується на виокремленні та зіставленні ключових сем із різних словників, у яких вони можуть бути позначені кількома неідентичними дефініційними ознаками [Колегаєва].

Проведене дослідження не виявило абсолютно протилежних значень, які б радикально відрізнялися і не мали спільних дефініційних семантичних ознак. Однак, визначено, що лексема *Space Exploration* характеризується значною кількістю градаційних тлумачень, які є основою компонентного аналізу, для якого семи та їх структурна організація є критичними [Денисова]. При дослідженні дефініцій лексеми виявлено, що *Space Exploration* не обмежується лише дослідженням космічного простору за допомогою новітніх технологій, але й вченням про їх будову та експлуатацію за межами земної атмосфери; розширенням наукових і технічних можливостей; перспективою дослідження позаземних біологічно

активних речовин та тісною взаємодією із астрономією.

При упорядкуванні структури лексико-семантичного поля *Space Exploration* встановлено, що воно складається із складної мережі семантичних полів, які пов'язані інтегрованими елементами різних семантичних рівнів, що окреслюють сферу теорії та практики дослідження і використання космічного простору як заплутану ієрархічну систему, сформовану із різноманітних полів, тематичних та лексико-семантичних груп.

Беручи до уваги все вищезазначене, у ході дефініційного аналізу було виділено центральні семи поняття *Space Exploration*: *outer space, astronomy, space travel, space technology, Earth's upper atmosphere, spacecraft, satellites*.

Серед них 2 елементи (*spacecraft, outer space*) є високочастотними, так як кожен компонент зареєстрований у 3 значеннях із 7, 2 семи (*satellites, space technology*) знаходимо у 2 дефініціях, решта є низькочастотними (*astronomy, space travel, Earth's upper atmosphere*), що підтверджує їхню наявність у лише одному із зазначених тлумачень.

Результати проведеного дослідження, які відображають семантичну будову лексеми *Space Exploration* та окреслюють ядерно-периферійну структуру лексико-семантичного поля, у якій ядро являє собою ключову сему *Space Exploration* можна спостерігати на графічній моделі (див. рис. 1).

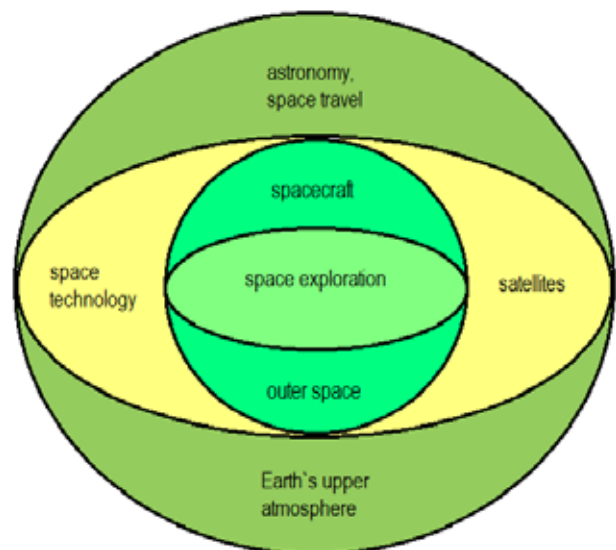

Рис. 1. Ядерно-периферійна структура лексико-семантичного поля *Space Exploration*

Лексема *Space Exploration* є багатозначним поняттям, тому доцільно брати до уваги наявний синонімічний ряд. Синонімічним розширенням поняття *Space Exploration* є: *galactic exploration, interplanetary exploration, planetary exploration, Solar System exploration* [WordHippo], *astronautics, space program, cosmonautics, space research, conquest of outer space, conquest of space, exploration of outer space, exploration of space, in space exploration, space conquest, space exploitation, space flight, space race, space science, space studies, space travel, spatial search* [Power]. Антоніми відсутні через те, що поняття є одиничним.

Лексико-семантичному полю характерна розгалуженість на лексико-семантичні групи, що об'єднуються спільною типовою ситуацією або ж темою. Лексико-семантичному полю *Space Exploration* у романі Енді Вейра «Марсіанин» притаманні наступні лексико-семантичні групи: *space technology, space science, outer space*.

Лексико-семантична група *Space Technology* складається із лексем, що позначають поняття, які відносяться до обладнання та інфраструктури, що забезпечують підтримку космічних апаратів, їхні випробовування, запуск та утилізацію. Дану групу ділимо на дві підгрупи: 1) лексеми, що номінують космічне обладнання *Space Equipment*; 2) лексеми на позначення процесів обслуговування космічних технологій *Maintenance Processes*.

До складу першої лексико-семантичної підгрупи, ядром якої є лексема *spacecraft* входять виключно іменники-номінанти: *thruster, supply vessel, spaceship, lunar lander, booster* [Weir]. Варто зазначити, що значну частину цієї підгрупи займають акроніми (*MDV – Mars Descent Vehicle, MAV – Mars Ascent Vehicle, MMU – Manned Maneuvering Unit*). На позначення поняття *spacecraft* із тлумаченням «*a vehicle or device designed for travel or operation outside the Earth's atmosphere* [Merriam-Webster's]» у проаналізованому творі також вживаються три синоніми – *spaceship, probe, rocket*.

Підгрупа *Maintenance Processes* характеризує процеси, що виникають при управлінні космічними апаратами та їх урегулюванні в разі виникнення труднощів. До її складу входять

наступні лексеми: *liftoff, to saturate, to equalize, acceleration, etc* [Weir]. Ядром підгрупи є лексична одиниця *to launch*.

Лексико-семантична група *Space Science* окреслює науки, які так чи інакше пов'язані із космонавтикою та термінами, що властиві даним наукам. До лексем, які позначають назви наук відносимо: *astrodynamics, astrophysics, thermodynamics*. Окремо виділимо підгрупу *Astronomy*, лексеми якої є найчастотнішими у романі Енді Вейра «Марсіанин». Ось деякі із них: *altitude, spectroscopy, latitude, longitude* [Weir].

Структура групи *Outer Space*, яка визначає поняття на позначення небесних тіл та явищ, що існують за межами атмосфери Землі, також є розгалуженою. Вона складається із таких лексико-семантичних підгруп: 1) підгрупи *Mars*, до складу якої входять лексеми, які маркують предмети, місця та явища, що є характерними для планети Марс; 2) лексеми, що вказують явища відкритого космосу *Open Space*.

Лексико-семантична підгрупа *Mars*, ядром якої є, власне, *Mars*, характеризується великою кількістю назв географічних об'єктів, відкритих людством на планеті Марс, а саме: *Arabia Terra, Mawrth Vallis, Schiaparelli Crater, etc* [Weir]. Зазначимо, що на позначення поняття *Mars* із значенням «*the planet fourth in order from the sun and conspicuous for its red color* [Merriam-Webster's]» паралельно вживається синонім *red planet*.

Друга підгрупа *Open Space* має дещо нижчу частотність вживання у творі та включає у свій склад такі лексеми: *meteor, Deneb, Phobos* [Weir]. Ядром лексико-семантичної підгрупи вважаємо *Space*.

Отже, лексико-семантичне поле *Space Exploration* у романі Енді Вейра «Марсіанин» утворене сполученням складних лексико-семантичних груп, які наповнюють дане поле різноманітними елементами. Водночас належність певних лексичних одиниць до певної частини лексико-семантичного поля зумовлена специфічними ознаками, закладеними у семантичній структурі, проте лексико-семантичні групи та підгрупи взаємопов'язані, а межі між ними є нечіткими.

Висновки. Загалом, систематизація та аналіз лінгвістичного матеріалу дали можливість

виділити ключові особливості поняття *Space Exploration* окреслити внутрішню польову зв'язку й синтаксичну роль лексеми *Space Exploration*. Проведено інспектування компонентів лексико-семантичного поля *Space Exploration*. Реалізовано компонентний підхід, на основі якого визначено центральні семи лексико-семантичного поля поняття *Space*

Exploration. Також, здійснено класифікацію його елементів для утвердження ядерно-периферійної структури.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в окресленні ядерно-периферійної та горизонтальної структури лексико-семантичного поля *Space Exploration* у романі «Марсіанин», а також його подальшій характеристиці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Денисова, С. П. Типологія категорій лексичної семантики / С. П. Денисова. К.: Вид-во Київського держ. лінгвістичного ун-ту, 1996. 294 с.
2. Етимологічний словник української мови: В 7 т. Т. 2: Д–Копці / Ред. кол.: О. С. Мельничук (гол. ред.), В. Т. Коломієць, О. Б. Ткаченко. АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. К.: Наукова думка, 1985. 572 с.
3. Етимологічний словник української мови: В 7 т. Т. 3: Кора–М / Ред. кол.: О. С. Мельничук (гол. ред.), В. Т. Коломієць, Т. Б. Лукінова, В. Г. Скляренко, О. Б. Ткаченко; Укладачі: Р. В. Болдирев, В. Т. Коломієць, Т. Б. Лукінова, О. С. Мельничук, Г. П. Півторак, А. Д. Пономарів, Н. С. Родзевич, В. Г. Скляренко, І. А. Стоянов, А. М. Шамота. АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. К.: Наукова думка, 1989. 553 с.
4. Колегаєва, І. М. Конструювання номінативного поля концепту: етапи та одиниці / І. М. Колегаєва // Записки з романо-германської філології. 2018. N 1. С. 121-127.
5. Федоров, О. П. Космічна діяльність: підходи до розробки стратегії Why space for Ukraine? / О. П. Федоров; гол. ред. В. В. Вероцька. НАН України, Держ. косм. агентство України, Ін-т косм. дослідж. К.: Наукова думка, 2019. 208 с.
6. Britannica: The Online Encyclopedia [Electronic resource]. – Mode of Access: <https://www.britannica.com/science/space-exploration>.
7. Free Online Encyclopedia [Electronic resource]. – Mode of Access: <https://www.encyclopedia.com/science-and-technology/astronomy-and-space-exploration/space-exploration/space-exploration>.
8. Merriam-Webster's Online Dictionary [Electronic resource]. – Mode of Access: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/spacecraft>.
9. NASA [Electronic resource]. – Mode of Access: <https://www.nasa.gov/audience/forstudents/5-8/features/nasa-knows/what-is-space-exploration>.
10. Online Etymology Dictionary [Electronic resource]. – Mode of Access: https://www.etymonline.com/word/exploration#etymonline_v_32801.
11. Power Thesaurus [Electronic resource]. – Mode of Access: https://www.powerthesaurus.org/space_exploration/synonyms.
12. The Free Dictionary: Dictionary, Encyclopedia and Thesaurus [Electronic resource]. – Mode of Access: <https://encyclopedia.thefreedictionary.com/space+exploration>.
13. The Planetary Science Institute [Electronic resource]. – Mode of Access: <https://planetary-science.org/planetary-science-3/exploration-2/an-introduction-to-space-exploration/>.
14. Weir, A. The Martian / A. Weir. – Crown Publishing Group, 2014. – 333 p.
15. Wiktionary [Electronic resource]. – Mode of Access: https://en.wiktionary.org/wiki/space_exploration.
16. WordHippo: Thesaurus and Word Tools [Electronic resource]. – Mode of Access: https://www.wordhippo.com/what-is/another-word-for/space_exploration.html.
17. Your Dictionary [Electronic resource]. – Mode of Access: <https://www.yourdictionary.com/space-exploration>.

REFERENCES

1. Denysova, S. P. (1996). *Typolohiia katehorii leksychnoi semantyky*. Kyiv, Ukraine: Vyd-vo Kyivskoho derzh. lnhvistychnoho un-tu.
2. Melnychuk, O. S., Kolomiiets, V. T., Tkachenko, O. B. (1985). *Etymolohichniy slovnyk ukrainskoi movy: V 7 t. T. 2: D–Koptsi*. Kyiv, Ukraine: Naukova dumka.
3. Melnychuk, O. S., Kolomiiets, V. T., Lukinova, T. B., Skliarenko, V. H., Tkachenko, O. B., Boldyriev, R. V. (1989). *Etymolohichniy slovnyk ukrainskoi movy: V 7 t. T. 3: Kora–M*. Kyiv, Ukraine: Naukova dumka.
4. Kolehaieva, I. M. (2018). Konstruiuvannia nominatyvnoho polia kontseptu: etapy ta odynytsi. *Zapysky z romanohermanskoi filolohii*, 1, 121-127. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/zrgf_2018_1_19.
5. Fedorov, O. P. (2019). *Kosmichna diialnist: pidkhody do rozrobky stratehii Why space for Ukraine?* Kyiv, Ukraine: Naukova dumka.

6. Britannica: The Online Encyclopedia. Space Exploration. Retrieved July 17, 2022 from <https://www.britannica.com/science/space-exploration>.
7. Free Online Encyclopedia. Space Exploration. Retrieved July 17, 2022 from <https://www.encyclopedia.com/science-and-technology/astronomy-and-space-exploration/space-exploration/space-exploration>.
8. Merriam-Webster's Online Dictionary. Spacecraft. Retrieved July 19, 2022 from <https://www.merriam-webster.com/dictionary/spacecraft>.
9. NASA. What is Space Exploration? Retrieved July 17, 2022 from <https://www.nasa.gov/audience/forstudents/5-8/features/nasa-knows/what-is-space-exploration>.
10. Online Etymology Dictionary. Exploration. Retrieved July 16, 2022 from https://www.etymonline.com/word/exploration#etymonline_v_32801.
11. Power Thesaurus. Space exploration. Retrieved July 18, 2022 from https://www.powerthesaurus.org/space_exploration/synonyms.
12. The Free Dictionary: Dictionary, Encyclopedia and Thesaurus. Space Exploration. Retrieved July 17, 2022 from <https://encyclopedia.thefreedictionary.com/space+exploration>.
13. The Planetary Science Institute. An Introduction to Space Exploration. Retrieved July 17, 2022 from <https://planetary-science.org/planetary-science-3/exploration-2/an-introduction-to-space-exploration/>.
14. Weir, A. (2014). *The Martian*. New York, the USA: Crown Publishing Group.
15. Wiktionary. Space Exploration. Retrieved July 17, 2022 from https://en.wiktionary.org/wiki/space_exploration.
16. WordHippo: Thesaurus and Word Tools. Space exploration. Retrieved July 18, 2022 from https://www.wordhippo.com/what-is/another-word-for/space_exploration.html.
17. Your Dictionary. Space Exploration. Retrieved July 17, 2022 from <https://www.yourdictionary.com/space-exploration>.

S. B. SHELUDCHENKO

*Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor of Conversational English Department,
Lesya Ukrainka Volyn National University, Lutsk, Ukraine
E-mail: sheludchenko@vnu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-5998-1531>*

L. A. TOMCHUK

*Student of Faculty of Foreign Philology,
Lesya Ukrainka Volyn National University, Lutsk, Ukraine
E-mail: Tomchuk.Liliia2021@vnu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0003-1798-8345>*

THE PECULARITIES OF THE VERBALIZATION OF THE NOTION *SPACE EXPLORATION* IN ENGLISH (A STUDY OF THE NOVEL “THE MARTIAN” BY ANDY WEIR)

The article deals with the notion of *Space Exploration*. Its semantic and structural peculiarities have been analysed. The notion *Space Exploration* has been studied and foregrounded in fiction, namely in the science-popular novel. Several lexicographic resources have been applied for the comprehensive analysis. The study has been conducted in accordance with existent researches in the field. The terms that represent space sphere have been specified in fiction that cannot be treated as typical context.

The etymological transformation of the lexeme has been traced. The evolution of the corresponding notion in Ukrainian has been taken into account. The notion *Space Exploration* has been admitted to be the nucleus of the lexico-semantic field *Space Exploration*. The meaning of the lexeme has been worked out in both ways – its practical usage and theoretical definitions. It has been illustrated that *Space Exploration* can alter its meaning contextually and some semantic alternatives have been introduced.

The structure of the lexico-semantic field *Space Exploration* has been organized. Lexico-semantic groups that constitute the lexico-semantic field under consideration have been outlined. Nuclear lexemes have been defined. Some lexico-semantic groups have been further structured into lexico-semantic subgroups because of their thematic heterogeneity. The

complexity of the notion *Space Exploration* has also contributed to the detailed structural organisation of the field. The peculiarities of lexical units and specificity of their functioning in fiction have been highlighted as well. The frequency of usage has been accentuated. *Space Equipment* has been acknowledged as the only lexico-semantic subgroup comprising nouns exclusively. It has been emphasized that acronyms are often found in fiction to represent the sphere of space. It has been found out that all lexico-semantic groups and subgroups are interconnected whereas the boundaries are not distinct.

Key words: lexeme, lexico-semantic field, lexico-semantic group, lexico-semantic subgroup, nucleus, definitional analysis.

РОМАНСЬКІ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРИ

УДК 821.111(73)-31:305

DOI <https://doi.org/10.52726/as.humanities/2022.2.11>

О. П. ОРЛОВ

кандидат філологічних наук,

асистент кафедри світової літератури,

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка,

м. Полтава, Україна

Електронна пошта: olexsiyorlov@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0002-2338-118X>

ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ РОМАНУ Г. МЕЛВІЛЛА «МОБІ ДІК»

У статті розглядаються гендерні проблеми на матеріалі роману Г. Мелвілла «Мобі Дік». Цей твір не був об'єктом досліджень з позиції феміністичної критики, оскільки гендерні проблеми у головній конфігурації протиставлення жіночого / чоловічого не порушувалися у творі про чоловічу справу, віддалену від жіночих проблем. За допомогою ознак «жіночого письма», прояви якого характеризують тип сприйняття художнього тексту (нарративна стратегія, міфологічний контекст, образна система), були визначені відповідні маскуліні ознаки твору американського письменника. У творі Г. Мелвілла утілені яскраві чоловічі (маскуліні) гендерні ознаки, які відповідно до феміністичної критики, розглядаються за параметрами символічного (міфологічного), громадського та інтерперсонального. Аналіз нараторської організації твору вказав на динаміку змін образів-розповідачів. Герой-наратор поєднав у собі різні чоловічі типи – від романтичного розповідача Ізмаїла до прямого авторського втручання в оповідь дослідника, філософа, митця. Ці оповідні іпостасі мають підкреслено раціональне мислення, аналітизм, стриману емоційність, що характеризує суто «чоловіче письмо». Предметом зображення автора був чоловічий колектив і чоловіча робота, де присутність жінки не тільки обмежена, але й суворо заборонена. Гендерна дихотомія простежується в образній системі твору, зокрема в міфологічних паралелях, розповідь про які бере на себе автор-оповідач. У романі морський простір є одночасно і хронотопом твору, і повноправним його героєм. З міфобразом океану пов'язаний архетипічний символ кола, що традиційно втілює ідею єдності, нескінченності та закінченості – вищої досконалості. У міфологічному контексті твору маскуліні ознаки стилю письменника нівелюються центральним образом єдності двох земних стихій – води та неба, які символізують жіночу та чоловічу сутність, здатні до нескінченного продукування життя. Автор підкреслює гендерне протиставлення та водночас єдність двох космогонічних стихій як жіноче та чоловіче, вживаючи терміни «фемінінність» та «маскулінінність».

Ключові слова: гендерні проблеми, феміністська критика, фемінінність, маскулінінність, нарація, міфобраз.

Поставлення проблеми. Дослідження гендерного дискурсу в художній літературі є невіддільною складовою процесів формування ціннісної парадигми сьогодення. Гендер створюється соціокультурною ситуацією в суспільстві, коли одні риси визначаються як чоловічі, інші – як жіночі. Фемінінність та маскулінінність – дві різні шкали, згідно з якими гендерні відмінності (вибір гендерних «норм» поведінки в емоціях, активності / пасивності, суб'єктивності / об'єктивності тощо) є результатом особливостей соціалізації, відмінності соціальних ролей чоловіків і жінок. У художній літературі гендерні особливості формують смислову структуру тексту, образну систему, нарративні стратегії, а також впливають на характер сприйняття твору загалом.

Мета статті полягає у з'ясуванні специфіки висвітлення гендерних проблем та їхнього впливу на літературні та суспільні стереотипи у творчості Германа Мелвілла, зокрема у романі «Мобі Дік».

Аналіз попередніх досліджень. Теоретичною базою дослідження слугували роботи вітчизняних та зарубіжних учених у галузі гендерних досліджень: Ю. Крістєвої, М. Фуко, О. Есперсена, Дж. Скотта, Р. Унгера, В. Агеевої, О. Забужко, С. Павличко тощо.

Протягом останніх десятиліть у вітчизняному та зарубіжному літературознавстві активно досліджується проблема впливу текстових характеристик на процеси сприйняття та розуміння творів різних типів (М. Візнер-Хенкс, Т. А. Ван Дейк, М. Рюткенен, В. Беля-

нін). На думку дослідників, текст сам по собі не є смисловою структурою, вона формується безпосередньо у свідомості реципієнта у процесі сприйняття та осмислення інформації. Феміністська критика прагне відшукати зв'язки між літературними та соціокультурними фактами й довести, що читач (або письменник) не може позбутися свого соціального середовища, своєї історії, свого виховання, своєї статі / гендера.

Унаслідок структурування соціокультурних категорій маскулінності та фемінінності у процесах концептуалізації дійсності формуються головні типи гендерних настанов – патріархальний і феміністський. Асоціативні зв'язки таких процесів здебільшого базуються на андроцентричних міфах, казках, забобонах тощо. Відповідно, маскулінність асоціюється з силою, жорстокістю, а фемінінність – із м'якістю та нерішучістю.

Виклад основного матеріалу. Феміністична критика доводить залежність оповідної манери від причин соціокультурних і психолінгвістичних. Художній текст не має формальних гендерних ознак, мало того – не існує жодного формального методу для їхнього знаходження. Предметом феміністичного літературознавства є визначення літературного гендера як дихотомії чоловічого / жіночого в особливостях письма, оповіді, жанру, контекстуальних рисах жіночого тексту. Сучасним феміністичним літературознавством підкреслюється специфічність жіночої психології, соціальних і професійних прагнень.

Відповідно до феміністичної теорії головною гендерною проблемою слід визнати наукове дослідження різниці між суспільними функціями: жіноче та чоловіче у владних структурах, мовні особистості жінок і чоловіків, місце у створенні культури. Ю. Крістева формулює ці відмінності як «різницю між статтями щодо символічного, громадського, інтерперсонального, – які насправді є соціальними, а з глобальної точки зору, історичними» [Крістева: 204].

Зв'язок суб'єкта з суспільством характеризується у першу чергу – інтелектуальним, емоційним, життєвим досвідом. Цей різноплановий досвід конструює сама особистість. Досвід жінок, що описується в літературі, постійно змінюється, проте змінюється здатність і способи

читання жіночих текстів. Ця теза феміністичної критики є актуальною для літературознавства, адже аналіз «чоловічого роману» Г. Мелвілла з точки зору гендерних проблем слід прочитувати й інтерпретувати за допомогою текстуалізації чоловічого досвіду через аналіз контексту, теми, оповідної та образної системи з міфологічним тлумаченням.

У творчості Г. Мелвілла утілені яскраві чоловічі (маскулінні) гендерні ознаки, які завдяки феміністичній критиці, розглядаються за параметрами символічного (міфологічного), громадського та інтерперсонального. Роман «Мобі Дік, або Білий Кит» має ознаки, які феміністичною критикою визначаються як чоловічі, оскільки зображено суто чоловіча справа – китобійний промисел з детальним описом технологічного процесу, суворого та небезпечного, що накладає відбиток на характери задіяних у ньому чоловіків. Гендерний аспект сприйняття твору досить однорідний, оскільки предметом зображення автора був суто чоловічий колектив, суто чоловіча робота, де присутність жінки не тільки обмежена, але й суворо заборонена. Жінка на кораблі – до нещастя. Тобто з точки зору феміністичної критики, цей твір безпосередньо причасний до створення стереотипів про жіноче призначення. Так само як і до створення стереотипів маскулінності, що стосується важкої праці, мужності, раціонального мислення. Усі соціальні ролі з виховання дітей, забезпечення родини для героїв Г. Мелвілла не є головними та суттєвими.

Розповідна організація твору є важливим фактором гендерного аналізу, оскільки наратор є не тільки суб'єктом мовлення, а й суб'єктом свідомості, у якій відбиваються погляди, почуття, бажання. У творах художньої літератури не завжди збігаються суб'єкт мовлення та суб'єкт свідомості, нерідко наратор втілює дві свідомості – автора та героя. Х. Борхес спроектував таку конфігурацію на читацьке сприйняття: «оповідач про якісь події замовчує або спотворює, впадаючи у всілякі суперечності, які дозволили б деяким – дуже небагатьом – читачам вгадати жорстоке або банальне підґрунтя» [Borges: 67]. У романі Г. Мелвілла нарація твору не обмежується постаттю розповідача Ізмаїла, його оповідь спочатку сусідить, а згодом поступово заміщується авторським

словом, домінування якого виявляється у ґрунтовних наукових коментарях, філософських узагальненнях і міркуваннях, ліричних відступах про долю Америки та людства загалом.

З образом розповідача Ізмаїла пов'язана лірична площина роману, яка починається з першої фрази роману – «Кличте мене Ізмаїл». Ця біблійна ремінісценція викликає у свідомості читача образ вигнанця, приреченого на поневіряння. Роль Ізмаїла-розповідача полягає в одивненні історії полювання на Білого кита. Ізмаїл – новачок у китобійній справі, у такий спосіб він детально та поступово знайомить читача зі світом китів та полювання на них. Автор як розчинена в тексті естетична категорія бачить героїв і події глобально і водночас приховано, зазвичай не виказуючи власної присутності. Г. Мелвілл порушує цей закон і втручається у наративну структуру, категорично звертаючись до розповідача: «Як же це так, Ізмаїле? Звідки ти, простий весляр вельбота, можеш знати, що таїться у кита в глибині?... Досі, Ізмаїле, ти казав щирю правду про те, що бачив на власні очі; а тепер стережися, ти зазіхаєш на привілеї Йони...» [Мелвілл: 590]. Своєю владою автор бере розповідь у власні руки, переважаючи наукові коментарі, біблійні історії з емоційними відступами: «Дайте мені перо кондора! Дайте мені кратер Везувію замість чорнильниці! Тримайте мене під руки, друзі!».

У момент нараторського переходу простежується посилення гендерного аспекту. Авторська оповідь набуває більш яскраво виражених маскулінних ознак. Так, опису внутрішньої будови кита передую порівняння з роздяганням жінки, і не простим зняттям одягу, а саме еротичною грою чоловіка: «Щоб досягнути його повністю й остаточно, мені слід розстебнути його ще далі, спустити з нього панчохи, зняти підв'язки, висмикнути гачки з петельок усіх його потаємних суглобів і показати його вам зовсім голим, тобто у вигляді скелета» [Мелвілл :590].

Гендерна дихотомія простежується в образній системі твору, зокрема в міфологічних паралелях, розповідь про які теж бере на себе автор-оповідач. У романі морський простір є одночасно і хронотопом твору, і повноправним його героєм. Багаторівневість семантики образу океану / моря виявляється у романі досить яскраво. З міфообразом океану у письменника

пов'язаний архетипічний символ кола, що традиційно виражає ідею єдності, нескінченності та закінченості, вищої досконалості. У «Мобі Діку» коло – це атрибут океану, а також сонця, кита, душі людини. Для Мелвілла океан – це «безмежне замкнене кільце вод» [Мелвілл: 590] (“far water-locked”) [Melville: 467]). Іншими атрибутами океану в романі є блакить і золото, добрість і всесвітня тиша. Протиставлення вогненної та водної стихії знаходить свою паралель у ненависті капітана Ахава до Білого Кита. Охоплений священним божевіллям Ахав є адептом вогню, тоді як в образі Мобі Діка персоніфікується міфологема води / океану.

Дихотомія океану та неба не менш яскраво втілена в романі. Міфологема води є середовищем й агентом загального зачаття та народження і може виконувати роль жіночої та чоловічої сутності. У Мелвілла ця міфологема конкретизується в образі океану, який символізує чоловічу природу, «плідне чоловіче насіння, що змушує землю народжувати» [Онацький: 195], небо, навпаки, уособлює жіночу стихію, що гармонійно поєднується з чоловічою. У розділі «Симфонія» письменник пояснює міфологему єдності стихій, підкреслюючи їхню протилежну сутність: «Небосхил і вода зливалися майже непомітно для зору у всеосяжній блакиті; замріяна височінь зорила по-жіночому (“with a woman's look”) прозора, м'яка і чиста, а мужній (“man – like”) дужий океан поволі надимав широкі буруни, наче груди сплячого Самсона. У небі ковзали на незаплямованих крилах легкі, білосніжні птахи; то були спокійні думи жіночної (“feminine”) повітряної стихії; а в глибині, у голубій безодні, стрімко пропливали люті левіафани, меч-риби й акули; і то були вперті, неспокійні, вбивчі мужні (“masculine”) думки могутнього океану. Та хоч яка велика була відмінність між цими стихіями, зовні вона проявлялася лише в ледь помітних відтінках; вкупі вони становили одне ціле, ніби являючи собою дві сутності – чоловічу й жіночу» (“it was only the sex”) [Мелвілл: 566-567]. Звернемо увагу на відмінності перекладу цього опису, де пари фемінітивів та маскулітивів перекладені українською однаково, проте в оригіналі щоразу по-різному з підкреслено гендерним акцентом: «по-жіночому» – «woman's look»; «жіночної» – «feminine»; «мужній» – «man like»; «мужній» –

«*masculine*»; «чоловічу й жіночу» – «*the sex*».

У романі також є і дихотомія моря / суші, свідомого / несвідомого, тіла / душі. Однак океан як втілення світової душі не часто перебуває у стані блаженного спокою, не випадково Г. Мелвілл називає його «темною стороною нашої планети» («*The Dark side of this earth*»). Світова душа, за Мелвіллом, пригнічена, крім усього іншого, ще й жадібністю, гордістю, жорстокістю створеної нею людини, яка підняла руку на свого Творця й одне з Його втілень – «божественного Білого Кита». І тому загибель «Пеквода» з усім його екіпажем у фіналі твору сприймається заслуженим покаранням.

Створений на основі вірувань, міфів, поетичних легенд, образ океану стає складним гносеологічним символом, що з'єднує в собі всесвіт, суспільство і людину. Для Мелвілла «роздум і вода назавжди невіддільні» [Мелвілл: 50] (*meditation and water are wedded for ever* [Melville: 22]). Письменник створив образний ланцюг із конкретних і абстрактних понять, у кожному з яких відсутні не тільки жіночі ознаки, а й загалом – земні: океан – істина – Бог. З позиції метафори океан – пізнання, плавання «Пеквода» – це подорож за Вищою Істиною, персоніфікацією якої є той самий Мобі Дік. Як і Білий Кит, океан-істина у Мелвілла є все той же «образ незбагненого фантома життя» («*image of the ungraspable phantom of life*»), він містить у собі «глибинні підвалини світу». Ось чому, як слушно зауважив Дж. У. Таттлтон, у міру читання роману «ми швидко виявляємо, що це плавання – плавання в незвіданих морях думки, як і в Атлантиці та Тихому океані. Філософська людина, таким чином – спостерігач за водою, що шукає в морі фундаментальний фантом життя, онтологічну реальність усередині та поза собою, незбагненну, незрозумілу таємницю існування» [Tuttleton]. І, подібно до марної гонитви за Мобі Діком, людина перебуває у вічних пошуках невловної істини, пізнати яку неможливо, навіть роздобувши її скелет. На думку письменника, марні спроби зробити глибини доступними кожному, а істина завжди прихована в глибині.

Попри те, що сюжет роману «Мобі Діка» побудований як історія китобійного рейсу в Атлантиці та Тихому океані, головним об'єктом авторської уваги залишається доля

Америци. В авторських відступах та образних асоціаціях порушуються соціальні, економічні, політичні і моральні проблеми: «Що таке Права Людини та Свобода в Усьому Світі, як не Вільна Риба? Що таке погляди та думки всіх людей, як не Вільна Риба? А хто ти, мій читачу, – хіба ж не Вільна Риба та не Спіймана Риба водночас?» [Мелвілл: 414].

Міфологеми океану та неба становили одне, як би являючи собою два початки: жіноче і чоловіче. Цей висновок повторює у тексті твору сам письменник, згадуючи жіноче лише на рівні космогонічних вічних стихій. Слід зауважити, що це гендерне протиставлення наповнюється і божественним сенсом, коли Ізмаїл розмірковує про містичний трепет, що охоплює людину, яка вперше побачила, що береги зникли з поля зору, про святість моря і про посвяту йому особливого божества в античній культурі. Однак море / океан символізує у Г. Мелвілла не тільки стихію несвідомого й Вселенську душу, а й незалежне мислення, на протигагу суші, що втілює стереотипне сприйняття дійсності: «будь-яка глибока, серйозна думка є лише безстрашна спроба нашої душі триматися відкритого моря незалежності, тоді як усі люті вітри землі та неба прагнуть викинути її на зрадницький, рабський берег» [Мелвілл: 153]. І це твердження також має гендерний зміст, бо раціональне мислення – один з фундаментальних компонентів чоловічої природи

Загалом, для твору Г. Мелвілла характерні патріархальні настанови, які чітко регламентують розподіл жіночих і чоловічих ролей, провідні й активні серед яких належать чоловіка, зокрема у суспільстві та родині. У романі згадується лише один жіночий образ у ролі служниці, яка допомагає підготувати провізію на плавання.

Водночас у міфологічному контексті твору маскуліні ознаки стилю письменника нівелюються центральним образом єдності двох земних стихій, які символізують жіночу та чоловічу сутність, здатні до нескінченного продукування життя. М. Візнер-Хенкс писала про цю єдність: «Обидві статі та те, що вони символізують, – чоловічий і жіночий принципи у світі, у Всесвіті й у кожному з нас – є двома полюсами, які повинні зберегти свої відмінності, свою протилежність, аби створити плідну динаміку, про-

дуктивну силу, що відповідає цій полярності» [Wiesner-Hanks: 119].

Висновки. Творчість Г. Мелвілла у річище розглянутих соціальних і культурних гендерних відмінностей засвідчує значний вплив на формування маскулінних уявлень і переконань як у зображенні головних чоловічих характерів, так і в міркуваннях про долю країни, де феміністичні ознаки майже відсутні. Сприйняття творчості Г. Мелвілла загалом і роману «Мобі Дік» зокрема залежить від факторів часу, ракурсу оцінки, читацьких сподівань чи розчарувань. Гендерний аспект сприйняття твору досить однорідний, оскільки предметом зображення автора був суто чоловічий колектив, суто чоловіча робота, де присутність жінки не тільки обмежена, але й суворо заборонена.

З огляду феміністичної критики, цей твір безпосередньо причетний до створення стереотипів про жіноче призначення. Так само як і до створення стереотипів маскулінності, що стосується важкої праці, мужності, раціонального мислення. Усі соціальні ролі з виховання дітей, забезпечення родини для героїв Г. Мелвілла не є головними та суттєвими. Гармонія гендерного питання виникає лише у міфокритичному аспекті символічного шару роману, коли автор міркує над сутністю протиставлення водної та небесної стихії. Китобійне судно знаходиться між океаном, що втілює чоловічу сутність, і небом – символ фемінінного, за логікою гендерних теорій, сам корабель – Америка та його команда втілюють поєднання обох гендерних протиставлень в субстанцію андрогінності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гендерні дослідження: монографія / За наук. ред. В. П. Кравця. Тернопіль: Богдан, 2013. 448 с.
2. Крістева Ю. Вибрані праці: Руйнування поетики. К.: Генеза, 2004. 306 с.
3. Мелвілл Г. Мобі Дік, або Білий Кит (пер. Юрія Лісняка). К.: Вид. група КМ-БУКС, 2016. 672 с.
4. Онацький Є. Українська мала енциклопедія: у 4 т. Т. 1. Київ: Університетське видавництво «Пульсари», 2016. 576 с.
5. Wiesner-Hanks, Merry (2019). *Women and Gender in Early Modern Europe* (4 ed.). Cambridge, UK: Cambridge University Press. 380 p.
6. Borges L. *Sobre los clásicos*. Madrid: Eterna Cadencia, 1997. 141 p.
7. Melville H. *Moby Dick*. Reading: Penguin Books, 1994. 536 p. (Penguin Popular Classics).
8. Tuttleton J. W. The character of Captain Ahab in Melville's *Moby-Dick*: URL: <http://www.worlddandy.com/public/1998/february/tuttleton.cfm#top>. (Дата звернення 24.05.22).

REFERENCES

1. Kravtsia V. P. (ed.) (2013) *Genderni doslidzhennia: monohrafiia* [Gender studies: monograph]. Ternopil: Bohdan. [in Ukrainian]
 2. Kristeva Yu. (2004) *Vybrani pratsi: Ruvnannia poetyky* [Selected works: Destruction of poetics]. K.: Heneza. [in Ukrainian]
 3. Melvill H. (2016) *Mobi Dik, abo Bilyi Kyt* [*Moby Dick, or The White Whale*]. K.: KM-BUKS. [in Ukrainian]
 4. Onatskyi Ye. (2016) *Ukrainska mala entsyklopediia* [Ukrainian mini encyclopedia]: u 4 v. Vol. 1. Kyiv: Universytetske vydavnytstvo «Pulsary». [in Ukrainian]
 5. Wiesner-Hanks Merry (2019) *Women and Gender in Early Modern Europe* (4 ed.). Cambridge, UK: Cambridge University Press.
 6. Borges L. (1997) *Sobre los clásicos*. Madrid: Eterna Cadencia.
 7. Melville H. (1994) *Moby Dick*. Reading: Penguin Books.
 8. Tuttleton J. W. The character of Captain Ahab in Melville's *Moby-Dick*: URL: <http://www.worlddandy.com/public/1998/february/tuttleton.cfm#top>. (access date: 24.05.22).
-

O. P. ORLOV

Candidate of Philological Sciences,

Assistant of World Literature Department,

V. G. Korolenko Poltava National University, Poltava, Ukraine

E-mail: olexsiyorlov@gmail.com

http://orcid.org/0000-0002-2338-118X

THE GENDER ASPECT OF H. MELVILLE'S NOVEL «MOBY DICK»

Gender issues are considered in the article based on the material of H. Melville's novel «Moby Dick». This work was the object of research from the point of view of feminist criticism, since gender problems in the contrast of female / male were not raised in the work. This figure depicts men's work, distant from women's problems by a boundless expanse of water. The signs of «women's writing» that are distinguished by feminist criticism characterize the type of perception of the artistic text (narrative strategy, mythological context, figurative system). These features were identified as masculine features of the work of the American writer. In the work of H. Melville, bright male (masculine) gender characteristics are embodied, which, according to feminist criticism, are considered according to the parameters of the symbolic (mythological), public and interpersonal. The hero-narrator combined various male types in himself – from the romantic storyteller Ishmael to the direct authorial intervention in the story of a researcher, philosopher, and artist. These narrative types have rational thinking, analysis, restrained emotionality, which characterizes purely «male writing». The subject of the author's image was a male team and male work, where the presence of women is not only limited, but also strictly prohibited. The gender dichotomy can be traced in the figurative system of the work, in particular in the mythological parallels that the author-narrator talks about. The sea space is both the chronotope of the work and its full-fledged hero. The archetypal symbol of the circle is connected with the mythic image of the ocean, which traditionally expresses the idea of unity, infinity and completeness, the highest perfection. Masculine features of the writer's style are leveled with the help of the central image of the unity of two earthly elements – water and sky, which symbolize the female and male essence, capable of endless birth of life. The author emphasizes the gender contrast and at the same time the unity of the two cosmogonic elements as feminine and masculine, using the terms «femininity» and «masculinity».

Key words: gender problems, feminist criticism, femininity, masculinity, narrative, mythic image.

УДК 821.133.1-31.09(092)"18"

DOI <https://doi.org/10.52726/as.humanities/2022.2.12>

Л. М. СИПА

кандидат філологічних наук,

доцент центру сучасних іноземних мов,

Український Католицький Університет, м. Львів, Україна

Електронна пошта: liliasypra@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-1035-3104>

РОМАНТИЧНІ МОТИВИ У ПОВІСТІ ОНОРЕ ДЕ БАЛЬЗАКА «САРРАЗИН»

Романтичні тенденції у творчості Оноре де Бальзака позначені зверненням до різних видів мистецтва: живопису, скульптури та музики. Французького реаліста цікавить проблематика сутності мистецтва, а також особливості митця як людини, з одного боку, обдарованої та нетипової, а з іншого – такої, котра потребує розуміння та співучасті оточуючих.

У центрі повісті «Сарразин» – постать генія, котрий прагне вдосконалення та перебуває у пошуках ідеалу. Проте, довершений образ людської краси стає руйнівним як для витворів мистецтва головного героя, так і для його життя. Фатальним для скульптора стає кохання до оперної співачки Замбінелли, котра виявляється юнаком. Якщо спочатку кохання надихає молодого митця, то згодом воно стає несумісним з любов'ю до мистецтва і навіть з життям героя.

Виокремлено питання рецепції мистецтва на прикладі сприйняття вокального виконання Сарразином. Живописець та скульптор особливо вразливий щодо рецепції музики. Музичне мистецтво переносить Сарразина в інший світ, а його виконавиця закарбовується назавжди у пам'яті героя.

Звернено увагу на романтичну символіку кольорів, що присутня у творі. Простежено компаративістичні зіставлення музичного дискурсу у повісті «Сарразин» з презентацією мистецького світу в інших повістях автора: «Гамбара» та «Массімілла Доні». У названих творах присутні романтичні мотиви крізь призму презентації передусім музики та образу митця. Акцентовано на відмінності позицій Сарразина та Гамбари щодо поєднання різних типів любові: любові до мистецтва та кохання. Окрім того, увиразнено мистецькі маркери у творі та деталізовано їх контекст у співставленні із згадуванням прізвищ композиторів та художників і їх творів у повісті О. де Бальзака «Массімілла Доні».

Підсумовано, що художня цілісність бальзаківського «Сарразину» у поєднанні презентацією мистецтва у творах «Гамбара» та «Массімілла Доні» вказують на реалізацію романтичних мотивів у художньому доробку французького реаліста і доповнюють тогочасне бачення та розуміння мистецтва і його ролі у житті суспільства загалом та окремої людини зокрема.

Ключові слова: романтизм, живопис, скульптура, музика, митець.

Постановка проблеми. «Філософські етюди» Оноре де Бальзака постають вагомою складовою «Людської комедії». Окреме місце тут відведено осмисленню мистецтва, що тяжіє до романтичного осягнення дійсності. Безпосередньо романтичною спрямованістю позначені передусім повісті «Гамбара» [Balzac] та «Массімілла Доні» [Balzac], зосереджені навколо проблематики музичного мистецтва, а також образу митця. До аналізу та інтерпретації цих творів звертаємося у окремих розвідках [Сипа, Ковальчук], [Сипа]. Романтичний дискурс в аспекті художньої презентації живопису та скульптури, а також музики представлений у повісті О. де Бальзака «Сарразин». Цей твір вперше вийшов друком у французькому журналі «La Revue de Paris» у 1830 р. Наступного

року повість увійшла до складу «Філософських романів та повістей» автора, а у 1835 р. «Сарразина» було залічено до «Сцен паризького життя» «Людської комедії».

Аналіз попередніх досліджень. Переклад повісті «Сарразин» українською мовою відсутній. Немає в українському літературознавстві й досліджень цього твору. Тоді як у зарубіжній літературознавчій науці привертають увагу напрацювання Гелени Борович [Borowitz], Катерини Колб [Kolb], Санді Петрея [Petrey], Скотта Спренджера [Sprenger], Роса Чемберса [Chambers] та Оуена Хеткоута [Heathcote]. У перелічених працях автори розглядають різні аспекти художнього світу повісті «Сарразин». Окрім того, за мотивами повісті сучасний американський композитор Річард Бодуен написав

оперу. Додамо також, що у 2004 р. побачила світ колективна монографія «Бальзак і живопис» [Balzac et la peinture], а у 2011 р. вийшла друком розвідка Хажім Савади щодо присутності живопису та музики у «Людській комедії» О. де Бальзака, однак повість «Сарразин» у ній не розглядається [Savada].

Мета нашого дослідження полягає в аналізі та інтерпретації презентації мистецтва, що апелює до романтичного відтворення дійсності у повісті О. де Бальзака «Сарразин».

Предметом дослідження є повість «Сарразин».

Об'єктом вивчення постають романтичні мотиви у художній цілісності бальзаківського твору.

Виклад основного матеріалу. Реалізація романтичного дискурсу у творі відбувається крізь призму звернення до різних видів мистецтва у художній цілісності бальзаківської повісті. Йдеться про живопис, скульптуру, музику і саму літературу. У творі простежується також апеляція до екфразису, коли зміст та сутність одного виду мистецтва передається за допомогою іншого.

Характеризуючи персонажів-осіб у творі, О. де Бальзак немов переповідає зображення портрету художника. Описи такого типу багаті на епітети та порівняння. Звернемося до портрету шістнадцятирічної дівчини Мар'яніни. Автор порівнює її з дочкою султана з казки «Алладин». Окрім фізичної зовнішності юнки, О. де Бальзак звертає увагу на її мистецькі здібності. Спів дівчини зображений як такий, що перевершує вокальні вміння відомих на той час оперних співаків. Мар'яніні вдавалося гармонійно поєднувати чистоту звуку, чутливість, точність руху та інтонації, натхнення та вміння. Образ дівчини співставляється у художньому світі твору із самою поезією, яка пов'язана зі всіма видами мистецтва.

Викликає зацікавлення також опис картини, яка, на думку персонажів, створена за допомогою надприродного пензля. Мовиться про відтворення Адоніса, що лежав на левовій шкурі. Витонченість контурів, колір волосся, все у зовнішності та поставі цього героя справляло враження досконалості. Цей образ був ідеалізовано красивий, що викликало незадоволення оповідача-критика гравюр, картин, статуй, оскільки той стверджував, що худож-

ники перебільшують людську красу, прагнучи досконалості.

У художній цілісності повісті мистецтво вивисується в порівнянні з наукою та релігією. Так, Сарразин замість того, щоб вчити грецьку мову, малює преподобного отця, який пояснює уривок за авторством Фукидіда. Герой змальовує математика, префекта, камердинера та наносить на стіни різні ескізи. Під час Служби Божої він займається видряпуванням на лавці, чи, маючи шматок дерева, вирізає фігуру святого. В майстерні ж він проводить час, не помічаючи його плинну та порівнюється з італійським скульптором Антоніо Канова.

Природна обдарованість митця, його працьовитість та навіть вдача корелюється у художній цілісності повісті також з постаттю відомого італійського художника епохи Відродження Мікеланджело. Автор називає Сарразина наполегливим та диким генієм. Такого типу людина насамперед пристрасно захоплена мистецтвом. Однак, поступово до любові до мистецтва долучається почуття кохання, котре спочатку неймовірно надихає молодого митця, а далі – руйнує не лише його творіння, а й ество.

Ідеальне втілення краси, яке митець шукав у природі, він знайшов у образі співачки Замбінелли. Дівчина (насправді це був юнак, про що йдеться у дослідженні Санді Петрея [Petrey]) уособлювала довершене поєднання пропорційності та краси. Виразні уста, очі, сліпуча біло-сніжна шкіра справили неабияке враження на митця. Автор додає до цих деталей усю досконалість шанованої греками Венери. Митець не втомлювався захоплюватися неповторною грацією, вишуканими лініями, гармонійно вигнутими бровами, носом, ідеальним овалом обличчя, чистотою його гострих контурів та об'ємними повіками [Balzac: 42].

Сарразин малював зображення Замбінелли, пригадуючи риси її зовнішності, а окрім того творив статую співачки. Досконалість фізичної краси Замбінелли прирівнюється до статуї Пігмаліона: «C'était plus qu'une femme, c'était un chef-d'oeuvre! Il se trouvait dans cette création inespérée, de l'amour à ravir tous les hommes, et des beautés dignes de satisfaire un critique. Sarrasine dévorait des yeux la statue de Pygmalion, pour lui descendue de son piédestal. Quand la Zambinella chanta, ce fut un délire. L'artiste eut

froid ; puis, il sentit un foyer qui pétilla soudain dans les profondeurs de son être intime <...>. Gloire, science, avenir, existence, couronnes, tout s'écourla. – Etre aimé d'elle, ou mourir, tel fut l'arrêt que Sarrasine porta sur lui-même. Il était si complètement ivre qu'il ne voyait plus ni salle, ni spectateurs, ni acteurs, n'entendait plus de musique» [Balzac: 43–44] («Вона була більше, ніж жінкою, вона була шедевром. В цьому неочікуваному творінні була любов, здатна милувати око будь-якого чоловіка, та краса, здатна відповідати запитам будь-якого критика. Сарразин поглинав очима статую Пігмаліона, котра зійшла до нього зі свого п'єдесталу. Коли Замбінелла співала, це було несамовите захоплення. Митець відчув холод, потім його огорнув вогонь, який раптом запалав в глибинах його ества <...>. Слава, наука, майбутнє, існування, лаври – все рухнуло. – Відчувати її кохання, або померти, таким був вирок, який Сарразин собі виніс. Він був настільки сп'янілий, що більше не бачив ані зали, ані глядачів, ані акторів, він не чув більше музики» (тут і далі пер. з фр. наш. – Л. С.)).

Коли митець намагався відтворити портрет Замбінелли, то усі його мрії набирали реальної форми. Він малював її немов Рафаель Санті зображав свою кохану Джорджоне: спокійну та холоду. На іншому полотні вона немов закінчувала руладу і, опустивши голову, прислухалася до свого голосу. Сарразин малював її безліч разів у всіх можливих реальних та омріяних варіантах.

Тут проведемо паралелі з повістю О. де Бальзака «Массімілла Доні», в якій автор також використовує відомі твори мистецтва для підкреслення зображення певних емоцій та якостей своїх персонажів. Наприклад, кохання, подібне до того, яке принц відчував до герцогині, надихнуло живописців Іспанії подарувати Італії «Мадонну», створити «День і Ніч» Мікеланджело та «Ворота раю» Флорентійської Баптистерії. Посмішкою герцогиня нагадувала «Мону Лізу» Леонардо да Вінчі, а принцові вона затьмарювала все навколо нього. Герцогиня для нього була найдосконалішою жінкою Італії. Вона здавалася йому найвищим вираженням мистецтва, бо сама природа зробила її на кшталт картини італійського живописця Рафаеля. Массімілла Доні ж порівнює окремі елементи опери Д. А. Россіні: речитатив, сцену

розпачу, темряви з картиною великого французького художника Нікола Пуссена «Зима».

Звернемо увагу і на той факт, що О. де Бальзак, як і живописці, підкреслює символічне значення кольору. У повісті «Сарразин», скажімо, герой змальовує голос коханої ним особи як гнучкий, ніжний, свіжий та сріблястий, що вказує на здатність віднайти в собі нові сили та нові можливості. Символічні орієнтири можна простежити і в інтер'єрі та одязі персонажів. При появі персонажа похилого віку переважають чорний та жовтий кольори, які виражають певну стагнацію та вже пройдений життєвий шлях колись шляхетної людини. Автор до змалювання цього образу додає також «gilet blanc, brodé d'or» [Balzac: 23] («білий жилет, вишитий золотом») та «diamant d'une valeur incalculable» [Balzac: 24] («діамант незрівнянної цінності») як ознаки колишньої величі. Тоді як у повісті «Массімілла Доні» головна героїня одягнута в білий колір, що наводить на думку про юність, чистоту та відкритість щодо майбутнього.

Бальзаківські описи природи у художній цілісності його творів теж нагадують відтворення картин живопису. Так, у повісті «Массімілла Доні» автор зображає скелі та ущелини, між якими в'ється потік, який утворив басейн, завалений залишками гранітних скель, де знаходяться луки, на яких ростуть вічнозелені ялини, величезні в'язи, фіалки та полуниці. Синьо-зелена водойма справляє враження сапфірів та смарагдів, залежно від кольору неба. Глибина, спокій, неосяжність, небесна любов і вічне щастя, порівнюються з діамантом, з місцем, куди сніг, збираючись з найвищих Альп, протікає через захований під деревами природний канал. Такі краєвиди є немов змалюванням любові Емілію до герцогині, а в каскадах, що стрибають, як зграя овець, постає уявлення про інші почуття персонажа до Ла Тенті.

Окрім живопису, О. де Бальзак апелює у художньому світі «Сарразину» до музики, котрій домінуюче місце відведене у таких повістях автора як «Гамбара» та «Массімілла Доні». У «Сарразині» О. де Бальзак вводить інформацію щодо національних варіантів італійської та французької музики та веде мову про театральне мистецтво і зокрема про таку його складову як вокальне виконання. Незабутні враження від італійської опери відтворені у повісті наступ-

ними рядками: «Pour la première fois de sa vie il entendit cette musique dont monsieur Jean-Jacques Rousseau lui avait si éloquemment vanté les délices pendant une soirée du baron Holbach. Les sens du jeune sculpteur furent, pour ainsi dire, lubrifiés par les accents de la sublime harmonie de Jomelli. Les langoureuses originalités de ces voix italiennes habilement mariées le prolongèrent dans une ravissante extase. Il resta muet, immobile, ne se sentant pas même foulé par deux prêtres. Son âme passa dans ses oreilles et dans ses yeux. Il crut écouter chacun de ses pores» [Balzac: 41] («Вперше в житті він почув музику, насолоду від якої йому так красномовно вихваляв Жан-Жак Руссо на вечорі у Гольбаха. Відчуття молодого скульптора були немов би скраплені відтінками чудової гармонії Жомелі. П'янка оригінальність цих чудово поєднаних італійських голосів ввела його в невимовний екстаз. Він онімів, став нерухомим, не відчуваючи навіть, що священники його тіснять. Його душа перейшла у вуха і очі. Йому здавалося, що він слухав кожною порою»). Сарразин відчував себе розбитим та слабким і в той же час сповненим радості. Вокальна майстерність настільки полонила митця, що той одразу закохався у співачку.

Якщо кохання Сарразина до Замбінелли зароджується з любові до мистецтва і йому не поступається, то для музиканта Гамбара, з однойменної повісті автора, музика займає все ж таки позиції першості. Коли композитор

чув божественну музику, він немов споживав її великими ковтками, аби передати якісно, бо вважав, що розуміти мистецтво та віднайти магію, яка прихована у ньому, дано лише людям, які мають безпосереднє відношення до цього. Таким чином, музика – це одкровення, яке неможливо передати словами, а музикант – людина, яка живе лише тоді, коли нею володіє натхнення.

Висновки і перспективи. Романтичні мотиви у повісті О. де Бальзака «Сарразин» відтворені через презентацію та осмислення різних видів мистецтва. Безпосередньо пов'язаним з живописом, скульптурою та музикою є головний герой твору Сарразин. Митець займається живописом та скульптурою, а його рецепція музики стає вирішальною для нього. Музика сприяє зародженню кохання до співачки Замбінелли, котра змальована як ідеальне втілення краси. Відповідно, руйнівною для героя є фатальна помилка щодо статі коханої (це переодягнутий юнак), що поєднується з глибиною мистецької зневіри. Сарразин руйнує власні довершені витвори мистецтва і гине сам. Доповнює бальзаківське відтворення мистецького дискурсу у повісті «Сарразин» представлення музики у таких творах автора як «Гамбара» та «Массімільла Доні». Водночас вивчення романтичної спрямованості названих творів кличе до компаративістичного аналізу та інтерпретації мистецтва у художньому доробку інших авторів та інших літературних напрямів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сипа Л., Ковальчук О. Музичний дискурс у новелі Оноре де Бальзака «Массімільла Доні». *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Філологія*, 2019. Вип. 42. Т. 2. С. 49–52.
2. Сипа Л. М. Романтична постать митця в повісті Оноре де Бальзака «Гамбара». *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Філологія*, 2020. Т. 31 (70). № 1. 77–80.
3. Balzac H. Gambarra. BeQ. 131 p. URL : <https://beq.ebooksgratuits.com/balzac/Balzac-73.pdf>
4. Balzac H. De Massimilla Doni. BeQ. 169 p. URL : <https://beq.ebooksgratuits.com/balzac/Balzac-72.pdf>
5. Balzac H. de Sarrasin. BeQ. 76 p. URL: <https://beq.ebooksgratuits.com/balzac/Balzac-43.pdf>
6. Balzac et la peinture. Tours, 2004. 287 p.
7. Borowitz H. O. Balzac's Sarrasine: the sculptor as Narcissus. *Nineteenth-Century French Studies*. 1977. Vol. 5, № 3/4. P. 171–185.
8. Chambers R. Sarrasine and the impact of art. *French Forum*. Pennsylvania, 1980. Vol. 5, No. 3. P. 218 – 238.
9. Heathcote O. Sarrasine' and Balzac criticism. *Paragraph*, 1983. Vol. 1. P. 18 – 28.
10. Kolb K. The Tenor of *Sarrasine*. *PMLA*, 2005. Vol. 120, No. 5 (Oct., 2005), P. 1560–1575. DOI:10.1632/003081205X73399
11. Petrey, S. Castration, Speech Acts, and the Realist Difference: S/Z versus Sarrasine. *Realism and Revolution: Balzac, Stendhal, Zola and the Performances of History*. Ithaca, NY, 2018. P. 53–82.
12. Savada H. Balzac au croisement des arts. Peinture, opéra et danse. *L'année balzacienne*. 2011. № 12. P. 125–144. URL : <https://www.cairn.info/revue-l-annee-balzacienne-2011-1-page-125.htm> DOI 10.3917/balz.012.0125
13. Sprenger S. *Sarrasine* de Balzac ou l'archéologie du moi moderne. *La Plume et la pierre : l'écrivain et le modèle archéologique au XIXe siècle*. Nîmes, 2007. P. 291–318.

REFERENCES

1. Sypa L., Kovalchuk O. (2019) Muzychnyi dyskurs u noveli Onore de Balzaka «Massimilla Doni» [Musical discourse in Honore de Balzac's novel "Massimilla Doni"]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriiia : Filolohiia*, no. 42. vol. 2. pp. 49–52.
2. Sypa L. M. (2020) Romantychna postat myttsia v povisti Onore de Balzaka «Gambara» [The romantic figure of the artist in Honore de Balzac's story "Gambara"]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho. Seriiia : Filolohiia*, no. 31 (70). vol. 1, pp. 77–80.
3. Balzac H. Gambarra. BeQ. 131 p. URL : <https://beq.ebooksgratuits.com/balzac/Balzac-73.pdf>
4. Balzac H. De Massimilla Doni. BeQ. 169 p. URL : <https://beq.ebooksgratuits.com/balzac/Balzac-72.pdf>
5. Balzac H. de Sarrasin. BeQ. 76 p. URL: <https://beq.ebooksgratuits.com/balzac/Balzac-43.pdf>
6. Balzac et la peinture. Tours, 2004. 287 p.
7. Borowitz H. O. (1977) Balzac's Sarrasine: the sculptor as Narcissus. *Nineteenth-Century French Studies*. Vol. 5, № 3/4. P. 171–185.
8. Chambers R. (1980) Sarrasine and the impact of art. *French Forum*. Pennsylvania, Vol. 5, No. 3. P. 218 – 238.
9. Heathcote O. (1983) Sarrasine' and Balzac criticism. *Paragraph*, Vol. 1. P. 18 – 28.
10. Kolb K. (2005) The Tenor of Sarrasine. *PMLA*, Vol. 120, No. 5 (Oct., 2005), P. 1560–1575. DOI:10.1632/003081205X73399
11. Petrey, S. (2018) Castration, Speech Acts, and the Realist Difference: S/Z versus Sarrasine. *Realism and Revolution: Balzac, Stendhal, Zola and the Performances of History*. Ithaca, NY, P. 53–82.
12. Savada H. (2011) Balzac au croisement des arts. Peinture, opéra et danse. *L'année balzacienne*. № 12. P. 125–144. URL : <https://www.cairn.info/revue-l-annee-balzacienne-2011-1-page-125.htm> DOI 10.3917/balz.012.0125
13. Sprenger S. (2007) Sarrasine de Balzac ou l'archéologie du moi moderne. *La Plume et la pierre : l'écrivain et le modèle archéologique au XIXe siècle*. Nîmes, P. 291–318.

L. M. SYPA

Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Center of Modern Foreign Languages,
Ukrainian Catholic University, Lviv, Ukraine
E-mail: liliiasypa@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-1035-3104>

ROMANTIC MOTIVES IN THE HONOR DE BALZAC'S «SARRAZIN»

Romantic tendencies in the work of Honore de Balzac are marked by an appeal to various types of art: painting, sculpture and music. The French realist is interested in the issues of the essence of art, as well as the characteristics of the artist as a person who is genius and atypical and also who needs the understanding and participation of others.

In the center of the novel «Sarrazin» is the figure of genius who strives for improvement and is in search of an ideal. However, the perfect image of human beauty becomes destructive both for the protagonist's artwork and for his life. Love for the opera singer Zambinella, who turns out to be a young man, becomes fatal for the sculptor. If at first love inspires the young artist, then later it becomes incompatible with the love of art and even the life of the hero.

The issue of art reception is singled out using the example of Sarrazin's perception of vocal performance. Painter and sculptor is especially sensitive to the perception of music. Musical art transports Sarrazin to another world and his performer is etched in the hero's memory forever.

Attention is paid to the romantic symbolism of colors present in the text. Comparisons of the presentation of the artistic world in the author's other novels «Gambara» and «Massimilla Doni» are traced. In the novels, there are romantic motifs through the prism of the presentation of music and the image of the artist. Emphasis is placed on the differences in the positions of Sarrazin and Gambara regarding the combination of different types of love: love of art and love for a woman. In addition, the artistic markers in the novels are highlights and their context is detailed in comparison with the mention of the names of composers and artists and artists and their works in H. de Balzac's novel «Massimilla Doni»

It is concluded that the artistic integrity of Balzac's «Sarrazin» in combination with the presentation of art in the novels «Gambara» and «Massimilla Doni» indicate the realization of romantic motives in the artistic work of the French realist and complement the contemporary vision and understanding of art and its role in the life of society in general and of an individual in particular.

Key words: romanticism, painting, sculpture, music, artist.

ФОЛЬКЛОРИСТИКА

УДК 398(477):32(=214.58)"20"

DOI <https://doi.org/10.52726/as.humanities/2022.2.13>

Я. А. ЗАКАЛЬСЬКА

кандидат філологічних наук,

провідний фахівець із фольклористики,

Центр фольклору та етнографії Навчально-наукового інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Електронна пошта: yarupa.folk@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0002-6533-8016>

ОБРАЗ ЦИГАНА В УКРАЇНСЬКОМУ ФОЛЬКЛОРИ: КОНСТАНТНІСТЬ VS ПЛАСТИЧНІСТЬ

Пропонована стаття присвячена вивченню образу цигана як одного з іноетнічних персонажів в українському фольклорі. Відомо, що дослідження взаємовідносин між представниками етнічних меншин розвиваються в системі координат «СВІЙ – ЧУЖИЙ». Необхідність вивчення міжетнічних стосунків особливо посилюється в періоди екзистенційних викликів, одним із яких є війна. Поштовхом до написання цієї розвідки став реальний факт, що трапився після воєнної агресії росії проти України в лютому 2022 року, коли етнічні роми вкрали ворожий танк. Авторка статті має на меті дослідити, чи трансформувався образ цигана в сучасному фольклорі, якщо порівняти з класичними фольклорними текстами. Вивчення образу цигана в українському фольклорі впродовж тривалого часу перебувало у фокусі уваги багатьох учених. У статті згадано збірки вітчизняних фольклористів, які записували тексти, у яких постає циган, і проаналізовано праці, присвячені цьому питанню. Зазначено, що, крім казкової та неказкової прози, образ цигана є характерним і для обрядового фольклору, як календарного, так і родинного. Обґрунтовано доцільність розгляду мемів, фотожаб у системі координат фольклористики. Окреслено ті ознаки, які характерні для мемів як новітніх фольклорних форм, вказано на їхні головні функції. Потверджено, що базовими для формування образу цигана залишаються сталі поведінкові маркери та риси характеру, притаманні романам: злодійкуватість, хитрість, схильність до крутість тощо. Показано, що кочівний спосіб життя сформував особливе ставлення циганів до засобів пересування (раніше – коней, тепер – «залізних коней»), що й відображено у фольклорних текстах. Зауважено, що в сучасних фольклорних формах простежується певна трансформація в трактуванні іноетнічних персонажів, що є наслідком переосмислення аксіологічних орієнтирів, а також тих реальних подій, що відбуваються в соціумі. Тобто, можна говорити про повільну зміну стереотипних уявлень, що були сформовані ще міфологічною традицією.

Ключові слова: циган, фольклорний текст, образ, фольклорна форма, поведінковий маркер.

Постановка проблеми. З огляду на те, що на території України проживають, окрім титульної нації, представники багатьох народностей, питання міжкультурної комунікації, зокрема міжетнічних взаємин, залишається вкрай важливим і актуальним. Природно, що це, крізь призму бінарної опозиції «СВІЙ – ЧУЖИЙ», знаходить відображення у фольклорі, який є дзеркалом соціально-культурних взаємодій. Чому сьогодні, у дні жорстокої війни росії проти України, проблема особливо на часі? Як зазначає Г. Ковальова, саме наявність чіткого образу «чужого» «сприяє внутрішній згуртованості та мобілізації нації, робить менш значущими всі її внутрішні відмінності й суперечливості, якщо порівняти з відмінностями й суперечливостями

«нашої» спільноти з «іншою»» [Ковальова : 87]. Загалом, у фольклорно-міфологічній картині світу потрактування зазначеної дихотомії «СВІЙ – ЧУЖИЙ» лежить у межах від повного несприйняття, ворожості до толерантності й діалогу.

Найчастіше й у класичних фольклорних текстах, і у фольклорних формах нового часу як іноетнічні персонажі постають москаль, жид і циган, які номіновані «чужими». Із наведеного переліку найбільш негативною конотацією наділений образ москаля (і, відповідно, весь синонімічний ряд на його позначення), що особливо загострюється з початком повномасштабної війни росії проти України. Ба більше, «образ «москаля» є одним із головних в об'єктивізації

концепту “ворог” у фольклорних творах» воєнного періоду [Кузьменко : 348].

Логічним постає питання потрактування інших іноетнічних персонажів, зокрема циган, у текстах минулих часів і сучасності. Поштовхом до актуалізації цього образу у фольклорі наших днів став реальний факт, а саме: на Херсонщині практично на початку повномасштабного російського вторгнення в Україну в селі Любимівка, що неподалік Каховки, етнічні роми викрали ворожий танк. Миттєва реакція соціальних мереж не забарилася й вилилася в численні меми, “фотожаби”, “гіфки” тощо. Якими ж постає в них образ цигана? Чи трансформувався він, якщо порівняти з класичними фольклорними текстами? Відповісти на ці питання й покликана пропонована стаття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Вивчення образу цигана в українському фольклорі впродовж тривалого часу перебувало у фокусі уваги багатьох учених. Записуючи з народних уст казки, легенди, оповідання, анекдоти, фольклористи нотували також ті тексти, у яких він постає як центральний. Так, казки про циган знаходимо в збірці І. Рудченка «Народні південноруські казки» [Рудченко]. Їм присвячено окремих розділ і в збірці В. Гнатюка «Галицько-руські анекдоти», опублікованій у 6 томі «Етнографічного збірника» [Гнатюк 1899]. 12 том «Етнографічного збірника» («Галицько-руські народні легенди», том 1) містить чимало легенд про циган [Гнатюк 1902]. Б. Грінченко також зафіксував такі тексти й опублікував їх у своїй знаменитій збірці «Етнографічні матеріали, зібрані в Чернігівській і сусідніх із нею губерніях» [Грінченко].

Зайве нагадувати, що для фольклористів, окрім збирацької та едиційної діяльності, важливою є також дослідницька робота, яка, безумовно, продовжується і у XXI столітті. Приміром, Л. Шума зосереджує свою увагу на вивченні народних легенд, у яких фігурує циган. На основі аналізу текстів у записках В. Гнатюка, Г. Булашева, О. Дея фольклористка виокремлює маркери, які є визначальними для формування стереотипу цигана як генералізованого образу представника ромського етносу, який уже впродовж шести століть проживає в Україні. До негативних рис, що характеризують його, дослідниця зараховує лінощі, брех-

ливість, злодійство, крутість. Однак вона підкреслює також і присутність у характері та поведінці цигана позитивних рис. Зокрема, акцентує увагу на його метикуватості, винахідливості, дотепності і швидкій адаптації до навколишніх умов [Шума : 134]. Досліджуючи політичний складник українського фольклору, Р. Лихограй окреслює етнічний стереотип як політичну детермінанту текстотворення анекдоту та неказкової прози [Лихограй : 64]. Науковець порівнює іноетнічні образи москаля, жида, цигана в неказковій прозі, наголошуючи, що циган, на відміну від євреїв і москалів, не є визискувачем чи гнобителем українців. На матеріалах народних оповідань, легенд, анекдотів Р. Лихограй визначає домінуючі риси в поведінці цигана, а також описує його зовнішні характеристики. У компаративному аспекті висвітлює образ цигана М. Демедюк у дисертаційній праці «Національна специфіка української народної казки». Проаналізувавши значний масив зразків казкового епосу, дослідниця висновковує: «На відміну від москаля та єврея, образ цигана дуже рідко конотований негативно. Часто казкарі навіть співчують бідності персонажа, а тому його шахрайство прирівнюється до витівок спритного наймита і сприймається як вигадливий жарт, не оцінюючись негативно. Найчастіше в українській соціально-побутовій казці натрапляємо на цигана-невдачу, який не відзначається винятковим розумом, а здобуває перемогу лише завдяки вдалим обставинам» [Демедюк : 17]. Суголосний із цією позицією і підхід Л. Мушкетик. У персонажній системі української соціально-побутової казки вона виокремлює тип “хитрун”, до якого відносить іноетнічного персонажа, зокрема цигана. «Циган у казках переважно брехун, злодій, часто несмілий, досить смішний. Хитруючи, він претендує на тонкі й хитрі вигадки, та лишається в дурнях» [Мушкетик : 268]. На вивченні міжетнічних стосунків в українських казках зосереджує свою увагу І. Грищенко [Грищенко 2009]. У дисертації «Фольклорні когнітивні патерни: міжетнічний полілог у народній прозі України» вона також розглядає образ цигана з погляду діади “СВІЙ – ЧУЖИЙ” [Грищенко 2017]. Цей образ простежуємо не лише в казковій і неказковій прозі. Він, зокрема, є характерним для обрядового

фольклору: як календарного, так і родинного, чому присвятив свої студії О. Курочкін [Курочкін 2008, 2010]. «У зображенні циган та інших етнічних персонажів український драматично-видовищний фольклор виробив свої традиції формування стереотипного образу. Він відзначається певними мовними характеристиками, клішованими деталями одягу, аксесуарами і нарешті – набором конкретних ігрових сюжетів». Аналізуючи образ цигана в календарно-обрядовому фольклорі, автор фіксує факт «асоціативного зближення двох різнорідних спільнот», одним із яких є етнічні роми [Курочкін 2008: 259, 266].

Постановка завдання. Мета запропонованої статті – здійснити компаративний аналіз образу цигана в класичному українському фольклорі та фольклорі ХХІ століття, простежити основні трансформації, виявити спільні та відмінні риси. **Об'єктом дослідження** є легенди, казки, анекдоти в записках українських фольклористів і сучасна мережева творчість, що з'явилася після повномасштабного нападу росії на Україну 24 лютого 2022 року, зафіксована авторкою цієї статті. **Предмет дослідження** – образ цигана в українському класичному фольклорі та фольклорі ХХІ століття.

Виклад основного матеріалу. Образ цигана у фольклорі, як і стереотип “чужого” загалом, формується завдяки синтезу міфологічних уявлень і об'єктивних знань, які постають на основі реальної практики співжиття різних етносів. Обсервуючи спосіб життя ромів, українці, як, зрештою, і представники інших слов'янських народів, виокремили основні риси характеру та їхньої поведінки, що знайшло відображення в різних жанрах фольклорних текстів, найчастіше легендах, казках, анекдотах і пареміях. Сьогодні цей перелік можна розширити завдяки появі нових форм, які за низкою ознак (анонімність, варіативність тощо) є близькими до фольклорних. В основі фольклорного “портрета” цигана лежить феномен узагальнення, схематизації та генералізації досвіду співжиття українців і ромів. Ще І. Франко в статті «До історії українського вертепу ХVІІІ в.» зауважив, що циган «ласий на їду і легкий заробіток, самохвалько, злодійкуватий, брехливий і ворожит» [Франко 1982 : 291].

Підтвердження цієї думки простежуємо у фольклорних текстах. У збірці «Галицько-руські народні анекдоти» В. Гнатюк наводить тексти про злодійкуватість цигана. Цікаво, що цигани крадуть усе: і провізію, й одєжину, і сільськогосподарський реманент, про що промовисто говорять часто й самі назви фольклорних творів. Одне слово, тягнути чуже вони майстри. «Один циган заліз огірки красти» [Гнатюк 1899 : 259], «Пішов циган садовину красти» [там само], «Виліз циган на сливку», «Заліз циган в капусту і почав тягати її в мішок» [Гнатюк 1899 : 260]. Дуже часто циганська рука тягнеться до сала: «А циган вкрав те сало і хліб від них, відійшов далеко і з'їв», «Злапали були раз циганчука, що вкрав сало» [Гнатюк 1899 : 257, 263]. До нього цигани є особливо захланними: «Циган за солонину віддав би дитину» [Франко 1909 : 293]. У хитрий спосіб крадуть цигани й взуття, зокрема чоботи. Так, В. Гнатюк наводить анекдот «Змилосоудився», у якому розповідається, що циган побачив п'яного чоловіка й розхвилювався, що п'яниця й не помітить, якщо хтось у нього чоботи буде красти, тому вирішив сам стягнути з нього чоботи. У ще одному анекдоті розповідається, що циган пішов на ярмарок купувати чоботи й побився об заклад із шевцем, що зможе вкрати в нього товар, та й утік із чобітьми [Гнатюк 1899 : 260]. Та найчастіше об'єктом злочину цигана ставала худоба, зокрема вівці, свині, коні: «На гарячому спіймали цигана, який вкрав вівцю», «Вкрав циган кобилу», «Ішов якомсь циган через село та й побачив коня, прив'язаного до плота, взяв його за повід, відв'язав і хоче сідлати» [Гнатюк 1899 : 262, 257, 256]. П. Лінтур записав на Закарпатті казку «Як циган чорта обдурив», у якій розповідається, як циган обманув чорта і вкрав у нього свині. «І відтоді є народна приповідка: циган і чорта обмане!» [Лінтур : 190-191]. Звідси й таке стереотипне уявлення про цигана як крадія: «Що циган, то злодій» [Франко 1909 : 293]. Як бачимо, більшість класичних фольклорних творів розгортається навколо реалістичної фабули – злодійкуватості циганів.

А як щодо сучасного фольклору? Перш ніж аналізувати образ цигана у фольклорних формах сьогодення, зазначимо, що для дослідника народної творчості завжди існує небезпека підміни істинно фольклорних творів, які про-

йшли випробування часом, новітніми текстами, у питанні потрактування природи яких консенсус поки не досягнутий, принаймні в українській фольклористиці. Зрештою, питання підробок і фальсифікацій у фольклорі не є новим. Одним із таких дискусійних питань є належність мемів до фольклору. Вони виникають в епоху стрімкого розвитку інформаційних технологій, які вносять корективи в параметрування фольклорних творів і фольклорних жанрів зокрема. Такі форми ще не відшліфовані часом, без сумніву, втрачають усність, але зберігають основні критерії фольклорних текстів: варіативність і колективність. Вони моментально реагують на знакові для спільноти виклики. Їх автор завдяки масовому тиражуванню зазвичай досить швидко губиться, тому, фактично, йдеться про анонімність таких творів. Меми виконують також низку функцій, характерних для традиційних фольклорних текстів: насамперед, викривальну та психотерапевтичну, зокрема функцію декатастрофізації в час війни. Меми, які ретранслюють новітніми засобами комунікації традиційні актуальні смисли, а ступінь їх конвенційності для реципієнта є надзвичайно високим, можна, на нашу думку, розглядати в системі координат фольклористики, рівно ж як і соціології, психології, культурології, себто перебувають на помежів'ї різних соціогуманітарних дисциплін. «Мем, за твердженням дослідника Д. Рашкоффа, є інструментом комунікації індивідуального з колективним, загальнозрозумілим символом, який не тільки впливає на реальність, але й формує її» [Смола : 92].

Зазначимо, що в більшості класичних зразків фольклору згадано, що цигани найбільше ласі до коней. У сьогочасному ж фольклорі циган постає таким, що йде в ногу з науково-технічним прогресом: краде вже не живих коней, а інші засоби пересування, потужність яких, однак, вимірюється в кінських силах. Якщо на початку двадцятого століття це були коні, на початку 2000-х років – машини (стереотипне уявлення), то у 2022 році це танки та бронетранспортери (меми № 1, 2). Як було зазначено вище, приводом до масової колективної творчості став реальний факт, коли цигани вкрали російський танк. Такою була відповідь ромів на ворожу агресію. Поява зна-

чної кількості мемів із невстановленим авторством свідчить про те, що вони апелюють до конкретної події. Тобто, можемо говорити про їхню прецедентність.

(№ 1)

(№ 2) [22]

Зафіксовані нами меми підтверджують стереотипне уявлення про циган як конокрадів: «Цигани вкрали коня». Однак візуальний субтекст актуалізується відповідно до сучасної ситуації: кінь запряжений у ворожий танк, маркером якого є літера «Z» (№ 3).

(№ 3) [22]

Особливе ставлення циган до засобів пересування пояснюється кочівним способом життя. Цигани-кочівники й сьогодні готові мандрувати в сторону Уралу, що відображено у фольклорному тексті: «Цигани цікавляться, чи справді за голову пуйла дають млн? Бо вони вже кочують у бік Уралу» (алюзія на бункер, у якому, за інформацією ЗМІ, переховується путін) [Народ скаже, як зав'яже 2022].

При компаративному аналізі класичних текстів і фольклорних форм сьогодення помічено відмінність і в мотивації дій персонажа, і в оцінці таких дій колективним автором. Якщо раніше превалювала особиста вигода циган від злочинства, то в разі з викраденням російського танка на першому місці постають їхні патріотичні почуття. Тобто, контекст ситуації, зокрема соціокультурні та політичні чинники, завжди впливає на сам фольклорний текст. Для прикладу, нами були зафіксовані різні тексти (заклички, анекдоти тощо): «Слава українським ромам. Так тримати!», «Тепер в я все бачив в житті. Навіть ромів-бандерівці», «В тероборону Кривого Рогу дзвонив місцевий циганський барон (Довгинцеве) домовитися про зброю. Каже, є близько трьохсот циган, готових боронити Кривий Ріг від русні», «Що поробиш? Вони ж також громадяни України. Старуються, як можуть» [Під Каховкою роми вкрали в росіян танк 2022]. У сучасних фольклорних формах прочитуємо позитивну оцінку образу цигана, на відміну від негативної/інколи нейтральної в класичних фольклорних текстах. Це пояснюється зміною в поведінці самих циган: відчуття власної чужинності змінюється на усвідомлення себе частиною українського народу, попри різну етнічну приналежність. Фактично, відбувається своєрідний діалог між “своїм” і “чужим”. «Отримання, сприйняття та ретрансляція культури іншого етносу з позиції власного етносу дозволяє говорити про формування та побутування міжетнічного полілогу в Україні, що має своє відображення у творах фольклорних жанрів» [Грищенко 2017 : 231]. Підтвердженням цього є текст: «Друзі-цигани...» (№ 4).

Спостерігаємо зміщення межі між “своїм” і “чужим” в однойменній опозиції від “чужого” до “свого”. Інакше кажучи, зазначена діада трансформується в тріаду “СВІЙ – ІНАК-

ШИЙ – ЧУЖИЙ”, що є особливо характерним у час внутрішньої чи зовнішньої диктатур, період ескалації. Як зауважує І. Грищенко, «яскравим прикладом є згуртованість етнічних українців та етнічних татар після тимчасової анексії Криму, внутрішньоетнічна консолідація після захоплення східних територій нашої країни. Щоправда, ці ж події сприяли виявленню й іншої категорії – внутрішньоетнічної Чужинності» [Грищенко 2017 : 178].

(№ 4) [22]

Як бачимо, у реаліях воєнного буття цигани готові “працювати” задля перемоги України: «Танка вже маєм, ідем по рускій корабль» (№ 5).

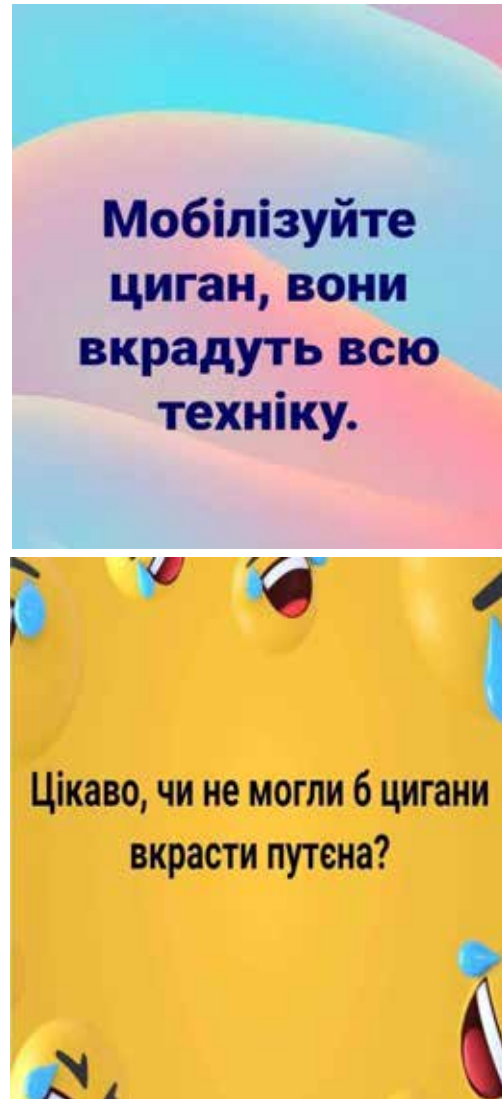

(№ 5) [22]

У класичних фольклорних текстах знаходимо інформацію, що цигана, як і будь-якого злочинця, за крадіжки карали. Це відбува-

лося згідно з нормами українського звичаєвого права. Так, у збірнику «Галицько-руські народні анекдоти» В. Гнатюк наводить текст «Як циган скакав через кобилу»: «Вкрав циган кобилу, догнали його, зловили та й привели до ратуші. Посходилися люди, хто прийшов, то циганові в очі: «А злодюга, коновід, бийте його та слухайте, чи живий, на що коні краде» [Гнатюк 1899: 257]. Саме біля ратуші або в приміщенні самої ратуші злочинця часто карали за злочин. Інколи злодія могли піймати на гарячому: «На гарячому піймали цигана, який вкрав вівцю. Завели його до мандатора¹. – Ти вкрав вівцю? – питає мандатор. – Признайся!». Циган спершу не хотів признаватися. Розлючений мандатор, щоби змусити цигана зізнатися в скоєному, звелів гайдукам покласти цигана на лаву та бити, рахуючи при цьому до ста. Після десятого удару циган признався [Гнатюк 1899: 262]. За звичаєвим правом, існували різні засоби, щоби примусити злочинця зізнатися в скоєному. О. та П. Івановські зазначають, що інколи крадіїв відправляли на шибеницю [Івановська, Івановський : 120]. Так відбувалося і з циганом, що зафіксовано у фольклорних текстах: «Заслужив циган на шибеницю»; «Зловили раз циганчука за вкрадене сало та за те дурне сало мали його повісити»; «Провалили цигана під шибеницю» [Гнатюк 1899: 262-263]. Дуже часто циган божився, що він не здійснював злочин, нічого не крав: «Бігме, шановна громадо, – взявся циган клястися й божитися, – їй Богу, не крав я кобилу, щоби мені в міху дух заперло, щоби ковадло розкололося, молоток пощербився, якщо я кобилу вкрав». Однак насправді це було брехнею. Фольклористи записували тексти, у яких розповідається, чому циганові дозволено брехати. За сюжетом, жиди, коли розпинали Христа, попросили цигана-коваля зробити п'ять гвіздків: на голову, руки й ноги. Циганові стало жаль Христа, тому зробив лише чотири цвяхи. Він прибив руки й ноги, але не голову, забожившись жидам, що голову теж прибив. Жиди не повірили, пішли перевіряти. На циганове щастя, на голову сіла муха, що здалеку була схожа на гвіздок. Із того часу людям брехати гріх, а циганові можна [Грін-

ченко : 75]. У сучасних фольклорних утворах циганів за крадіжку танка не лише не карають, навпаки, його дії схвалюють: «Мобілізуйте циган, вони вкрадуть всю техніку» (ідеться про ворожу); «Цікаво, чи не могли би цигани вкрати путіна?» (№ 6, 7).

(№ 6, 7) [22]

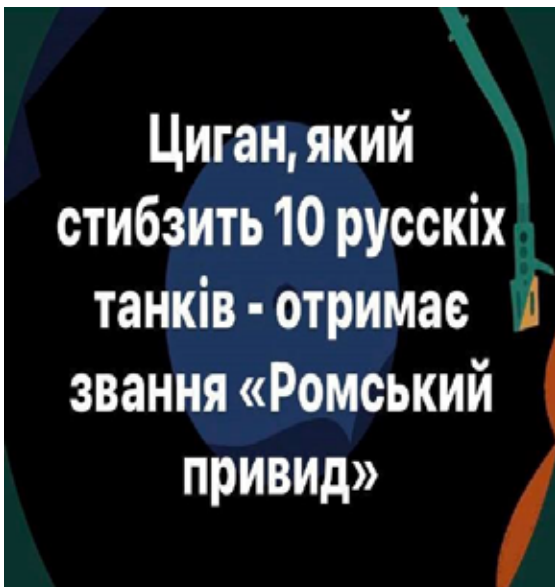
Значимо, що ще І. Франко та В. Гнатюк зауважували: «Хто цигана зловит? Хиба хорт або чорт?» [Франко 1909 : 292, Гнатюк 1899 : 260]. «Циган, укравши щось, уміє дуже зручно втекти».

Можемо провести паралель із сучасним фольклором, коли циган зображається приви́дом: «Коли вкрав вже 10-й танк. Циган-привид»; «Циган-привид украв 12 танк»; «Циган, який сти́бзить 10 русскі́х танкі́в, отримає звання “Ромський привид”» (№ 8, 9, 10).

¹ Мандатор – службовець поміщицького або державного маітку, що виконував адміністративні та поліцейські функції.

Айнене, кучерявенькій

(№ 8, 9, 10) [22]

Ці меми є своєрідною алюзією на “привида Києва”. Адже ще в перші дні повномасштабного вторгнення росії в Україну в засобах масо-

вої інформації та соціальних мережах поширилися чутки про льотчика-привида, який здобув чимало перемог у небі над столицею. Припускаємо, що числа 10, 12 також не є випадковими. У приблизно той же час армія росії вдесьте (а згодом і удванадцять тощо) безуспішно атакувала село Чернобаївку Херсонської області. У сучасних фольклорних формах можливості й сила циганів часто гіперболізуються, а ворог (окупант) висміюється: «Нова загроза для окупантів – циган-привид» (№ 11). Такий стилістичний прийом є характерним для опису “чужого” загалом.

(№ 11) [22]

Як було зазначено вище, оцінка щодо потрактування мемів як фольклорних форм не є однозначною. Одним з аргументів науковців є їхня «недовговічність». Однак аналізуючи прецедентні тексти останніх років, ми зауважили, що в багатьох мемах можна виокремити певну сталу (повторювану) частину, формулу, та змінну, залежну від контексту. Сталим може бути як візуальний, так і вербальний субтекст. Для прикладу, зображення дівчини-циганки (№ 12), яка говорить: «Ми не з такої сім'ї, як другі...» (стала частина). Продовження фрази (змінна частина) відповідає контексту ситуації: «Ми танка вкрали» («Ми з “богатої”», «Ми з “вакцинованої”» тощо). Іронія – це ще один прийом, який використовують при описі іноетнічного персонажа.

Такі тексти не лише підкреслюють увагу до циганів як до іноетнічних персонажів, а й дають підставу говорити про варіативність і відтворюваність мемів.

(№ 12) [22]

Висновки. Проаналізований матеріал дозволяє стверджувати, що образ цигана є характерним як для традиційного, так і сучасного фольклору. І в класичних текстах, і в новітніх фольклорних формах він формується на основі поведінкових маркерів і сталих рис характеру ромів. Залишаючись константним, образ зазнає певних трансформаційних змін. Така пластичність виникає завдяки переосмисленню суспільством аксіологічних і оціночних орієнтирів. Зауважено, що відкинуті раніше на маргінес роми інтегруються в соціум, що певною мірою нівелює межу між “своїм” і “чужим”, розширюючи дихотомію “СВІЙ – ЧУЖИЙ” до тріади “СВІЙ – ІНАКШИЙ – ЧУЖИЙ”.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гнатюк В. Галицько-руські анекдоти. *Етнографічний збірник. Т. 6.* Львів: Накладом Наук. Т-ва ім. Шевченка: 3 друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1899. 370 с.
2. Гнатюк В. Галицько-руські народні легенди. Т.1. *Етнографічний збірник. Т. 12.* Львів: Накладом Наук. Т-ва ім. Шевченка: 3 друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1902. 215 с.
3. Грищенко І. Міжетнічні стосунки в українських народних казках. Київ: ЗАТ «Миронівська друкарня», 2009. 252 с.
4. Грищенко І. Фольклорні когнітивні патерни: міжетнічний полілог у народній прозі України: дис. ... д-ра філол. наук: 10.01.07. Київ, 2017. 447 с.
5. Гринченко Б. Д. Этнографические материалы, собранные в Черниговской и в соседних с ней губерниях. Выпуск 1. Рассказы, сказки, предания, пословицы, загадки и пр. Чернигов: Тип. Губ. Земства, 1895. 308 с.
6. Демедюк М. Національна специфіка української народної казки: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.07. Львів, 2010. 20 с.
7. Івановська О.П., Івановський П.О. Звичаєве право в Україні. Етнотворчий аспект: навчальний посібник. Київ: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2014. 383 с.
8. Ковальова Г. Опозиція “свій – чужий” при формуванні національної ідентичності в контексті глобалізації. *Наукові записки. Серія «Філософія».* 2009. Вип. 5. С. 84–91.
9. Кузьменко О. Драматичне буття людини в українському фольклорі: концептуальні форми вираження (період Першої та Другої світових воєн). Львів: Інститут народознавства НАН України, 2018. 727 с.
10. Курочкін О. Карнавальні “цигани”: етнічний стереотип і обрядова маска. *Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів.* Т. 15. 2008. С. 255-269.
11. Курочкін О. “Циганщина” як структурний компонент традиційного весілля. *Матеріали до української етнології.* № 9 (12). 2010. С. 143-150.
12. Лихограй Р. Політична складова українського фольклору: дис. ... канд. філол. наук: 10.01.07. Київ, 2016. 201 с.
13. Лінтур П. Дідо-всевідо: Закарпатські народні казки. Ужгород: Карпати, 1969. 238 с.
14. Мушкетик Л. Персонажі української народної казки. Київ: Український письменник, 2014. 360 с.
15. Народ скаже, як зав'яже. *Сільські вісті.* 2022. 12 липня. № 24 (19968). URL: <http://www.silskivisti.kiev.ua/19968/Odin.php?n=51448> (дата звернення: 26.07.2022)
16. Під Каховкою роми вкрали в росіян танк. URL: https://24tv.ua/pid-kahovkoyu-ukrayinski-tsigani-vkrali-rosiyan-tank-a-mistsevi_n1881612 (дата звернення: 08.06.2022)
17. Рудченко И. *Народные южнорусские сказки:* в 2 вып. Выпуск 1. Киев : В тип. Е. Я. Федорова, 1870. 212 с.
18. Смола Л. Мем як інструмент інформаційної війни. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Психологія».* 2019. № 1(10). С. 91-95.
19. Франко І. Галицько-руські народні приповідки. Том III. Випуск 1 (Рабунок – Час). *Етнографічний збірник. Т. 27.* Львів: Накладом Наук. Т-ва ім. Шевченка: 3 друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1909. 300 с.
20. Франко І. До історії українського вертепу XVIII в. *Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Том 36. Літературно-критичні праці (1905-1906) / упорядкування та коментарі О. О. Білявської, А. В. Горещького.* Київ: видавництво «Наукова думка», 1982. С. 170 – 375.

21. Шума Л. Етнічний стереотип рома (цигана) в народних легендах. *Studia methodologica*. 2016. No. 43. С. 128-135.
22. Як вкрасти танк? Роми розповідають. URL: <https://romaua.org.ua/news/ukraine/1647270677877> (дата звернення: 24.06.2022)

REFERENCES

- Hnatiuk, V. (1899). Halytsko-ruski anekdoty [Galician-Russian anecdotes]. *Etnohrafichnyi zbirnyk. T. 6*. Lviv: Nakladom Nauk. T-va im. Shevchenka: Z druk. Nauk. T-va im. Shevchenka [in Ukrainian].
- Hnatiuk, V. (1902). Halytsko-ruski narodni lehendy [Galician-Russian folk legends]. T.1. *Etnohrafichnyi zbirnyk. T. 12*. Lviv: Nakladom Nauk. T-va im. Shevchenka: Z druk. Nauk. T-va im. Shevchenka [in Ukrainian].
- Hryshchenko, I. (2009). Mizhetnichni stosunki v ukrainskykh narodnykh kazkakh [Interethnic relations in Ukrainian folk tales]. Kyiv: ZAT «Myronivska drukarnia» [in Ukrainian].
- Hryshchenko, I. (2017). Folklori kohnityvni paterny: mizhetnichnyi poliloh u narodni prozi Ukrainy [Folklore cognitive patterns: interethnic polylogue in folk prose of Ukraine]: dys. ... d-ra. filol. nauk: 10.01.07. Kyiv [in Ukrainian].
- Grinchenko, B. D. (1895). Etnograficheskie materialy, sobrannyye v Chernigovskoy i v sosednih s ney guberniyah [Ethnographic materials collected in Chernihiv and neighboring provinces]. Vyipusk 1. Rasskazyi, skazki, predaniya, poslovitsyi, zagadki i pr. Chernigov: Tip. Gub. Zemstva [in Russian].
- Demediuk, M. (2010). Natsionalna spetsyfika ukrainskoi narodnoi kazky [National specificity of the Ukrainian folk tale]: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: 10.01.07. Lviv [in Ukrainian].
- Ivanovska, O.P., Ivanovskiy, P.O. (2014). Zvychaieve pravo v Ukraini. Etnotvorchyi aspect: navchalnyi posibnyk [Customary law in Ukraine. Ethnocreative aspect: study guide]. Kyiv: Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr «Kyivskiy universytet» [in Ukrainian].
- Kovalova, H. (2009). Opozytsiia "svii – chuzhyi" pry formuvanni natsionalnoi identychnosti v konteksti hlobalizatsii [The opposition "own – foreign" in the formation of national identity in the context of globalization]. *Naukovi zapysky. Seriia «Filosofia»*. 5, 84–91 [in Ukrainian].
- Kuzmenko, O. (2018). Dramatychnie buttia liudyny v ukrainskomu folklori: kontseptualni formy vyrazhennia (period Pershoi ta Druhoi svitovykh voien) [The dramatic human existence in Ukrainian folklore: conceptual forms of expression (the period of the First and Second World Wars)]. Lviv: Instytut narodoznavstva NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Kurochkin, O. (2008). Karnavalni "tsyhany": etnichnyi stereotyp i obriadova maska [Carnival "gypsies": ethnic stereotype and ritual mask]. *Naukovi zapysky. Zbirnyk prats molodykh vchenykh ta aspirantiv*. Vol. 15, 255-269 [in Ukrainian].
- Kurochkin, O. (2010). "Tsyhanshchyna" yak strukturnyi komponent tradytsiinoho vesillia ["Tsyhanshchyna" as a structural component of a traditional wedding]. *Materialy do ukrainskoi etnologii*. 9 (12), 143-150 [in Ukrainian].
- Lykhohrai, R. (2016). Politychna skladova ukrainskoho folkloru [The political component of Ukrainian folklore]: dys. ... kand. filol. nauk: 10.01.07. Kyiv [in Ukrainian].
- Lintur, P. (1969). Dido-vsevido: Zakarpatski narodni kazky [Transcarpathian folk tales]. Uzhhorod: Karpaty [in Ukrainian].
- Mushketyk, L. (2014). Personazhi ukrainskoi narodnoi kazky [Characters of the Ukrainian folk tale]. Kyiv: Ukrainyski pysmennyk [in Ukrainian].
- Narod skazhe, yak zaviazhe [The people will say as they will]. *Silski visti*. 2022. 12 lypnia. No. 24 (19968). URL: <http://www.silskivisti.kiev.ua/19968/Odin.php?n=51448> (date of access: 26.07.2022) [in Ukrainian].
- Pid Kakhovkoiu romy vkraly v rosiian tank [Near Kakhovka, the Roma stole a tank from the Russians]. URL: https://24tv.ua/pid-kahovkoyu-ukrayinski-tsigani-vkrali-rosiyan-tank-mistsevi_n1881612 (date of access: 08.06.2022) [in Ukrainian].
- Rudchenko, I. (1870). Narodnyie yuzhnorusskie skazki [Folk South Russian fairy tales]: v 2 vyip. Vyipusk 1. Kiev: V tip. E. Ya. Fedorova [in Russian].
- Smola, L. (2019). Mem yak instrument informatsiynoi viiny [Meme as a tool of information warfare]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Seriia «Psykhologhiiia»*. 1(10), 91-95 [in Ukrainian].
- Franko, I. (1909). Halytsko-ruski narodni prypovidky [Galician-Russian folk paremiias]. Tom III. Vypusk 1 (Rabunok – Chas). *Etnohrafichnyi zbirnyk. T. 27*. Lviv: Nakladom Nauk. T-va im. Shevchenka: Z druk. Nauk. T-va im. Shevchenka [in Ukrainian].
- Franko, I. (1982). Do istorii ukrainskoho vertepu XVIII v [To the history of the Ukrainian "vertep" of the 18th century.]. *Zibrannia tvoriv u piatdesiaty tomakh. Tom 36. Literaturno-krytychni pratsi (1905-1906) / uporiadkuvannia ta komentari O. O. Biliavskoi, A. V. Horetskoho*. Kyiv: vydavnytstvo «Naukova dumka», 170 – 375 [in Ukrainian].
- Shuma, L. (2016). Etnichnyi stereotyp roma (tsyhana) v narodnykh lehendakh [Ethnic stereotype of Roma (Gypsy) in folk legends]. *Studia methodologica*. No. 43. 128-135 [in Ukrainian].
- Yak vkraсты tank? Romy rozpovidaiut [How to steal a tank? Roma tell]. URL: <https://romaua.org.ua/news/ukraine/1647270677877> (date of access: 24. 06. 2022) [in Ukrainian].

YA. A. ZAKALSKA

Candidate of Philological Sciences,

Leading Specialist in Folkloristics,

Center of Folklore and Ethnography of Educational and Scientific Institute of Philology of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

E-mail: yaryna.folk@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0002-6533-8016>

IMAGE OF THE GYPSY IN UKRAINIAN FOLKLORE: CONSTANTNESS VS PLASTICITY

The proposed article is devoted to the study of the image of a gypsy as one of the foreign ethnic characters in Ukrainian folklore. It is known that the study of the relations between the representatives of ethnic minorities develops in the system of the coordinates "OWN – OTHERS". Necessity to study such relationships is especially intensified in the periods of existential challenges, one of which is the war. The impetus for writing this article was a real fact that happened after Russian military aggression against Ukraine in February 2022, when ethnic Roma stole an enemy tank. The author of the article aims to investigate whether the image of the gypsy has been transformed in modern folklore, if compared with classical folklore texts. The study of the image of the gypsy in Ukrainian folklore has been the focus of attention of many scientists for a long time. The collections of the folklorists who recorded the texts in which the gypsy appears, are mentioned. The works, which highlighted the image of the gypsy in folklore, are analyzed. In addition to fairy-tale and non-tale prose, the image of the gypsy is also characteristic of ritual folklore, both calendar and family. The expediency of considering memes and «photo frogs in the coordinate system of folkloristics is substantiated. The features, that are characteristic of memes as the latest folklore creations, are indicated, and their main functions are also mentioned. It is confirmed that constant behavioral markers and character traits inherent to Roma remain basic for the formation of the image of the gypsy: villainy, cunning, tendency, etc. It is shown that the nomadic way of life formed a special attitude of the gypsies to the means of transportation (previously horses, now – "iron horses"), which is reflected in the folklore texts. It is noted that in modern folklore forms a certain transformation in the treatment of non-ethnic characters can be traced, which is a consequence of the reinterpretation of axiological guidelines, as well as those real events which take place in the society. So, we can talk about the slow change of the stereotypical ideas that were formed by the mythological tradition.

Key words: gypsy, folklore text, image, folklore form, behavioral marker.

ПРИКЛАДНА ЛІНГВІСТИКА

УДК 81`33 + 004.82 + 004.91

DOI <https://doi.org/10.52726/as.humanities/2022.2.14>

В. В. ПРИХОДНЮК

кандидат технічних наук,

завідувач відділу створення та використання інтелектуальних мережних інструментів,

Національний центр «Мала академія наук України», м. Київ, Україна

Електронна пошта: Prikhodnyuk_Vitaly@nas.gov.ua

<https://orcid.org/0000-0002-2108-7091>

В. В. ГОРБОРКУОВ

кандидат технічних наук,

науковий співробітник відділу створення та використання інтелектуальних мережних інструментів,

Національний центр «Мала академія наук України», м. Київ, Україна

Електронна пошта: slavon07@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-2758-7724>

МЕТОД РЕКУРСИВНОЇ РЕДУКЦІЇ ЯК СКЛАДОВА ЛІНГВІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНИХ СИСТЕМ

Наш час характеризується стрімким ростом кількості наявної інформації, що призводить до створення великих за обсягом масивів тематично та просторово розподіленої інформації. Обробка таких масивів вручну є надзвичайно складним процесом, що потребує значних трудозатрат.

Такі масиви можуть бути оброблені з допомогою сучасних інформаційно-аналітичних систем, зокрема – лексикографічних. Однак значна частина інформації в таких масивах може бути слабко і неструктурованою (зокрема – в формі природномовних текстів), що створює потребу в якісному лінгвістичному забезпеченні таких систем, як елементу прикладної лінгвістики.

Існує велика кількість методів та засобів для обробки природномовних текстів – на основі словників, машинного навчання, статистичних показників тощо. Однак результати роботи всіх цих методів потребують подальшої обробки і перетворення в формат, передбачений системою, що використовується. Саме для такої обробки пропонується метод рекурсивної редукції, що може використовуватись як складова лінгвістичного забезпечення інформаційно-аналітичних систем. Метод передбачає створення формалізованого опису потрібного системі формату даних, на основі якого відбувається перетворення результатів аналізу вхідного природномовного тексту, з подальшим формуванням онтології. Результуюча онтологія може бути використана для формування онтологокерованої лексикографічної системи.

Ключові слова: прикладна лінгвістика, лінгвістичне забезпечення, інформаційно-аналітична система, онтологія, лексикографічна система.

Постановлення проблеми. Швидкий ріст кількості інформації, що створюється та використовується людством, робить надзвичайно актуальною задачу використання високоефективних інформаційно-аналітичних систем (ІАС). При цьому значна кількість такої інформації є слабко- і неструктурованою, зокрема представленою в формі природномовних текстів. Це, в свою чергу, потребує розвитку лінгвістичного забезпечення таких систем, як елементу прикладної лінгвістики.

Основною функцією такого лінгвістичного забезпечення є структуризація, тобто пере-

творення неструктурованої інформації, призначеної для сприйняття людиною (природномовні тексти) в структуровану, призначену для обробки з допомогою ІАС. Саме для виконання даної задачі використовується запропонований статтею метод – метод рекурсивної редукції [Stryzhak, Prikhodniuk, Popova, Nadutenko, Naiko, Cherkov].

Поточний стан проблеми. Автоматичний аналіз та класифікація неструктурованої інформації – це складна задача, способи розв'язання якої охоплюються різними підходами та технологіями [Hartmann, Huppertz,

Schamp, Heitmann; Berardi; Humphreys, Wang; Aggarwal, Zhai]. З часом підходи почали спиратися один на одного, хоча все ще існують чіткі розмежувальні лінії і, як правило, покладаються переважно на той чи інший підхід. Широке розгортання штучного інтелекту зараз стає популярним у багатьох сферах, і аналіз тексту та його структуризація на базі різних типів машинного навчання не є винятком [Sebastiani]. Машинне навчання полягає у застосуванні методів до великого об'єму різнотипних даних, і все частіше використовується для визначення закономірностей в тому числі і в режимі реального часу. Такі системи можуть використовувати контрольоване навчання, яке працює після застосування навчального набору даних, або неконтрольоване навчання, яке працює безпосередньо з даними, які йому представлені [Perkins]. Контрольовані методи машинного навчання на основі тренувальних текстових даних індуктивно створюють класифікатори на основі спостережуваних шаблонів, не вимагаючи ручного визначення правил класифікації. Це робить їх гнучкими в розумінні граматичної конструкції, характерної для певних областей [Hartmann, Huppertz, Schamp, Heitmann].

Крім методів на базі машинного навчання для обробки неструктурованої інформації можуть застосовуватись інші методи, зокрема на основі лексики (*lexicon-based methods*). Такі методи вимагають створених експертами словників, що складаються зі складних списків слів і відповідних міток для класифікації текстових даних [Pennebaker, Boyd, Jordan, Blackburn]. Такі словники часто є загальними та при потребі можуть доповнюватись додатковими користувацькими словами. Однак необхідно створювати власний словник, якщо для роботи з певною областю не має відповідного базового словника.

Важливим аспектом при застосуванні алгоритмів для обробки певної інформації полягає в необхідності опрацювати також і не лінгвістичні дані, так звані гіперпараметри (*позначки часу, геодані та інше*) [Perkins].

Метод рекурсивної редукції. Всі вищевказані методи можуть використовуватись для аналізу природномовних текстів та ідентифікації з них інформації. Однак для використання отриманої інформації в роботі ІАС вона

повинна бути приведена до певного, сумісного з даною ІАС формату. Для цього необхідний певний формалізований опис даного формату і спеціалізовані засоби, що виконуватимуть власне перетворення на основі даного опису.

Саме для виконання даної функції і призначений метод рекурсивної редукції. Даний метод може бути застосований до певної предметної галузі (ПГ), що описується певним природномовним (ПМ) документом T . Ціллю застосування методу є формування на його основі формалізованого представлення ПГ [Nadutenko, Prykhodniuk, Shyrokov, Stryzhak] у вигляді онтології O .

Процес структуризації документу являє собою послідовність перетворень (1).

$$T \rightarrow T_{sn} \rightarrow T_{mk} \rightarrow \langle X, T_{mk} \rangle \rightarrow \langle X, R, T_{mk} \rangle \rightarrow \langle X, R, F, T_{mk} \rangle \rightarrow O, \quad (1)$$

де T – початковий природномовний текст; T_{sn} – лексична структура тексту; T_{mk} – розширена лексична структура; X, R, F – множини об'єктів, зв'язків і функцій інтерпретації вихідної онтології O .

Перетворення $T \rightarrow T_{sn}$ є результатом попереднього лексичного або семантичного аналізу. При цьому ніяких жорстких вимог на результати такого аналізу не накладається – він може бути здійснений як простими лексичними аналізаторами, що виділяють з тексту і класифікують лексеми, так спеціалізованими модулями, призначеними для аналізу семантики тексту та виділення спеціалізованих елементів (одиниці вимірювання, координати тощо).

В загальному випадку очікується, що результатом роботи попереднього аналізу є певна лінійно впорядкована послідовність об'єктів – зокрема, речень (2) і лексем в реченнях (3). В такому випадку лінійна впорядкованість на множинах речень та лексем визначається природнім чином заданим відношенням передування $<$. Більш складні модулі попереднього аналізу можуть давати в якості результату частково впорядковану множину об'єктів, де відношення часткового порядку буде задаватись спеціалізованими зв'язками – наприклад, семантичними.

Кожна об'єкт (4) складається з текстового представлення і певної множини атрибутів. Для лексем в загальному випадку до множини атри-

бутів входить граматичний клас (частина мови), а інші елементи залежать від мови вихідного тексту і можливостей аналізатора.

$$T = \{S_1 \prec S_2 \prec \dots \prec S_n\} \quad (2)$$

$$S_i = \{l_1 \prec l_2 \prec \dots \prec l_m\} \quad (3)$$

$$l_{sn} = \langle t, P_{sn} \rangle, \quad (4)$$

де S_i – речення; l_{sn} – об’єкт (лексема); t, P_{sn} – текстове представлення та множина лексичних атрибутів лексеми відповідно.

Задане на множині об’єктів відношення може бути представлено як певна множина бінарних зв’язків виду (5). Множина ознак, як і у випадку об’єкт, повинна містити тип зв’язку – в найпростішому випадку це «передує в тексті».

$$r_{sn} = \langle l_1, l_2, P_{r_{sn}} \rangle, \quad (5)$$

де l_1, l_2 – певні лексеми вхідного тексту; $P_{r_{sn}}$ – ознаки зв’язку r_{sn} .

Така структура утворюватиме орієнтований граф (6), що і представлятиме лексичну структуру тексту.

$$T_{sn} = \langle L_T, R_{sn} \rangle, \quad (6)$$

де $L_T = \bigcup_{S \in T} S$ – множина лексем тексту T ; R_{sn} – множина всіх зв’язків виду (5) між лексемами тексту.

Структура (6) може використовуватись для аналізу текстових документів, але її використання вимагає достатньо повного формалізованого опису мови, якою написаний вихідний текст. В загальному випадку створення такого опису є дуже трудомісткою задачею, що потребує значних витрат часу. Однак в більшості реальних ситуацій її можна спростити за рахунок використання двох інструментів: використання тезаурусів і аналізу вихідної розмітки документу.

Справа в тому, що більшість форматів вихідних файлів (DOC/DOCX, PDF, HTML тощо) містять в собі елементи внутрішньої структури – абзаци, таблиці, виділені різним шрифтом області та ін. Додавання до структури (6) інформації про таку розмітку дозволить створювати правила аналізу розмітки конкретного типу документів, що більшості задач буде значно ефективніше ніж спроби аналізувати зміст самого вхідного тексту. При цьому загальна структура (6) не потребує особливих змін,

однак необхідно значно розширити множини атрибутів об’єктів і зв’язків.

Об’єкт необхідно розширити, додавши до нього додаткову множину атрибутів – атрибутів розмітки (7). Зв’язки ж, задані оригінальною розміткою, будуть в загальному випадку повністю відрізнятись від створених в ході попереднього аналізу, і утворюватимуть окрему множину (8). Це дозволяє виконати перетворення $T_{sn} \rightarrow T_{mk}$, сформувавши розширену лексичну структуру (9).

$$l_{mk} = \langle t, P_{sn}, P_{mk} \rangle, \quad (7)$$

де l_{mk} – розширена лексема; t, P_{sn} – текстове представлення, множина лексичних атрибутів лексеми відповідно; P_{mk} – множина атрибутів розмітки документа, що відносяться до лексеми.

$$r_{mr} = \langle l_1, l_2, P_{r_{mr}} \rangle, \quad (8)$$

де l_1, l_2 – певні лексеми вхідного тексту; $P_{r_{mr}}$ – ознаки зв’язку r_{mr} .

$$T_{mk} = \langle L_{mk}, R_{sn} \cup R_{mk} \rangle, \quad (9)$$

де L_{mk} – множина розширених лексем (7); R_{sn} – множина лексичних зв’язків (5); R_{mk} – множина зв’язків, сформованих розміткою документа (8).

Структура (9) є вхідними даними для застосування методу рекурсивної редукції. Метод полягає в рекурсивному застосуванні до даної структури спеціалізованих функцій, що здійснюють редукцію, тобто перетворення груп лексем на об’єкти та інші елементи онтології.

Функція редукції призначена для структурізації документів в рамках конкретної задачі, тому її робота базується на певній базі правил перетворення виду (10). На основі такої бази правил формується рекурсивна функція виду (11), що використовується для перебору всіх можливих підмножин вхідної множини лексем доти, доки функція ідентифікації одного з правил не дасть позитивний результат.

$$d = \langle f_{id}^d, f_{tr}^d \rangle, \quad (10)$$

де f_{id}^d – функція ідентифікації лексем; f_{tr}^d – функція перетворення лексем.

$$F_{rd}(\beta_L, D) = \begin{cases} f_{tr}^d(\beta_0), \exists d \in D, f_{id}^d(\beta_0) \\ F_{rd}(\beta_L \setminus \beta_0, D) \end{cases} \quad (11)$$

де β_L – множина всіх підмножин, сформована для певної множини лексем L ; D – база правил виду (10); f_{id}^d, f_{tr}^d – елементи певного правила d .

Функція ідентифікації призначена для перевірки умови виду (12). Дана функція задається двома наборами предикатів – вектором предикатів перевірки лексем і матрицею предикатів перевірки зв'язків.

$$f_{id}(L) = p_i^l(l_i) \wedge \dots \wedge p_n^l(l_n) \wedge p_{i_2}^r(l_1, l_2) \wedge \dots \wedge p_{n-1}^r(l_{n-1}, l_n), \quad (12)$$

де $L = \{l_1, \dots, l_n\}$ – вхідна множина лексем; p_i^l – предикат перевірки лексеми; p_{ij}^r – предикат перевірки зв'язку.

Предикати перевірки лексеми можна поділити на групи:

– Предикати перевірки текстового значення – накладають умову на текстове значення лексеми. Їх можна розділити на:

о Предикати на базі тезаурусів – перевіряють входження лексеми до певного словника ключових слів;

о Предикати на базі регулярних виразів – задають шаблон, якому повинне відповідати текстове значення, з допомогою одної з формальних мов опису регулярних виразів;

– Предикати перевірки лексичних атрибутів – визначають певний атрибут або набір атрибутів, що повинні міститись в множині лексичних атрибутів лексеми (13).

– Предикати перевірки атрибутів оригінальної розмітки – аналогічні, але перевіряють входження атрибутів до множини атрибутів оригінальної розмітки (14).

$$p^l(l) \equiv P_{sn}^l \cap P_p \neq \emptyset \quad (13)$$

$$p^l(l) \equiv P_{mr}^l \cap P_p \neq \emptyset \quad (14)$$

Функція перевірки зв'язків в загальному випадку має структуру, аналогічну до (13) чи (14) – в залежності від типу зв'язка. Також обидва предикатів можуть мати нульову варіацію (15), яка використовується для відмічення неважливих для конкретного правила елементів вхідної послідовності.

$$p \equiv 1 \quad (15)$$

Функція перетворення, на відміну від функції ідентифікації, базується не на предикатах (тобто функціях, що можуть мати позитивне чи

негативне значення), а на власне перетвореннях – тобто операціях, що змінюють певним чином вхідну структуру T_{mr} .

Базові функції перетворення, у відповідності до (1), виконують просту операцію – видалення частини вхідної структури тексту і створення на основі видаленої послідовності нових об'єктів (16), зв'язків (17) чи атрибутів (18).

$$\langle T_{mr}, X \rangle \xrightarrow{f_n(L)} \langle T_{mr} \setminus L', X \cup \{x(L')\} \rangle \quad (16)$$

$$\langle T_{mr}, X, R \rangle \xrightarrow{f_n(L)} \langle T_{mr} \setminus (L' \cup L'_2), X, R \cup \{r(x(L'_1), x(L'_2))\} \rangle \quad (17)$$

$$\langle T_{mr}, X, A \rangle \xrightarrow{f_n(L)} \langle T_{mr} \setminus (L' \cup L'_2), X, A \cup \{a(x(L'_1), L'_2)\} \rangle, \quad (18)$$

де T_{mr} – розширена структура тексту; X, R, A – множини об'єктів, зв'язків і атрибутів онтології, що створюється; $L' \subseteq L$ – задана налаштуваннями перетворення підмножина лексем вхідної послідовності; $x(l), r(x_1, x_2), a(x, l)$ – операції створення об'єктів, зв'язків та атрибутів відповідно.

Функція перетворення в найпростішому випадку може задаватись одним або кількома наборами індексів $\{i_1, \dots, i_k\}$, таких, що $L' = \{l_{i_1}, \dots, l_{i_k}\}$. Однак в загальному випадку множина лексем L' не може бути використана в ясному вигляді і потребує попередньої обробки виду

$$L' \rightarrow t_L \xrightarrow{f_{norm}} t_{norm}, \quad (19)$$

де L' – вхідна підмножина лексем; t_L – текстове представлення підмножини лексем; t_{norm} – нормалізоване текстове представлення; f_{norm} – функція нормалізації.

Функція нормалізації може виконувати одну або кілька з наступних дій:

1) Узгодження лексем між собою за відмінком, родом та множиною.

2) Нормалізація за відмінком там множиною (як правило – приведення до називного відмінку однини).

3) Синонімічне перетворення, тобто заміна терміну на більш підходящий синонім.

4) Спеціалізовані перетворення типів, такі як зміна одиниць виміру, форматування чисел тощо.

Правильна нормалізація є запорукою коректного створення онтології. Інакше результат міститиме велику кількість об'єктів-синонімів, які ускладнюватимуть роботу з онтологією.

Вищевказаний процес дозволяє структурувати наявну в природномовних текстах інформацію, представляючи її в потрібній для ІАС формі. За замовчуванням результатом роботи методу рекурсивної редукції є онтологія, що може бути використана для формування онтологокерованих лексикографічних систем [Nadutenko, Prykhodniuk, Shyrokov, Stryzhak]. Однак онтології легко можуть бути перетворені в будь-який інший тип даних, зокрема – в електронні таблиці. Це дозволяє здійснювати інтеграцію з широким спектром вже існуючих ІАС, не залежачи від наявних в них інтерфейсів.

Висновок. Запропоновано метод рекурсивної редукції, що може бути складовою лінгвістичного забезпечення інформаційно-аналітичних систем при аналізі великих масивів просторово і тематично розподіленої інформації у форматі природномовних документів. Метод призначений для перетворення результатів аналізу (зокрема, лексичного) природномовних текстів в формат, що використовується інформаційно-аналітичними системами. Створені в результаті роботи методу онтології можуть використовуватись для створення онтологокерованих лексикографічних систем.

ЛІТЕРАТУРА

1. Stryzhak O., Prykhodniuk V., Popova M., Nadutenko M., Haiko S., Chepkov R. Development of an Oceanographic Databank Based on Ontological Interactive Documents. *Lecture Notes in Networks and Systems*. Cham : Springer. 2021. С. 97–114. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-80126-7_8
 2. Hartmann J., Huppertz J., Schamp C., Heitmann M. Comparing automated text classification methods. *International Journal of Research in Marketing*. 2019. вип. 36. № 1. С. 20–38. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ijresmar.2018.09.009>
 3. Berardi G. Semi-automated text classification. *ACM SIGIR Forum*. 2014. вип. 48. № 1. С. 42–42. DOI: <https://doi.org/10.1145/2641383.2641392>
 4. Humphreys A., Wang R. J.-H. Automated Text Analysis for Consumer Research. *Journal of Consumer Research*. 2018. вип. 44. № 6. С. 1274–1306. DOI: <https://doi.org/10.1093/jcr/ucx104>
 5. Aggarwal C. C., Zhai C. A Survey of Text Classification Algorithms. *Mining Text Data*. Boston, MA : Springer US. 2012. С. 163–222. ISBN: 978-1-4614-3223-4 DOI: https://doi.org/10.1007/978-1-4614-3223-4_6
 6. Sebastiani F. Machine learning in automated text categorization. *ACM Computing Surveys*. 2002. вип. 34. № 1. С. 1–47. DOI: <https://doi.org/10.1145/505282.505283>
 7. Perkins M. Approaches to Text Analysis. *Global Language Review*. 2019. вип. IV. № I. С. 1–7. DOI: [https://doi.org/10.31703/blr.2019\(IV-I\).01](https://doi.org/10.31703/blr.2019(IV-I).01)
 8. Pennebaker J. W., Boyd R. L., Jordan K., Blackburn K. The Development and Psychometric Properties of LIWC2015. *University of Texas at Austin*. 2015. С. 1–26. DOI: <https://doi.org/10.15781/T29G6Z>
 9. Nadutenko M., Prykhodniuk V., Shyrokov V., Stryzhak O. Ontology-Driven Lexicographic Systems. *Advances in Information and Communication. FICC 2022. Lecture Notes in Networks and Systems*. Cham : Springer. 2022. С. 204–215. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-98012-2_16
-

V. V. PRYKHODNIUK

PhD in Technical Sciences,

Head of the Department of Creation and Use of Intelligent Network Tools,

National Center "Minor Academy of Sciences of Ukraine", Kyiv, Ukraine

E-mail: Prikhodnyuk_Vitaly@nas.gov.ua

<https://orcid.org/0000-0002-2108-7091>

V. V. HORBORKUOV

PhD in Technical Sciences,

Researcher at the Department of Creation and Use of Intelligent Network Tools,

National Center "Minor Academy of Sciences of Ukraine", Kyiv, Ukraine

Email: slavon07@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-2758-7724>

**RECURSIVE REDUCTION METHOD AS A COMPONENT OF LINGUISTIC SUPPORT
OF INFORMATION-ANALYTICAL SYSTEMS**

Our time is characterized by a rapid increase in the amount of available information, which leads to the creation of large-scale arrays of thematically and spatially distributed information. Manual processing of such arrays is an extremely complex process that requires significant labor costs.

Such arrays can be processed with the help of modern information-analytical systems, in particular – lexicographic ones. However, a significant part of the information in such arrays may be weakly structured or unstructured (in particular, in the form of natural language texts), which creates a need for high-quality linguistic support for such systems as an element of applied linguistics.

There is a large number of methods and tools for processing natural language texts – based on dictionaries, machine learning, statistical indicators, etc. However, the results of all these methods require further processing and conversion into the format required by the system in use. For such processing the method of recursive reduction is proposed, which can be used as a component of the linguistic support of information-analytical systems. The method involves the creation of a formalized description of the data format required by the system, based on which the results of the analysis of the input natural language text are transformed, with a creation of an ontology. The resulting ontology can be used to form an ontology-driven lexicographic system.

Key words: applied linguistics, linguistic support, information-analytical system, ontology, lexicographic system.

ЗМІСТ

УКРАЇНСЬКА МОВА ТА ЛІТЕРАТУРА

П. В. Білоус АПОКАЛІПТИЧНІ МОТИВИ ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОГО ЛІТОПИСУ.....	3
Т. П. Білоусова ГНІЗДОВА ОРГАНІЗАЦІЯ СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНИХ ЗВ'ЯЗКІВ ФРАЗЕОЛОГІЗМУ ТА ЙОГО ПОХІДНИХ.....	9
Н. В. Горбач, О. О. Стрельбіцька ВПЛИВ МЕДІАКУЛЬТУРИ НА ФОРМУВАННЯ ЛЕКСИКОНИ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ.....	16
О. Л. Кирилюк ЗМІСТОВЕ НАПОВНЕННЯ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОЇ ГРУПИ «ВОЇНИ» В ДИСКУРСІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ.....	23
О. П. Кумеда ОДНА ФОНЕТИЧНА РИСА МОВИ ТВОРІВ П. КУЛІША У СВІТЛІ СЛОВНИКА Б. ГРІНЧЕНКА.....	33
О. М. Семенов, М. В. Надутенко ПЛАТФОРМА «МЕДІА&КАПСУЛИ» ЯК ЗАСІБ ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ МЕДІАКУЛЬТУРИ	39

ГЕРМАНСЬКІ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРИ

М. Я. Муж, С. Б. Шелудченко, А. Б. Павлюк ЛЕКСИЧНІ ТА СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ АРХЕТИПУ «POOR PLACE» У ТВОРЧОСТІ СТВЕНА КІНГА.....	51
Н. А. Одарчук, Т. М. Тачинська МЕТОДИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ УЧНІВ З ПОРУШЕННЯМ СЛУХУ, ЗОРУ, МОВЛЕННЯ.....	58
А. І. Покулевська, С. К. Ревуцька ДОСЛІДЖЕННЯ КІНЕМАТОГРАФІЧНОГО СКЛАДНИКА НОВЕЛ ТА КАЗОК Е. Т. А. ГОФМАНА.....	64
С. Б. Шелудченко, Л. А. Томчук ОСОБЛИВОСТІ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ ПОНЯТТЯ SPACE EXPLORATION В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРУ ЕНДІ ВЕЙРА «МАРСІЯНИН»).....	70

РОМАНСЬКІ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРИ

О. П. Орлов ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ РОМАНУ Г. МЕЛВІЛЛА «МОБІ ДІК»	77
Л. М. Сипа РОМАНТИЧНІ МОТИВИ У ПОВІСТІ ОНОРЕ ДЕ БАЛЬЗАКА «САРРАЗИН».....	83

ФОЛЬКЛОРИСТИКА

Я. А. Закальська ОБРАЗ ЦИГАНА В УКРАЇНСЬКОМУ ФОЛЬКЛОРИ: КОНСТАНТНІСТЬ VS ПЛАСТИЧНІСТЬ	88
--	----

ПРИКЛАДНА ЛІНГВІСТИКА

В. В. Приходнюк, В. В. Горборкуов МЕТОД РЕКУРСИВНОЇ РЕДУКЦІЇ ЯК СКЛАДОВА ЛІНГВІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНИХ СИСТЕМ.....	98
---	----

CONTENTS

UKRAINIAN LANGUAGE AND LITERATURE

- P. V. Bilous**
APOCALYPTIC MOTIVES OF THE GALITIC-VOLYN CHRONICLES..... 3
- T. P. Bilousova**
NEST ORGANIZATION OF STRUCTURAL AND SEMANTIC RELATIONS OF A PHRASEOLOGICAL UNIT
AND ITS DERIVATIVES..... 9
- N. V. Gorbach, O. O. Strelbitska**
THE INFLUENCE OF MEDIACULTURE INTO THE FORMATION THE MODERN YOURTH VOCABULARY...16
- O. L. Kyryliuk**
CONTENT FILLING OF THE LEXICO-SEMANTIC GROUP “*WARRIORS*”
IN THE DISCOURSE OF THE RUSSIA-UKRAINE WAR.....23
- O. P. Kumeda**
ONE PHONETIC FEATURE OF THE LANGUAGE OF THE WORKS OF P. KULISH IN THE LIGHT
OF THE DICTIONARY OF B. GRINCHENKO..... 33
- O. M. Semenog, M. V. Nadutenko**
THE “MEDIA&CAPSULES” PLATFORM AS A MEANS OF MEDIA CULTURE RAISING 39

GERMANIC LANGUAGES AND LITERATURES

- M. Ya. Muzh, S. B. Sheludchenko, A. B. Pavliuk**
THE REPRESENTATION OF «POOR PLACE» AS AN ARCHETYPE
IN STEPEN KING’S WORKS: LEXICAL AND SEMANTIC PECULIARITIES.....51
- N. A. Odarchuk, T. M. Тачинська**
METHODOLOGICAL PECULIARITIES OF TEACHING ENGLISH TO HEARING, VISION,
AND SPEECH IMPAIRED STUDENTS58
- A. I. Pokulevska**
STUDY OF THE CINEMATOGRAPHIC COMPONENT
OF E. T. A. HOFFMANN’S NOVELS AND FAIRY TALES.....64
- S. B. Sheludchenko, L. A. Tomchuk**
THE PECULIARITIES OF THE VERBALIZATION OF THE NOTION *SPACE EXPLORATION* IN ENGLISH
(A STUDY OF THE NOVEL “THE MARTIAN” BY ANDY WEIR).....70

ROMANCE LANGUAGES AND LITERATURES

- O. P. Orlov**
THE GENDER ASPECT OF H. MELVILLE’S NOVEL «MOBY DICK».....77
- L. M. Sypa**
ROMANTIC MOTIVES IN THE HONOR DE BALZAC’S «SARRAZIN»..... 83

FOLKLORE STUDIES

- Ya. A. Zakalska**
IMAGE OF THE GYPSY IN UKRAINIAN FOLKLORE: CONSTANTNESS VS PLASTICITY..... 88

APPLIED LINGUISTICS

- V. V. Prykhodniuk, V. V. Horborkuov**
RECURSIVE REDUCTION METHOD AS A COMPONENT OF LINGUISTIC SUPPORT
OF INFORMATION-ANALYTICAL SYSTEMS.....98

АКАДЕМІЧНІ СТУДІЇ

СЕРІЯ «ГУМАНІТАРНІ НАУКИ»

Випуск 2

Коректура • Ірина Миколаївна Чудеснова

Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 12,32. Замов. № 1022/413. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.